

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ЗАРЕМСЬКА ІВАННА МЕЧИСЛАВІВНА

На правах рукопису

УДК 811.161.2

**ЛІНГВОКУЛЬТУРНА ПАРАДИГМА ТВОРЧОСТІ
ЛІНИ КОСТЕНКО**

10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник:
доктор філологічних наук, професор
Плющ Марія Яківна

Київ – 2017

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ В МЕЖАХ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ	
1.1. Мова і культура: проблеми взаємодії і взаємовпливу.....	13
1.2. Лінгвокультурний аналіз мовних явищ.....	36
1.3. Лінгвокультурний концепт як основна одиниця відображення культури у свідомості людини і в мові.....	47
Висновки до розділу	67
РОЗДІЛ 2	
ЛІНГВОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА СОЦІОКУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ У ТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО	
2.1. Концепт «нація» в мовній свідомості українського народу.....	71
2.2. Семантизація концепту «мова» в творчості Ліни Костенко.....	88
2.3. Лінгвокультурні характеристики концептів «влада» і «політика» в ідіостилі Ліни Костенко.....	100
Висновки до розділу	127
РОЗДІЛ 3	
СУБ'ЄКТИВНІСТЬ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНІСТЬ У ПАРАДИГМІ ТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО: ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ ГУМАНІЗМУ	
3.1. Культурно-національна специфіка вербалізації онтологічного концепту «життя».....	131
3.2. Ментальна характеристика концепту «душа» у творчості Ліни Костенко	143
3.3. Вербалізація космологічних концептів «світ» і «всесвіт» у парадигмі творчості Ліни Костенко	156
3.4. Культурно-національна специфіка відображення концепту «природа».....	163
Висновки до розділу	172
ВИСНОВКИ	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	183

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ККС – концептуальна картина світу

МКС – мовна картина світу

ЦКС – ціннісна картина світу

НМКС – національно-мовна картина світу

НММС – національно-мовна модель світу

ВСТУП

Мова у всі часи була найбільш яскравою характеристикою, яка ідентифікує етнос, культуру і традиції кожного народу. Піфагор зазначав, що для пізнання будь-якого народу необхідно насамперед вивчити його мову. Настільки ж неспростовним є зв'язок мови з культурою. Незважаючи на це, макролінгвістична проблематика, що охоплює сфери культури, мови, суспільства, вірувань, етносів, особистості тощо, віддавна викликають науковий інтерес, що досяг свого апогею в працях В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя, К. Фосслера, О. Потебні та інших учених, у першій половині ХХ століття була відсунута на задній план на фоні досягнень структуралізму, обмеженого дослідженням мови «в-собі-й-для-себе». Та вже з кінця минулого століття спостерігаються зміни наукової парадигми гуманітарного вектору в напрямі звернення до людини як «мірила всіх речей». На новому етапі спіралі пізнання фокус дослідницької уваги закономірно зміщується з уже дослідженого центру на проблемну периферію і закріплюється на стику різних галузей наукового знання: виникають етнопсихологія, психолінгвістика, когнітивна лінгвістика, когнітивна психологія, соціолінгвістика, етнолінгвістика, етнопсихолінгвістика, етносемантика, лінгвокультурологія тощо. Зокрема стосовно лінгвокультурології як галузі науково-філологічних досліджень, складно визначити, де варто шукати витоки, і хто першим наголосив на нерозривній єдності мови і культури, проте сьогодні неспростовним є факт «окультурення» (за етичними та естетичними канонами) і «омовлення» (за лінгвістичними законами) відчуттів, почуттів, емоцій, конкретно-чуттєвих, емпіричних, логічних, філософських знань. Щодо наукового дослідження зв'язку мови й культури відомо, що основи його заклали представники порівняльно-історичного напрямку в мовознавстві Ф. Буслаєв, Л. Вітгенштайн, І. Гердер, В. фон Гумбольдт, Р. Карнап, Дж. Остін, О. Потебня, Г. Пауль, Г. Штейнталь.

Однією з актуальних проблем сучасної науки є і осмислення феномену культури як специфічної форми існування людини у світі. Мову в цьому

аспекті розглядають як інтерпретатора людської культури, ментальності окремого народу. У 90-ті роки ХХ століття активного розвитку набули ідеї поєднання надбань лінгвістики та культурології, які, в кінцевому результаті, ознаменували появу нового напрямку досліджень – лінгвокультурології. Поштовхом до виокремлення цієї науки став і вихід численних праць, присвячених описові національних мов через аналіз мисленнєво-мовленнєвої діяльності її носіїв, що нерозривно пов'язана з національною ідентичністю, культурою та освітою особистості – носія мови. Відтак, мова постає своєрідним засобом трансляції і ретрансляції етнічної культури.

Формування нової культурологічної парадигми визначило новий стиль лінгвістичного мислення, який потребує перегляду традиційних уявлень у мовній семантиці, вироблення нових підходів до вивчення лінгвістичних феноменів, застосування в лінгвістиці нових методологічних стратегій.

Лінгвофілософська інтерпретація проблеми дослідження мовних одиниць у зв'язках з іншими явищами дійсності простежується вже у працях Ф. Боаса, Л. Вайсберга, В. Вундта, В. фон Гумбольдта, Дж. Лакоффа, Р. Лангакера, М. Лацаруса, О. Лосєва, М. Мамардашвілі, О. Потебні, Е. Сепіра, Ф. де Соссюра, Б. Уорфа, Г. Штейнталя.

Лінгвокультурне та етнолінгвістичне спрямування має значна кількість наукових розвідок Ю.Д. Апресяна, Н.Д. Арутюнової, Є. Бартмінського, Г.А. Брутяна, Ф.І. Буслаєва, В.З. Дем'янкова, В.В. Жайворонка, В.А. Маслової, Т.Б. Новікової, О.В. Падучевої, Ю.С. Степанова, І.А. Стерніна, М.І. Толстого.

Особливості функціонування слова в художній мові розкрито у працях С.П. Бибик, Н.І. Бойко, О.С. Бондаренко, П.Ю. Гриценка, С.Я.Єрмоленко, В.Л. Іващенко, І.І. Ковалика, Л.В. Кравець, Л.І. Мацько, Н.С. Медвідь, Н.О. Мех, А.К. Мойсієнка, М.Я. Плющ, О.О. Семенець, Н.М. Сологуб, Л.О. Ставицької, Г.М. Сюті, О.С. Таран, Т.В. Ткаченко, В.Р. Товстенко, В.Д. Ужченка та ін.

Сучасні лінгвокультурологічні та етнолінгвістичні дослідження передбачають вирішення проблем співвідношення мовної та концептуальної картин світу. У роз'язанні цих завдань лінгвістика спирається на праці А. Вежбицької, М.Ф. Алефіренка, С.Г. Воркачева, М. Гайдеггера, І.О. Голубовської, В.П. Даниленка, С.Я. Єрмоленко, В.А. Звегінцева, В.Л. Іващенко, В.І. Карасика, Ю.М. Караулова, В.І. Кононенко, О.С. Кубрякової, Д.С. Лихачова, Н.С. Медвідь, А.К. Мойсієнка, С.С. Неретіної, З.Д. Попової, А.М. Приходька, В.М. Русанівського, О.О. Селіванової, Б.О. Серебреннікова, Г.Г. Слишкіна, Ж.П. Соколовської, Т.М. Сукаленко, В.М. Телії, В.М. Топорова, В.Д. Ужченка, А.А. Уфимцевої, О.С. Федик, Т.В. Цив'ян та ін.

Проблеми авторського стилю, а саме поняття образу автора, індивідуально-авторської манери письма, специфіки творчості письменника досліджено у працях В.В. Виноградова, С.Я. Єрмоленко, І.І. Ковалика, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ, М.І. Степаненка, В.Р. Товстенко, Б.В. Томашевського, Л.І. Тимофєєва, А.О. Ткаченка, М.Б. Храпченка та ін.

Фактом своєї феноменальності творчість Ліни Костенко спонукала до концептуально різних підходів її осмислення й аналізу у працях В.О. Базилевського, С.Г. Барабаш, В.С. Брюховецького, В.Г. Дончика, М.М. Ільницького, М.Г. Кудрявцева, Ю.О. Карпенка, І.М. Кошелівця, А.М.Макарова, О.К. Никанорової, В.Є. Панченка, В.П. Саєнко, Т.Ю. Салиги, Е.С. Соловей, І.М. Фізера, В.Л. Шелеста. Але всі ці дослідження здійснені з погляду літературознавчого. У мовознавчих студіях українців творчість Л. Костенко майже не досліджена. З огляду на це, **актуальним** є з'ясування мовотворчості Ліни Костенко, ширше – дослідити її творчість в аспекті виявлення особливостей концептуальної, художньої інтерпретації мовних образів. Вивчення специфіки мовного відображення лінгвокультурних одиниць у творчості Ліни Костенко актуальне, зокрема, тому, що сприятиме розв'язанню низки сучасних мовознавчих проблем, пов'язаних із переглядом усталених у мовній семантиці і семіотиці уявлень про культурно

детерміновані феномени; з поглибленим вивченням лінгвокультурологічних та етнолінгвістичних аспектів реконструкції традиційних образів мовної культури етнічної спільноти українців; подальшому уточненню й розширенню аспекту дослідження феноменів мовної, концептуальної, художньої, етномовної та лінгвокультурної картин світу.

Дослідження художнього тексту передбачає аналітичну єдність реального, акціонального і вербального планів, відповідно включає такі елементи, які не можуть бути описані лише за допомогою мовних знаків. Чільне місце у таких дослідженнях посідає проблематика лінгвокультурних концептів, які об'єктивуються унаслідок взаємодії мовної і концептуальної картин світу, і є універсальними орієнтирами творчої діяльності. Лише в контексті загальнохудожнього плану творів можна визначити як інтегральну семантику, так і окремі відтінки мовних одиниць національної мови.

Аналіз лінгвістичної літератури засвідчив недостатність опрацювання і теми взаємодії індивідуального світосприйняття (в нашому випадку йдеться про вкрай малу увагу до цього аспекту художнього осягнення й осмислення світу Ліною Костенко) із загальнонаціональними його особливостями.

Зв'язок праці з науковими програмами планами, темами. Роботу виконано в межах комплексної наукової теми кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова: «Лінгводидактичний опис функціонування української мови». Тему дослідження затверджено Науковою координаційною радою «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол № 57 від 6 травня 2011 р.).

Мета дослідження – з'ясувати особливості світобачення та його відображення в лінгвокультурному і концептуальному підходах до семантики мовних одиниць у художніх та публіцистичних текстах Ліни Костенко.

Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких завдань:

- схарактеризувати етапи становлення культурологічного підходу до мови в науковій лінгвістичній парадигмі та основоположні концепції у застосуванні лінгвокультурного підходу до вивчення концептів у художньому тексті;
- виявити особливості світобачення Ліни Костенко як митця слова;
- з'ясувати особливості мовної концептуалізації світу Ліною Костенко у взаємозв'язку з культурно-специфічними рисами мовної свідомості українського етносу;
- описати мовностилістичні прийоми індивідуально-авторського використання мовних одиниць у художніх творах Ліни Костенко;
- встановити індивідуально-авторські домінанти у публіцистичних творах письменниці.

Об'єктом дослідження є соціокультурні концепти як вияви української лінгвокультури у творчості Ліни Костенко.

Предметом дослідження є механізми об'єктивної та вербалізації лінгвокультурних одиниць у мові художніх творів та в публіцистичних текстах Ліни Костенко.

Джерельною базою стали поетичні твори Ліни Костенко, вміщені у збірках: «Проміння землі» (1957), «Вітрила» (1958), «Мандрівки серця» (1961), «Над берегами вічної ріки» (1977), «Неповторність» (1980), «Сад нетанучих скульптур» (1987), «Бузиновий цар» (1987), «Вибране» (1989), «Маруся Чурай» (1990), «Берестечко» (2010), «Гіацинтове сонце» (2010), «Річка Геракліта» (2011), «Мадонна Перехресть» (2012); прозовий роман «Записки українського самашедшого» (2011); публіцистичні статті та виступи: «Геній в умовах заблокованої культури» (2000), «Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала» (2000), «Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф» (2003); тлумачні, фразеологічні словники, глосарії термінів.

Методологічною основою дослідження є філософські концепції і положення про взаємозв'язок і кореляцію мислення, свідомості, мови,

мовлення і пізнавальної діяльності; про діалектичну єдність емпіричного і теоретичного типів знання. У цьому плані мова інтерпретується як найважливіший засіб акумуляції, зберігання і трансляції знань людини про навколишню дійсність, як соціально-культурний і комунікативно-діяльнісний феномен, одиниці якого беруть участь у конструюванні картини світу; ідея антропоцентричності мови, сутність якої полягає в тому, що у людській свідомості наявний такий порядок речей, який визначає її духовну сутність, мотиви її діяльності, ієрархію цінностей, де вона сама є природною точкою відліку (В. фон Гумбольдт, О. Потебня, Е. Сепір, Б. Уорф, П. Флоренський, М. Гайдеггер, М. Попович, В. Шинкарук); ключові положення когнітивної лінгвістики й лінгвокультурології, які постулюють необхідність дослідження мови як інтеріоризованої здатності, системи ментальних репрезентацій мовної свідомості (І. Голубовська, В. Дем'янова, Є. Кубрякова, Дж. Лакофф, Р. Лангакер, О. Мельничук, Ю. Степанов, С. Єрмоленко); прототипний підхід до явищ категоризації та концептуалізації навколишньої дійсності (Л. Вітгенштайн, Є. Кубрякова, Е. Рош).

Теоретико-методологічне обґрунтування поточного аналізу та концептуалізації висновків щодо основних аспектів дослідження передбачає використання відповідних **методів, методик та прийомів**. Основним у дослідженні використано *описовий метод*, представлений такими *прийомами*, як збір, обробка, інтерпретація, реалізація якого сприяла *методика лінгвокультурного аналізу художнього тексту; контекстуально-інтерпретаційний*, що дав змогу виявити та увиразнити індивідуально-авторські та загальномовні конструкції у творах Ліни Костенко. Вагомими при цьому стають свідомість та лексикон автора у часовому та культурному зрізі, а також інтерпретація твору читачем [180, с.4; 182, с. 531-541]. У лінгвостилістичних дослідженнях він пов'язаний насамперед із тлумаченням текстових, а не дотекстових одиниць, а отже, стосується інтерпретації всього тексту; *метод моделювання*, що уможливив виокремлення домінантних мовних одиниць на різних рівнях мови. У з'ясуванні конкретних проблем

дослідження застосовуються: *метод лінгвокультурного поля* – з метою встановлення ієрархічних зв'язків між лінгвокультурними концептами, за якого враховуються одночасно їхня граматична природа і лексичне значення, стилістична маркованість і тематична та ситуативна співвіднесеність; *метод компонентного аналізу* – у процесі з'ясування семантичної структури лінгвокультурних одиниць; *метод лінгвокультурної інтерпретації мовних одиниць* – із метою визначення системи смислів, покладених в основу семантики лінгвокультурних концептів, які актуалізують певні ментальні структури, породжують асоціації, осмислення яких може бути визначальним для розгортання авторської думки та характеристики як персонажа, так і звичайного об'єкта [210, с. 149; 31, с. 90]; *метод контекстуального аналізу* – у процесі визначення текстової семантики лінгвокультурних концептів та особливостей їхньої об'єктивації в художньому та публіцистичному текстах, адже текст не тільки відображає світосприйняття свого творця, але й відтворює модель світу в її інтерпретації та ціннісних критеріях засобами мови [50, с. 258-260].

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше в українському мовознавстві *схарактеризовано* методологічні засади вивчення концептів у художньому тексті, які ґрунтуються на засадах лінгвокультурної парадигми знання; *виявлено* особливості світобачення Ліни Костенко як митця слова; *досліджено* лінгвокультурну специфіку соціокультурних концептів у творчості Ліни Костенко; *з'ясовано* особливості мовної концептуалізації світу Ліною Костенко у взаємозв'язку з культурно-специфічними рисами мовної свідомості українського етносу; *описано* мовностилістичні прийоми індивідуально-авторського використання одиниць різних рівнів мови в художніх творах Ліни Костенко; *встановлено* індивідуально-авторські домінанти в публіцистичних творах письменниці.

Теоретичне значення праці полягає в комплексному аналізі і систематизації лінгвокультурних і етноспецифічних параметрів національної картини світу в творах Ліни Костенко. Результати дисертації мають стати

внеском до опрацювання низки актуальних лінгвістичних проблем, пов'язаних із парадигмою лінгвокультурних досліджень, і дадуть змогу окреслити подальшу перспективу лінгвокультурних досліджень у руслі художнього сприйняття світу митцями слова.

Висновки дисертаційного дослідження сприятимуть розвитку окремих теоретичних положень текстознавства, лінгвостилістики, лінгвокультурології.

Практична цінність дисертації полягає в можливості використання матеріалів і результатів дослідження у викладанні курсів «Сучасна українська мова», спецкурсів з проблем лінгвокультурології, етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики, етнопсихолінгвістики, у підготовці магістерських робіт студентів філологічних спеціальностей.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, на звітно-наукових конференціях викладачів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, на міжнародних, всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях та семінарах: «XX Міжнародна наукова конференція «МОВА І КУЛЬТУРА» імені проф. Сергія Бураго» (Київ, 2011), «Лексичні та граматичні одиниці: функціонально-семантичний і комунікативно-прагматичний аспекти» (до ювілею доктора філологічних наук, професора, заслуженого працівника народної освіти України Марії Яківни Плющ (Київ, 2011), «VI науково-практична конференція «Мови і світ: дослідження та викладання» (Кіровоград, 2012), «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі» (м. Київ, 2012), «Мови і світ: дослідження та викладання» (Кіровоград, 2013), «Мова та література у полікультурному просторі» (Львів, 2013), «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (Рівне, 2013), «Філологічні науки в умовах сучасних трансформаційних процесів» (Одеса, 2013), «Культура у фокусі наукових парадигм: концептуальні рефлексії та виклики сьогодення» (Донецьк, 2014),

«Наука сьогодні: теорія, методологія, практика, проблематика» (Сопот, (Польща), 2014), «Актуальні проблеми сучасної науки» (Київ, 2014), «Культура у фокусі наукових парадигм: концептуальні рефлексії та виклики сьогодення» (Київ, 2015), «Глухівські наукові читання-2015. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (Глухів, 2015), «Literatura i kulturoznawstwo. Projekty naukowe» (Warszawa, 2015), «The 21st Century Challenges in Education and Science» (Глухів, 2016), «Мова, освіта, культура: античні цінності – сучасне застосування» (Умань, 2016).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в 22 наукових працях, серед яких 7 статей надруковано у фахових виданнях; 3 статті надруковані в закордонних виданнях, 1 стаття має індекс цитування «Index Copernicus».

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ В МЕЖАХ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ

1.1. Мова і культура: проблеми взаємодії і взаємовпливу

Розвиток лінгвістичної науки кінця ХХ – початку ХХІ століття характеризується тенденцією до взаємопроникнення різних галузей наукового знання. У сфері гуманітарних дисциплін прагнення до синтезу активізувало культурологічні дослідження, тобто розвідки феномена культури, який містить усе розмаїття діяльності людини і її опредметнених результатів.

У мовознавстві традиційно виділяють три наукові парадигми знання: порівняльно-історичну (під впливом цієї парадигми пройшло все ХІХ ст.), системно-структурну (за якої вся увага зосереджується на предметі, речі, імені, а отже, й на слові); антропоцентричну (за якого аналізується людина в мові й мова в людині). Поява нової наукової парадигми в мовознавстві є подією природною і навіть прогресивною: «В історії лінгвістики неодноразово відбувалося концентрування уваги на тій чи тій окремо взятій іпостасі мови, що, відтак, забезпечувало прорив до розуміння відповідних її характеристик...» [96, с. 232]. У руслі нової парадигми вихідною у нашому дослідженні буде запропонована Ю.С. Степановим [197] тричленна схема еволюції теоретичних уявлень у лінгвістиці: «філософія імені» (семантична парадигма) ↔ «філософія предиката» (синтаксична парадигма) ↔ «філософія егоцентричних слів» (прагматична парадигма). Лінгвістика сьогодення свідчить про те, що ми перебуваємо на третій сходинці поступального розвитку філософських поглядів на мову, відтак у центрі лінгвістичної уваги є детермінований певною культурою користувач мовою – суб'єкт.

Досить неординарний підхід до «періодизації» лінгвістичної науки ХІХ-ХХ ст. пропонує В.І. Постовалова, яка виокремлює: іманентно-

семіологічну (мова розглядається «сама в собі і для себе»), антропологічну (мова розглядається в широкому екзистенційному і поняттєвому контекстах), теoантропокосмічну (трансцендентальну) (мова розглядається в максимально широкому екзистенційному і поняттєвому контекстах – Бог–Людина –Світ) [169, с. 28].

Сучасне гуманітарне знання перебуває в стані чергової «епістемної революції», яка потребує зміщення фокусу дослідницької уваги з об'єкта (характерного для структуралізму, в якому довгий час панувала тенденція відчуження мови від людини і розуміння мови як чітко системного і замкнутого явища, підкріпленого теоретичною установкою Ф. де Соссюра про те, що «єдиним і істинним об'єктом лінгвістики є мова, яка розглядається в самій собі і для себе» [193, с. 269]) до суб'єкта (характерного для антропоцентризму, де мова інтерпретується як конструктивна властивість людини, а вивчення її не є кінцевою метою, а разом з іншими науками слугує найвищій і загальній цілі людського духу – пізнання людиною самої себе і свого ставлення до всього баченого і небаченого навколо себе» [61, с. 283]. Мова є «людиновірною» силою [59, с. 314, 349].). Ф.С.Бацевич визначає ці два підходи як іманентно-семіологічний та антропологічний [21, с. 27]. Відтак, у сучасній лінгвістичній науці цілком правомірно визначилася антропоцентрична парадигма, яка, вважаючи людину точкою відліку для багатьох мовних структур і побудов, вимагає нових методик до опису мови, нових підходів до аналізу мовних одиниць і категорій.

Цілком закономірним є й усвідомлення необхідності об'єднання зусиль представників різних наук про людину для напрацювання інтегративної теорії мови як надбання людини. Чітка антропологічна орієнтація сучасних лінгвістичних досліджень повернула людині статус, проголошений ще античним філософом-софістом Протагором, за яким «... мірилом усіх речей є людина» [213, с. 106]. Проте в сучасній лінгвістичній науці трапляється часте неузгоджене вживання термінів «парадигма» та «антропоцентрична

парадигма», що зумовлює потребу дати чітку дефініцію першого поняття [3, с. 273; 4, с. 255].

Відомий американський учений Дж. Брунер, оприлюднюючи свій погляд на зміни в науковій парадигмі, наголошував, що науки про людину «лише втрачають від того, що при конструюванні своїх предметів ... забувають про детермінованість людини насамперед історією і культурою...» [218, с. 79-80], тим більше, що зміна парадигм у будь-якій науці робить особливо актуальною опрацювання загальних та часткових проблем епістемології і потребує особливої рефлексії над загальнометодологічними науковими основами, над суттю окремих понять та методів [217, с. 55, 57]. Ю.М. Караулов слушно зауважує, що «...сучасна лінгвістична парадигма [йдеться про панівну у ХХ столітті лінгвістичну парадигму – І.З.]– як історична, соціальна, системно-структурна, психологічна залишається позалюдською, позбавленою присутності живої людської духовності» [94, с. 19]. В.І. Постовалова наголошує, що зміна вектору лінгвістичного пошуку свідчить про перехід від лінгвістики «іманентної» до лінгвістики антропологічної [168, с. 8].

З огляду на завдання антропоцентричної лінгвістики, необхідно визначити поняття «антропоцентризм» у загальнофілософському його трактуванні. Аналіз літературних джерел засвідчує, що в античному світі поняття «антропоцентризму» та «антропологізму» почасти виступали абсолютними синонімами, але із часом розмежувалися, оскільки вчені по-різному підходили до визначення сенсу людського життя та можливості осягнути його розумом [181, с. 20-21]. У своєму дослідженні О.М. Гавеля, слідом за багатьма філософами, визначає антропоцентризм як «систему поглядів, згідно з якими людина є центром світу» [47, с. 117].

Незважаючи на недавнє входження до мовознавчого обігу терміна «антропоцентризм», дослідження феномена «людина в мові» знаходимо вже в роботах К. Бюллера, Е. Бенвеніста Ш. Баллі, Г. Гійома, О. Єсперсена, які проявляли інтерес до людини як мовної особистості. Серед сучасних

дослідників цієї проблеми треба назвати А. Вежбицьку [242], О.В. Падучеву [155; 156], Ю.С. Степанова [198], Т.В. Цив'ян [225], М.О. Шелякіна [231] та інших. На думку Ф.С. Бацевича, вихідною тезою антропологічної лінгвістики є «розуміння мови як конститутивної властивості людини» [18, с. 81]. Антропологічна лінгвістика розвивалася у тісному зв'язку з іншими напрямками мовознавства, притому категорії антропоцентризму та егоцентризму переплітаються з категоріями суб'єктивізму як вияву людського чинника в мові [159, с. 16]. Продовжуючи думку В. Пилипак, зауважимо, що егоцентризм має вужчий характер порівняно з антропоцентризмом, але є конкретнішим явищем мовної системи. Він дає змогу аналізувати значення мовних одиниць не лише в системі координат «модель мовний знак – денотат, референт», але й у системі «модель мовний знак – мовець, «я», тобто він пов'язаний із семантико-прагматичним трактуванням мовних одиниць у системі мови [159, с. 16]. Такий підхід ґрунтується на положенні В. Матезіуса про суб'єктивний складник в інтерпретації повідомлюваного факту об'єктивної дійсності [148, с. 18], диктумно-модусній концепції Ш. Баллі [13], концепції про передачу й адекватне сприйняття думок О. Есперсена [75, с. 15], на теорії Е. Бенвеніста [23, с. 293] про суб'єктивність у мові залежно від позиції суб'єкта мовлення у процесі породження висловлення. Подальший розвиток концепції відображення антропоцентричного принципу в мові і мовленні простежується в працях Ю.С. Степанова [197-199]. Загальна логіка нашого дослідження не потребує глибокого заглиблення в питання розвитку антропоцентричних концепцій, а лише потребує зосередження уваги на аспекті взаємодії мови і культури.

Теоретичним підґрунтям цієї фундаментальної проблеми є вчення Вільгельма фон Гумбольдта про дух народу і про внутрішню форму мови (мовну картину світу). Л.І. Даниленко вважає, що коріння цієї проблеми сягає значно раніших етапів розвитку науки, і пов'язує це із виходом першого ілюстративного підручника латинської мовою «Orbis sensualism

pictus» («Світ чуттєвих речей у картинках»), автором якого був відомий «учитель народів» – Ян Амос Коменський. Він пояснює своє твердження тим, що «світ у картинках» і «картина світу» є близькими метафорами, що символізують об'єктивний світ, освоєння, фіксацію, збереження і трансляцію всіх уявлень про нього [65, с. 3]. Ідеї В. фон Гумбольдта у вітчизняному мовознавстві були поглиблені О.О. Потебнею, результатом чого став вихід праці вченого «Думка і мова», яка значно випереджала час завдяки розробці теорії внутрішньої форми слова, концепції ближчого і дальшого значення слова, визначення ролі слова в пізнанні світу людиною, розгляду слова в етнографічному аспекті (що і заклало підвалини для розвитку етнолінгвістики). У зазначеній праці О.О. Потебня провіщав виникнення психолінгвістики: «Зближення мовознавства з психологією, за якого можливим пошук розв'язання питань про мову у психології, і, навпаки..., свідчить, що кожна з цих наук окремо вже досягла значного розвитку» [170, с. 54].

Лінгвофілософське вчення В. фон Гумбольдта і О.О. Потебні було трансформоване представниками нової течії неогумбольдтіанства в теорію мовної картини світу, де, в свою чергу, розрізняють два напрями: європейський (основоположник – Л. Вайсгербер) та американський (засновники – Е. Сепір та Б. Уорф). Л. Вайсгербер був першим, хто поєднав поняття картини світу – «духовний світ, скарбниця знань» [64] із мовою. Засновники американського напрямку неогумбольдтіанства відомі у мовознавчій науці як творці теорії лінгвістичної відносності, в основі якої лежить теза про те, що відмінність між культурами є наслідком відмінностей у структурах їхніх мов, а отже, люди, які розмовляють різними мовами, по-різному сприймають світ [175, с. 73].

Відправною точкою у дослідженні взаємозв'язку мови і культури є концепція Е. Сепіра, який зазначив, що мова і культура є неподільними, мова «проростає» в культурі «і є обов'язковою запорукою розвитку культури в цілому» [185, с. 223]. Розвиваючи свою думку, Е. Сепір наголошує:

«Культуру можна розуміти як те, що робить і думає певне суспільство. Мова ж є тим, як думають...Зрозумілим є те, що зміст мови нерозривно пов'язаний з культурою» [184, с. 194-194].

Лінгвістичні концепції Е. Сепіра, Б. Уорфа та Ф. Боаса дали змогу російській дослідниці Г.В. Єлизаровій стверджувати, що всі вони об'єднані такими положеннями: 1) когнітивним розумінням культури як мислинневого конструкта; 2) теорією мови, яка розглядає її поза дихотомією «мова-мовлення» як абстрактну одиницю залежностей мовних одиниць; 3) великою увагою до статичних аспектів взаємовідношення мови і культури, коли мова є об'єктивним відображенням, найчастіше фізичної і соціальної, реальності. Г.В. Єлизарова вважає, що інтерес трьох названих корифеїв до статичного компонента взаємовідношень мови і культури дав поштовх досліджувати динамічний компонент, тобто комунікацію («етнографію говоріння», а в подальшому – «етнографію спілкування, комунікації») [74, с. 42-43].

Не суперечить цьому положенню й думка Д.Х. Хаймса, який вважає, що взаємозв'язок мови і культури є двостороннім і взаємозумовленим, оскільки мовні навички частково створюють культурну реальність, а «культурні цінності і вірування частково створюють мовну реальність».

Говорячи про взаємодію мови і культури, не слід забувати, що кожна з них становить складну систему, значні сегменти яких переплітаються, накладаються один на одного, а нерідко утворюють єдину неподільну парадигму. У підсистемі «мова–культура» дослідники [103, с. 7; 104, с. 539-546] виокремлюють такі напрями аналізу:

- мова й культура розвиваються в одному просторі і часі паралельно, в безпосередньому зв'язку з подальшим становленням народу;
- мова й культура є наслідком спільних креативних зусиль представників народу, якому вони належать;
- усна народна творчість і художня література реалізуються в мові і, в свою чергу, формують культурний компонент;
- мова є одним із виявів культури;

- різні види мистецтва можуть бути витлумачені за допомогою знаків у текстах і гіпертекстах.

Засновник російської етнолінгвістичної школи М.І. Толстой вбачав початки дослідження проблеми «мова і культура» у працях братів Грімм, що знайшло свій подальший розвиток у наукових творах Ф.І Буслаєва та О.О. Потебні. Вчений акцентував увагу на віддзеркаленні народної культури в мові, яка почасти стає єдиним засобом вивчення та реконструкції культури народу-носія [208, с. 15]. Автор зазначає, що відношення між мовою і культурою можуть розглядатися як ціле і частина: «Мова може сприйматися як компонент культури або її знаряддя (що не те саме), особливо, коли мова йде про літературну мову чи мову фольклору. Однак мова одночасно є автономною щодо культури в цілому, і її можна розглядати окремо від культури (що постійно робиться) або порівняно з культурою як із рівноправним і рівнозначним феноменом» [208, с. 16]. Етнолінгвіст проводить аналогію між територіальним та соціальним поділом мови і, відповідно, культури, з яким важко не погодитись:

- літературна мова – елітарна культура;
- просторіччя – «третя культура» («культура для народу»);
- наріччя, говори – народна культура;
- арго – традиційно-професійна культура.

Віднесеність до одного з класів зовсім не означає володіння інструментарієм лише цієї страти, адже будь-який гончар (культура якого віднесена до традиційно-професійної) володіє елементами елітарної, «третьої» і народної культур.

Аналіз особливостей мови і культури дав усі підстави Л.П.Івановій наголосити на спорідненості двох їхніх онтологічних властивостей: здатності змінюватися з плином часу, а також знакового характеру, що, в свою чергу, породжує ще низку спільних ознак (належності конкретному народові, необхідності розвитку і функціонування, одиниці яких мають двосторонній характер тощо) [87, с.85-87]. Т.І. Біленко констатує факт, що лише тоді, коли

слово включене до смислової цілісності культурного поля, воно може взаємодіяти з ієрархією мовних і мовленнєвих кодів конкретного культурного простору [25, с.71].

Проте мова й культура мають свої особливості і відмінності, які проявляються, насамперед, в неоднаковій логіко-поняттєвій базі. На користь цієї тези наведемо твердження Ю. Лотмана, який вважає, що всі культурні системи відмінні від мови, бо є «вторинними» щодо природної мови як змодельованої системи, хоча вони й взаємодіють з усіма рівнями комунікативної структури [123, с. 435-436]. На засадах герменевтики обґрунтовує свою точку зору щодо мови як «носія усвідомлення культурних надбань» Г. Гадамер [48; 76, с. 348].

Практичний аспект взаємозв'язку мови й культури відображено в концепції Г.О. Винокура, який стверджує, що окрема мова є неповторним й індивідуальним історичним явищем, вивчаючи яке, ми вивчаємо культуру народу, якому воно належить [38, с. 211]. Глибший зв'язок цих двох семіотичних систем виявляє С.П. Біциллі, який вважає мову «ніби дзеркалом, яке відображає культуру» [24, с.158].

На думку В.В. Воробйова, мова є реалізованою «внутрішньою формою» вираження культури, а культура, як фактор, який впливає на розвиток людського суспільства, «знаходиться під безпосереднім впливом мови» [45, с. 18-19]. Розвиваючи цю думку, маємо на увазі, що мова як складна знакова система є не тільки комунікативним, але й кумулятивним засобом, через який транслуються культурні надбання. Культура – також складна знакова система, але, на відміну від мови, вона не здатна до самоорганізації, функцією якої є пам'ять, а основною метою – накопичення, прагнення до абсолютної всезагальності [124, с.227]. До того ж, культура – це не просто зміст інформації, а гнучкий і високоорганізований механізм пізнання [125, с. 395]. Ю.М. Лотман говорить про культуру як про «мову в загальносеміотичному значенні цього терміна» [125, с. 396].

Загалом аналіз підходів до визначення терміна «культура» налічує щонайменше 250 різних дефініцій цього поняття і стільки ж несхожих думок щодо сутності культури та перспектив її розвитку. У найзагальнішому (філософському) розумінні це поняття потрактоване як «специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної і духовної праці, в системі соціальних норм та інститутів, в духовних цінностях, в сукупності ставлень людини до природи і до самої себе» [215, с. 292]. На часі дещо інше розуміння культури, точніше – фокусування кута зору на окремих її аспектах – як способу організації суспільного життя, потребі в увазі до національної особистості і, головне, до її внутрішнього світу, як до досягнення в галузі суспільних взаємовідносин, здатних спричиняти прогрес і розвиток суспільства в цілому. У «лінгвокультурологічному розрізі» найближчою є концепція культури Е. Сепіра – «спрямована на те, щоб охопити в єдиному терміні ті загальні установки, погляди на життя і специфічні прояви цивілізації, які дозволяють конкретному народові визначати своє місце у світі» [185, с. 469], коли сутність культури осягається як відображення нової «моделі» втілення Всезагального в індивідуально-неповторному, унікальному, особливому, як прояв Єдиного в одиничному [157, с. 60].

У дослідженнях кінця XVIII-XIX ст., особливо російських науковців, поняття «культура» майже не було. Натомість у вжитку були терміни «гуманність», «освіченість», «просвіта», «вихованість», «поміркованість» тощо. У «Кишеньковому словнику іноземних слів» М. Кирилова вперше вжито термін «культура», який трактовано як цілеспрямована сила, що міститься в предметі для пробудження сил і як відомий рівень розвитку цієї діяльності.

Наприкінці XIX – початку XX с. у культурі почали вбачати щось особливе (індивідуальне), властиве лише певному народові. З цього моменту починаються дослідження, спрямовані на виявлення «культурних

інваріантів» (Сепір, Уорф) і протилежні їм – намагання представити культуру як універсальну сутність (Гуссерль, Юнг).

Культура має вияв у двох іпостасях – матеріальній і духовній і, незважаючи на їхні відмінності і розбіжності, існують вони в діалектичній єдності. Прогрес у розвитку культури залежить від народу. Національний характер культури зовсім не заперечує взаємодію культур, а навпаки: «Цілісна і незалежна культура, – зазначає В.С. Соловйов, – вільна від однобокості і обмеженості, розповсюджується на все людство, взаємодіє з іншими культурами, «всотуючи одна одну». Л.М. Гумильов же вважав, що кожен етнос має внутрішню структуру і неповторний стереотип поведінки. Структура і стереотип змінюється зі зміною поколінь, однак спостерігаємо і їхню стабільність, що пояснюється трансляцією новим поколінням життєвого циклу покоління попереднього. Прихильником такої точки зору є Ю.А. Бельчиков, який зауважує, що культуру можна досліджувати як феномен світовий, глобального масштабу, а також як феномен, існування якого залежить і зумовлене соціокультурними і культурно-історичними обставинами конкретного народу [22, с. 271]. На думку Е.Ф. Тарасова, найважливіша функція культури – бути засобом позагенетичної передачі людських можливостей (якостей), а найбільш суттєвим елементом у цьому є культурні предмети, до яких входить і мова [202, с. 34].

Незважаючи на досить тривалий період опрацювання проблеми взаємодії мови і культури, вона потребує подальшого вивчення, поглиблення і розширення. У нашому дослідженні наголошено на ідеї вивчення культури крізь призму мови В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Е. Сепіра, Б. Уорфа, покладеної в основу нової галузі лінгвістики, яка сформувалася наприкінці ХХ ст. на межі лінгвістики та культурології і в працях російського дослідника В.Воробйова отримала назву «лінгвокультурологія». Є.М. Верещагін і В.Г. Костомаров, розробляючи лінгвокраїнознавчу науку, зазначили, що в цей період відбувалося своєрідне стримування широкого опрацювання проблеми «мова і культура», що, на їхню думку, пов'язане, з

одного боку, з надмірною всеохопністю і політизацією мови (характерне для Росії) і, навпаки, – з розвитком концепції «етнічної нейтральності», або навіть і «денаціоналізації» мови [37, с. 6]. Поділяючи думку авторитетних українських лінгвістів-дослідників лінгвокультурної проблематики [140, с. 67] і про своєрідність кожної етнічної концепції, вважаємо, що між мовою і культурою існує діалектичний зв'язок, оскільки мова залежить від культури як її вербальний компонент, реагує на культурні зміни і видозмінюється разом із культурою, а остання корелює з формами мовного вираження, певною мірою залежачи від них. Дотримуємося положення В. фон Гумбольдта про те, що не можна говорити про взаємозв'язок «мова–культура», не беручи до уваги людського фактора, тобто варто говорити про триаду «мова–мовна особистість–культура», де мова – «сума всіх слів, які лежать між зовнішнім світом речей і внутрішнім світом людини» [88, с. 348]. І далі знамените – мова – вмістилище народного духу, культури, «об'єднана духовна енергія народу, дивним чином зафіксована у різних науках» [60, с. 349]. Відповідно до нашої проблеми вважаємо найсуттєвішими аспектами лінгвофілософської антропології [19, с. 59] В. фон Губольдта такі:

- мова – безперервний усвідомлений творчий процес, у якому втілюється «дух народу» і передається нащадкам;

- мова відіграє важливу роль у пізнанні світу, у формуванні певної «картини світу», яка створюється під впливом тієї чи тієї мови і є віддзеркаленням певного способу представлення позамовної дійсності (внутрішньої форми мови, світобачення народу);

- народ – такий же організм, як і людська особистість.

Мова відображає наше ставлення до світу в усій його цілісності, на думку Н.О. Черняк, як «безпосередність нашого бачення світу, яка ніби замкнута в мові і нею ж оберігається» [229, с. 186]. Дослідниця ґрунтується на постулаті Х.-Г. Гадамера: в мові виражає себе увесь світ. Вона вивищується над відносністю всіх наших буттєвих передбачень і охоплює будь яке в-собі-буття [48]. Освоєння ж світу шляхом перетворення його в

текст, «культуризація» його передбачає два протилежні підходи: світ-текст і світ – не текст [125, с. 398].

Мова охоплює світ у всій його повноті, володіючи нескінченними можливостями вираження його культурного розмаїття і багатоголосся, представляючи не статичну картину світу, трансцендентальну структуру, а оживлений людиною світообраз, «квітучу складність» [157, с. 62]. Природні властивості мови створюють можливість використання її як засобу ідейно-психологічного впливу, що і реалізовує її світоглядну функцію. Так, деякі дослідники виокремлюють такі якості мови: абстрагувальна роль мовних одиниць, відносна немотивованість мовних одиниць (відносність розуміємо як можливість зміни плану змісту без зміни плану вираження і навпаки), кумулятивна здатність мовних одиниць і текстів, фіксація у словах мотивів, номінацій, наявність у них «внутрішньої форми» [162, с. 9-19].

Для з'ясування феномена лінгвокультурологічного спрямування нашого дисертаційного дослідження зосереджуємо увагу на розгляді проблеми мови і культури в аспектах їхньої взаємодії на таких засадах:

- культура має всепроникний характер, але не має чітко окреслених меж і сфери впливу;
- культура – позамовний корелят мови і національної особистості – є системою матеріальних і духовних цінностей;
- культура – витвір народу – є національною, єдністю національного (специфічного) і всезагального (інтернаціонального);
- поняття «культура» історичне: воно одночасно і рухоме, і застигле (зафіксоване);
- головне призначення культури – духовне збагачення особистості [243].

Наголосимо, що багато дослідників, говорячи про взаємозв'язок мови і культури, використовують у своїх працях саме термін «національна культура». Так, за визначенням М. Семчишина, «культура – це образ народу; вона виявляє і символізує національний світогляд, етичні, естетичні,

мистецькі, релігійні чи соціальні аспекти життя народу в кожночасній добі його існування» [183, с. 21]. В. Кононенко вважає, що специфічною ознакою, яка окреслює своєрідне і неповторне обличчя української національної культури в загальнокультурному просторі, є її «самодостатня мова» [105, с. 14]. Культуролог із діаспори В. Голубничий також відводить чільне місце мовному мисленню: «Кожна національна культура характеризується своєрідним неповторним мово мисленням» [53, с. 10]. Схожу позицію висловив свого часу Іван Огієнко: «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, сутність нашої національної свідомості» [151, с. 239]. Продовжуючи думки попередників, авторський колектив видання «Мова і культура» засвідчує, що «національні особливості культури виявляються в певних традиціях... Але найяскравіше вони виявляються у мові» [140, с. 23]. Відтак, на нашу думку, вивчення функцій мови передбачає засвоєння її як феномена культури.

В.В. Бабаянц, аналізуючи зв'язок мови і культури, зазначає, що ці явища тісно пов'язані між собою, причому, якщо культура містить колективний досвід певного етносу, то мова виступає ланкою, яка пов'язує кожне попереднє покоління з наступним і є засобом передачі позамовного колективного досвіду [11, с. 126]. Учений акцентує увагу саме на лексичній системі, яка, на його думку, має найбільш сприятливі можливості для виконання кумулятивної функції.

Стосовно проблеми «мова і культура» В.В. Колесов, аналізуючи концепції науковців-попередників, висловлює свою точку зору, за якою, перше, думка і мова взаємопов'язані, будь-яка ідея не може існувати без втілення в слові. Логічне і мовне – дві сторони аркуша, на якому записано знаки культури; вся інформація фіксована текстом, саме через культурний текст людина виходить із природного середовища і стає людиною культури; особливості нашого мислення – квантами, шматками з'єднуючи і нашаровуючи нові відтінки думки, «зліплювати» поняття з уривків, образів – залежать від характеру самої мови [100, с. 45-46].

Отже, проблема мови і культури передбачає розгляд духовного аспекту мови як естетичного простору культури кожного народу. В.М.Москалюк у своїй монографії вибудовує оригінальну «системну ланку розгортання екзистенції людства»: «Людина – Нація – Мова – Доля» [144, с. 60]. Авторка зазначає, що мову треба розглядати як духовне інобуття народу, несхоже на буття інших народів та націй. У цьому контексті І.М. Дзюба закликає до збереження Слова, адже саме воно в'яже людину з глибинами буття – у космічному, історичному, етнокультурному, особистісному вимірах і воліє народжуватись у зосередженості, а не в суєті [70, с. 34,38]

Яскраво виражений філософський характер взаємозв'язку мови і культури мають міркування Л. Вайсгербера. Недарма Ф.С. Бацевич називає його вчення лінгвофілософським [21, с. 57]. У концепції вченого мова як «сила» може проявлятися у різних іпостасях – «як сила духовного формування», «як сила культурної творчості», «як сила історичного життя». Загалом, мова як «сила» формує уявлення про навколишню дійсність, визначає «світорозуміння» людини і впливає на культуру народу.

Поява нової лінгвістичної парадигми зовсім не означає повної відмови від традиційних теорій і гіпотез. Очевидно, що повне уявлення про мову може бути отримане лише в результаті дослідження усіх її проявів: мови як коду (знакової системи); мови як засобу пізнання; мови як інструменту комунікації; мови як «домівки буття духу народу».

За словами французького вченого П. Серіо: «... у лінгвістиці (і загалом в гуманітарних науках) парадигми не змінюють і не відкидають одна одну, а накладаються одна на одну, співіснують, водночас ігноруючи одна одну» [189, с. 52]. Переміщення людини і всього людського в центр лінгвістичної уваги, усвідомлення мови як втілення духовної енергії народу спричинили перегляд багатьох, здавалося б, незаперечних аксіом. Не можна відкидати і той факт, що культурологічний «нахил», що охопив лінгвістику в останні роки, чітко простежується і в інших гуманітарних науках (в історії, краєзнавстві, соціології, етнології). Це змушує вчених констатувати «тиху

зміну парадигм» у суспільствознавчих науках в цілому, що надає цій події значення «коперніканського повороту» [240, с. 13].

Здійснений у роботі аналіз різних поглядів на проблему «мова і культура» засвідчує значну розбіжність, навіть контраверсійність тверджень, що використовуються у гуманітарних науках. Тому наукове дослідження проблеми в рамках дисципліни досить молодого науки – лінгвокультурології передбачає безпосередній опис лінгвокультурологічного інструментарію. Водночас питання взаємозв'язку мови і культури не може розв'язуватись ізольовано від суміжних проблем, як наприклад: мова і мислення, мова і спілкування, мова і суспільство тощо.

Беручи до уваги настанову Ю.С. Степанова про осягнення суті мови філософським, а не інструментальним світоглядом, визначимо точки перетину цих двох наук. Не викликає сумніву твердження про те, що мова і філософія – взаємодоповнювальні форми людського світосприйняття – наївного, стихійно-нерефлексивного у мові та постійного, рефлексивного у філософії [63]. Крім того, методологія обох наук спрямована на осягнення світу у всій повноті і цілісності як єдиного універсуму [234]. На думку О.С. Комара, найповніше обґрунтування зв'язків між мовою і філософією вперше було здійснене у працях В фон Гумбольдта [102], що пов'язано із намаганням німецького лінгвіста розглядати мову в широкому контексті. Нову парадигму лінгвофілософського знання – філософію мови – В.В. Жайворонок пропонує назвати «лінгвософією» [81, с. 10]. Влучним і досить доречним є зауваження Г. Рамішвілі про розрізнення понять «філософія мови» зі схожими – «філософія права», «філософія фізики» тощо, оскільки мова не співвідноситься з окремою реалією, а стосується всього об'єктивного світу в цілому [174]. У концепції В. фон Гумбольдта єдиний ланцюг представляє предмети вивчення мови:

- мова;
- людина, народ, людство;
- реальний світ, природа;

- мислення, світогляд;
- дух людини, дух народу;
- культура, діяльність [59].

Не можна, однак, применшувати роль і значення мовного психологізму, який передував мовному антропоцентризму в чистому його вигляді. Мовний психологізм уперше був обґрунтований у працях Г. Штейнтала та М. Лацаруса, які вважали, що полягає він у співвідношенні етнічної філософії з індивідуальною; співвідношенні мови і духу народу. Вчені вважали, що індивід є об'єктом індивідуальної психології, але одночасно підвладний особливим психологічним умовам, наявним у суспільстві, до якого він належить, а психологія, при цьому є наукою про дух взагалі (індивідуальна – про дух індивіда, етнічна – про дух народу). Специфіку кожної мови Г. Штейнталь пропонував визначати за трьома критеріями: зовнішньою формою (звуком), внутрішньою формою та співвідношеннями між ними, а саму мову – як динамічний континуум [235, с. 8-15].

Продовжив і розвинув ідеї мовного психологізму в своїх працях В. Вундт, який обґрунтував поняття «народної психології», складниками якої є мова, міфи та звичаї, як продукти духовного розвитку народу [46, с. 27]. Послідовники ідей В.Вундта у ХХ ст. об'єднали свої концепції у збірці «Українська душа» (1992), де зосереджено увагу вже не лише на психологічному, а й на культурологічному аспектах проблеми: людина одночасно є творцем і носієм культури, а остання формує людину психологічно, визначає її характер, який стає основою формування душі. Міркуючи у цьому ж руслі, В. Цимбалістий визначає культуру як «психічні процеси і акти, які доводять до творення людьми матеріальних об'єктів» [226, с. 76].

У психолінгвістичній концепції О.О. Потебні, засадничим питанням якої було співвідношення мови і мислення, провідна роль належить слову, а точніше – значенню слова для самого мовця. Слово має три складові – його

зміст, який виражається у звуці; звук (зовнішня форма) і внутрішня форма, яка пов'язує зовнішню форму і зміст [170, с. 161]. Це положення сприяло подальшому розвитку «стикових» наук, аспекту бачення і розуміння сутності слова: «...кожне розуміння слова є нове його усвідомлення, а кожне слово, як дійсний акт думки, є точний показник розвитку думки... Слово служить людині збудженням..., що...ми спостерігаємо на наших дітях, котрі лише за допомогою мови проходять шляхи розвитку, що в житті людському вимірюються тисячоліттями» [171, с. 200-201].

Розвиток міждисциплінарних наук спричинив до появи теорії мовної картини світу, першовідкривачем якої у науковому світі вважають Л. Вайсгербера, чії ідеї спонукали до розвитку американського неогумбольдїанства, яскравим представником якого є Ф. Боас із його оригінальними поглядами (на мову з погляду культурних та соціальних особливостей певного народу) [26, с. 512-518; 26, с. 524-527; 33 с. 43-57]. Ф. Боас сформулював концепцію, за якою в кожній мові відображено культурні особливості людської спільноти, яка користується цією мовою. Хоча варто наголосити, що лінгвіст розглядав мовні явища безвідносно до ступеня еволюції етносу, а лише на основі біологічної рівності. Але це не дає підстави стверджувати, що такі міркування є хибними, навпаки, – вони спонукають до нових наукових пошуків.

Послідовниками ідей Ф. Боаса є засновники «теорії лінгвістичної відносності» – Е. Сепір та Б. Уорф [23; 33; 212; 241]. Е Сепір розумів лінгвістичну відносність як неможливість встановити структурні відповідники між системами різних мов [222], оскільки «...мова не є ярликом, який накладається на вже готову думку... світи, у яких живуть різні суспільства – це різні світи, а не той самий світ з навішеними на нього ярликами» [185, с. 36]. За словами Е. Сепіра, мова активно впливає на процес пізнання й усвідомлення реального світу індивідом і частково формує його досвід. Тому мова, що сформувалася в межах певного етносу, стає способом

розуміння дійсності суспільством, до якого належить індивід – носій мови [184].

В.А. Звегінцев заперечує твердження про те, що через структуру мови об'єктивно інтерпретовані «соціально-культурні гештальти» – феномени культурних цінностей, зазначивши, що між феноменами культури і структурою мови немає прямої причинової залежності, але існує певна загальна залежність, тобто зміни в культурі дістають опосередковане відображення в мові [86, с. 133]. Із цього приводу Б.Л. Уорф наголошував, що мова і культура розвиваються разом, поступово впливаючи одна на одну. Мова є складною системою, а не просто набором норм, тому реагує на всі зміни в культурі поступово. В цьому твердженні закладено глибинний зміст: мова як добре налагоджена система акумулює зміни в культурі не відразу, а поступово «відфільтровуючи» їх, «перевіряє їх», перш ніж записати все це до арсеналу своїх цінностей [212, с. 164]. Серед «прихильників» цієї концепції можна назвати Р.О. Будагова та І.І. Срезневського. Так, перший зазначав, що кожна окрема мова по-своєму неповторно відображає її реальність [30, с. 25]. І.І. Срезневський, зазначив, що народ відображає себе в мові, а до традиційної взаємодії «мова-культура» додав ще одну складову – розум: «Народ діє, його діяльністю керує розум; розум і діяльність народу відображені в його мові» [194, с. 17].

Отже, навіть стислий огляд лінгвістичних концепцій ХІХ-початку ХХ ст. дає підстави визнати пріоритетність опрацьованих В фон Гумбольдтом, а пізніше О.О. Потебнею концепцій про зв'язок мови і мислення, мови і культури, теорії мовної картини світу тощо. Ідеї послідовників цих учених по праву можна назвати антропоцентричними, оскільки в центрі їхньої уваги перебуває індивід, його мисленнєва і мовленнєва діяльності, а мовні явища розглядаються у нерозривному зв'язку з реаліями, які вони називають або характеризують.

У межах нової мовознавчої парадигми можуть бути об'єднаними на єдиній методологічній основі когнітивна семантика, культурна антропологія,

соціальна психолінгвістика, етнопсихолінгвістика, лінгвокраїнознавство, етносеміотика, етнопсихологія і, звичайно, лінгвокультурологія. Сутність і основні методологічні засади кожного з цих напрямків мають свою специфіку.

На нерозривному зв'язку мови й культури наголошують і прихильники етнолінгвістичного напрямку в мовознавстві. Термін «етнолінгвістика» ввійшов до наукового обігу в 50-60-х рр. ХХ ст., з'явившись у статтях Ж. Сеги й А. Шафф (Франція). Метою дослідження в етнолінгвістиці є реконструкція на основі даних фольклорних і міфологічних текстів, ритуалів релігійного і побутового характеру культури етносу і мовної картини світу [153, с. 26]. Тобто етнолінгвістика вивчає мову в аспекті її співвідношення з етносом і тісно пов'язана із соціолінгвістикою [172; 196]. Автор словника-довідника «Знаки української етнокультури» В.В. Жайворонок вважає, що етнолінгвістика «вивчає мову як творчий продукт її носія, тобто етносоціуму, що породив мовний феномен як ключовий феномен і водночас рушій національної культури» [81, с. 8]. Як лаконічно визначив предмет етнолінгвістики у А. Гудавічус: «предмет етнолінгвістики – це народ у мові» [239, с. 24]. На думку О.О. Дмитрієвої, до етнолінгвістики мали б увійти такі галузі: 1) мова і картина світу, глотохронологія; 2) мова і комунікація; 3) етнотеорія мови [71, с. 10-11]. Дослідниця вважає, що система етнічних констант є призмою, крізь яку людина дивиться на навколишній світ [71, с. 12]. Н.П. Акушин [2, с. 347-351] у своїй науковій статті дає короткий огляд сучасних напрямків європейської етнолінгвістики, виокремлюючи здобутки вчених Московської етнолінгвістичної школи (М.І. Толстой, С.М. Толстая, В.Вс. Іванов, В.М. Топоров та ін.), хоча В.Вс. Іванов та В.М. Топоров проводять етнолінгвістичні дослідження у так званому «етимологічному» напрямі, ставлячи за мету реконструкцію й відтворення найдавнішої системи онтологічних, космологічних, соціальних уявлень у «культурній» лексиці передусім міфологічного характеру [65, с. 5-6]. На глибоке переконання О.С. Герда, етнолінгвістика є наукою, яка межує з мовознавством, етнографією і

соціологією, а отже, предметом її вивчення є мова у співвідношенні з етносом, та місце і роль мови у суспільстві. Для усвідомлення завдань сучасної етнолінгвістики досить суттєвою є концепція Г. Шухарда «Слова і речі», яка орієнтує на вивчення слів у тісному зв'язку з історією реалій [49, с. 3].

Представники ж Волинської лінгвістичної школи розуміють етнолінгвістику як окрему «гілку» лінгвістики, що вивчає норми комунікації у мовній спільноті – вербальні, невербальні і соціальні чинники [152, с. 117].

Протилежну позицію займає О.С. Комар, який зазначає, що лінгвокультурологія та етнолінгвістика співвідносяться як загальне з конкретним, тобто етнолінгвістика реалізує загальні завдання лінгвокультурології на прикладі конкретних мов [102]. У його монографії мова йде про синхронічний характер лінгвокультурології та діахронічний характер етнолінгвістики.

На сучасному етапі увагу дослідників привертає етнолінгвістична концепція В.В. Жайворонка та М.І. Толстого як зачинателів української та російської етнолінгвістичних шкіл. Етнокультурна парадигма досліджень В.В. Жайворонка має яскраво виражений антропоцентричний характер, оскільки індивід у ній розглядається як одиниця свідомості, що перебуває у нерозривному зв'язку з оточенням, у якому вона живе. Таке розуміння приводить до думки, що «мова окремої людини, з одного боку, виступає онтологічно-комунікативним відбиттям особистісного стрижня буття, а з іншого, – є генеральною лінією розвитку колективної свідомості через протиставлення світу внутрішнього світові зовнішньому, суб'єктивного об'єктивному, духовного фізичному; нематеріального матеріальному» [81, с. 43]. М.І. Толстой зазначає, що етнолінгвістика спрямовує дослідника на дослідження взаємозв'язку мови і духовної культури, мови і менталітету, і розмежовує етнолінгвістику в широкому (діалектологія, мова фольклору, історія мови) та вузькому розумінні (аспекти співвідношення мови й етносу, культури, етнічної та індивідуальної психології, міфології) [209]. У словнику

«Славянские древности» М.І. Толстой пропонує переосмислені трактування етнокультурних елементів мови з огляду на їхню форму і зміст.

У польському мовознавстві, найяскравіше представленому у працях Єжи Бартмінського, який об'єднав своїх прихильників і послідовників у так звану Люблінську етнолінгвістичну школу, запропоновано синхронічне дослідження мови і культури. Тому цю школу доцільніше було б віднести до лінгвокультурологічних. Вихідні положення своєї етнолінгвістичної концепції Є. Бартмінський зводить до таких постулатів:

- етнолінгвістика – напрямок мовознавства, а не міждисциплінарна галузь;
- етнолінгвістика має тісні зв'язки з етнонаукою (антропологією культури, когнітивістикою), а не з етнографією (етнологією);
- етнолінгвістика має справу не лише з діалектами, а охоплює і наддіалект (літературну мову), причому як у діахронії, так і в синхронії;
- завданням етнолінгвістики є «суб'єктна» реконструкція культури і вивчення менталітету її носіїв, способів концептуалізації дійсності, відображених у мові;
- базовими поняттями цієї науки є «мовний стереотип» і «мовна (культурно-мовна) картина світу» [16, с. 33].

Підтримуючи ці положення польських учених, зазначимо, що методологічною базою обох наук є етнолінгвістичний напрямок мовознавства.

Лінгвокраїнознавство відає двома основними сутностями: вивченням мови (лінгвістичний аспект) і викладанням мови (лінгводидактичний аспект), основним для яких є лінгводидактичний аспект – викладання мови іноземцям. З метою забезпечення комунікативності навчання (лінгводидактика) та гуманістичних завдань, які реалізує кумулятивна функція мови і проходить аккультурація адресата (аспект методики викладання на філологічному підґрунті [37, с. 37].

Отже, лінгвокультурологія має значну кількість точок перетину з лінгвокраїнознавством, однак має особливості, які вирізняють її серед інших галузей сучасного міждисциплінарного знання. Серед них визначимо такі:

- зв'язок із мовою : предметом дослідження є не лише людина і культурне середовище, але й мовне відображення цього середовища;
- універсальність: вивчаються не окремі аспекти, а людина і культура в цілому;
- сучасність: історичні факти є лише знаряддям для розуміння культурного середовища і людини нашого часу;
- лінгвокультурологія: наука синтезувального типу, вона займає проміжне місце між науками, що вивчають культуру – філологію (зокрема мову);
- предметом вивчення лінгвокультурології є матеріальна і духовна культура, створена людством взагалі в процесі осмислення реалій світу «від засобів праці до предметів щоденного вжитку, від звичок і звичаїв самого побуту людей до науки і мистецтва, релігії й атеїзму, моралі й філософії» [27, с. 5];
- лінгвокультурологія орієнтована на нову систему цінностей, характерну сучасному суспільству;
- найважливішим завданням лінгвокультурології і її характерною особливістю є системне відображення культури народу в його мові, в їхній діалектичній взаємозалежності і розвитку, а також відповідної поняттєвої категоризації і термінологічного позначення. Найбільш плідотворним у цьому контексті є метод опису семантичного поля [94; 95; 177]. А отже, лінгвокультурологія постає не як штучний набір елементів з інших наук, а як об'єднання й інтеграція цих елементів [127, с. 77]. У лінгвокультурології називають три аспекти, які можна виокремити в автономні напрями: 1) менталознавство, 2) вивчення національної специфіки гумору; 3) гендерні проблеми [71, с. 16]. Мова у лінгвокультурологічній концепції є засобом інтерпретації культури та відображення психологічного характеру етносу.

Окремі дослідники приурочують виникнення і стрімкий розвиток сучасної лінгвокультурології до поживлення міжкультурної комунікації. Саме вона, на думку вчених, допоможе «налагодити мости» між народами, які довгий час були ізольованими один від одного, а тепер потерпають від культурних і мовних бар'єрів, тому лінгвокультурологію можна розглядати як теоретичну частину лінгвокраїнознавства [154, с. 776].

На думку О.П. Левченко, лінгвокультурологія бере свій початок у контрактивній лінгвістиці, і лише тоді, коли до неї підключаються дані когнітивної лінгвістики, вона оформляється у самостійну «інтегральну» науку [118, с. 13]. Заслуговує на увагу положення В.І. Постовалової, яка, окреслюючи основні «ідеї й інтуїції» лінгвокультурології, вважає, що розгортання її може бути представлене як «експлікація і синтез основних принципів, ідей та інтуїцій філософської антропології, культурології і лінгвістики», а її загальний вигляд буде залежати від розуміння феноменів культури, мови і процесів мовної активності у сфері культури [169, с. 30].

Підтримуючи погляд В.М. Телії, С.Г. Воркачов визначає лінгвокультурологію як «наймолодше відгалуження етнолінгвістики», як «найновіше молекулярне з'єднання у межах останньої, яке відрізняється від інших своїм «атомарним складом» і валентнісними зв'язками: співвідношенням частин лінгвістики і культурології та їх ієрархією» [42, с. 64]. Завдання цієї науки виводять із припущення Е. Бенвеніста [23] про існування тріади «мова, культура, людська особистість», розглядаючи лінгвокультуру як лінзу, крізь яку дослідник може спостерігати матеріальну і духовну самотність етносу. У цьому зв'язку розглядаємо завдання дослідження мови у лінгвокультурному аспекті. За В. Масловою, ця наука має дисциплінарний характер, і вивчає втілену в мові матеріальну і духовну культуру. Головна мета її полягає у вивченні засобів, за допомогою яких та чи та мова втілює, зберігає та відображає у своїх одиницях культуру, а завдання лінгвокультурологічних досліджень зводяться до з'ясування того, яким чином культура бере участь у творенні мовних концептів [130; 131].

У нашому дослідженні враховуємо думку О.Т. Хроленка, який зазначає, що мета таких досліджень полягає в осмисленні всієї інформації, накопиченої етнолінгвістикою і дисциплінами, які до неї входять, виявленні механізмів взаємодії мови і культури. Лінгвокультурологія покликана описувати найзагальніші закономірності взаємозумовленості, взаємодії мовної і культурної практики людини і суспільства [223, с. 30-31].

Представник вітчизняної лінгвістики В.І. Кононенко вважає, що лінгвокультурологія за допомогою лінгвістичного аналізу культури в її широкому вимірі, з опертям не лише на писемну традицію, а й на мистецтво, встановлює інші різновиди духовної культури [103, с. 21]. Особливість саме української лінгвокультурології полягає в її спрямуванні на вивчення національно-культурної складової, мовної картини світу, мовної особистості, тобто постає потреба опрацювання проблематики національного психотипу, ментефактів, бачення особистістю культури в собі та себе в цій культурі [104, с. 539; 50, с. 259-260].

Розглядаючи мову як систему й антисистему, як діяльність, і продукт цієї діяльності, і дух, і матерію, і об'єкт, що стихійно розвивається, і явище, яке саме себе регулює, потрібно розкривати саму сутність мови, схарактеризувавши усю її складність.

На основі проведеного аналізу наукової літератури розгляданої проблеми вважаємо, що головним завданням усіх напрямів сучасної антропоорієнтованої лінгвістики є створення цілісної мовної картини світу.

1.2. Лінгвокультурний аналіз мовних явищ

Сучасна лінгвістична наука потребує нового осмислення проблем як давно відомих, так і актуальних для сьогодення. Гуманітарна наука, яка реагує на будь-які зміни, активізувала вивчення проблеми зв'язку картини світу і мовної картини світу. Про це свідчить ціла низка лінгвістичних досліджень, численних монографій і наукових статей відомих мовознавців ХХ століття. Серед авторів таких праць – Ю.Д. Апресян [6], Г.А. Брутян [28],

І.О. Голубовська [54; 55], М.І. Голянич [56; 57], С.Я. Єрмоленко [77], В.В. Жайворонок [80; 81], Ю.М. Караулов [94; 95], Г.В. Колшанський [101], В.І. Кононенко [103; 104; 105], Ю.М. Лотман [123; 124; 125], Н.М. Сологуб [192]. М.П. Скурту [190] та інші дослідники.

У лінгвістичному дослідженні вчені беруть до уваги всю гуманітарну науку, що стосується проблеми мовної картини світу, трактованої у філософії, психології, мовознавстві, культурології, літературознавстві і пов'язаних з ними інших галузях наукового знання.

Відомо, що в другій половині ХХ століття змінився погляд на статус науки, їхню структуру і внутрішню логіку. Найбільшого впливу цього процесу зазнала лінгвістика, зокрема змінився погляд на статус і місце культурології в сучасній науці про мову [219, с. 4]. Лінгвокультурологічний розгляд об'єктів виводять із визнання єдності мови і культури, що дозволяє поглиблено вивчити багатоаспектні і суперечливі соціокультурні явища, які не могли отримати повної характеристики в рамках одного якогось підходу (етнографічного, соціологічного, антропологічного тощо).

На думку О.Ю. Кущевої, «антропоцентрична парадигма лінгвістики ХХ століття поділяється на чотири взаємопов'язані, але різні, напрямки. Перший із них досліджує мову як «дзеркало» людини, базовим для якого є поняття картини світу, а основним завданням – вивчення того, як людина відображає себе в мові. Другий напрямок – комунікативна лінгвістика, об'єктом якої є людина у її віднесеності до процесу комунікації. Третій напрямок, використовуючи дані інших наук, орієнтує на з'ясування ролі мови у пізнавальних процесах і когнітивній організації людини. Четвертий напрямок антропоцентричної лінгвістики, не маючи власного найменування, спрямовує дослідження на виявлення того, яким чином мова існує в самій людині» [116, с. 225].

Підтримуючи такий погляд, Ю.К. Волошин зауважує, що упродовж багатьох десятиліть лінгвісти вивчали «людину, яка мовчить». Усвідомлення ж необхідності вивчати мову і людину комплексно, тобто «людину, яка

говорить», спонукало дослідників приділити серйозну увагу всім аспектам цієї складної проблеми [40, с. 20]. Цілком справедливо в наш час звучать слова О.А. Радченка про те, що розвиток мовознавства ХХ століття варто було б назвати «історією повернення до Гумбольдта» [173, с. 108]. У цьому контексті Л.С. Шишкіна наголошує на тому, що проблеми реконструкції внутрішньої форми мови (яка, до речі, постає в душі гумбольдтіанства) «дозволяє моделювати цілісність колективної свідомості тої чи тої лінгвокультурної спільноти. Концентруючи в собі і об'єктивуючи в процесі знакового синтезу особливості бачення і сприйняття світу конкретним народом і кожною людиною зокрема, мова тим самим надає можливість для їх індивідуальної і колективної рефлексії – найважливішого чинника становлення особистості і формування національної самосвідомості» [232, с. 54].

У монографії, присвяченій проблемам когнітивної лінгвістики (автори З.Д. Попова та Й.А. Стернін), зазначено, що словосполучення «картина світу» стало досить поширеним у різних галузях гуманітарних наук, і запропоновано сформулювати загальне поняття картини світу як упорядковану сукупність знань про дійсність, яка сформувалася в суспільній (а також в груповій, індивідуальній) свідомості. Принциповим для авторів монографії є розмежування безпосередньої картини світу та опосередкованої. Перша [безпосередня, або когнітивна, формується в результаті когніції] – «картина, яку отримуємо в результаті прямого пізнання свідомістю навколишньої дійсності». Вона є близькою до світобачення, однак, якщо світобачення – це, скоріше, методи пізнання світу, то картина світу – результат використання цих методів. Інша картина світу – це результат фіксації концептосфери вторинними знаковими системами, що матеріалізують, виводять назовні безпосередню когнітивну картину світу, яка існує в свідомості» [167, с. 51-53].

Неоднозначністю і строкатістю позначені положення вчених і про структуру картини світу, співвідношення картини світу і форм чуттєвості й

раціонального пізнання тощо. У концепції Л. Вітгенштейна [39] ці поняття розводяться, натомість М. Гайдеггер [221, с. 120] ототожнює їх. Загалом сучасна філософія пропонує різні дефініції поняття картини світу, розглядаючи її як модель, яка відображає дійсність; уявлення про світ як системне і схематичне утворення, що впорядковує світобачення тощо.

У концепції «картини світу» Р. Редфілда це поняття як відмінне від «етосу культури», «способу мислення», «національного характеру». Він вважає, що картина світу – це уявлення людей про світотворення, характерне для певного народу, про самих себе і про свої дії, власне буття та форми активності [126].

У психології активно використовується термін «образ світу». За основними характеристиками він ототожнюється з поняттям «концептуальна картина світу» і пов'язаний із проблемою сприйняття [119, с. 105-106].

У цьому зв'язку своєрідно розглядається поняття художньої картини світу. Т.Ф. Кузнецова зближує її з поняттям онтології, наполягаючи на тому, що «праця письменника вливається в...філософію життя, яку ми можемо назвати художньою картиною світу, або онтологією» [114, с. 148]. Зовсім протилежну думку висловлює Л.А. Закс, вважаючи субстанціальною ознакою картини світу те, що вона закріплюється й існує «через конкретні твори» [84, с. 75], а художня модель світу функціонує лише у сфері художньої свідомості як його іманентна й атрибутивна ментальна структура.

Б.О. Серебренніков зазначає, що поява поняття «мовна картина світу» в лінгвістиці є симптомом виникнення гносеолінгвістики як частини лінгвістики, що розвивається на антропологічних началах і дозволяє глибше осмислити питання про співвідношення мови і дійсності, інваріантного й ідіоматичного в процесах мовного відображення дійсності як складного процесу його інтерпретації [188, с. 37]. За словами Н.Д. Арутюнової, «наша концептуальна система, відображена у вигляді мовної картини світу, залежить від фізичного і культурного досвіду і безпосередньо пов'язана з ним» [9, с. 123].

Очевидно, О.С. Яковлева вважає, що в рамках художнього тексту відображено специфічну для мовного колективу схему сприйняття дійсності [238, с. 9], однак таке тлумачення не повністю відображає зміст поняття «мовна картина світу», якщо обмежитися лише художнім текстом. Схематичний аспект узятो і в основу визначень картини світу у Т.В. Цив'ян, яка використовує поняття «модель світу» у значенні «скорочена, спрощена сума» уявлень про реальність [225, с. 5].

Естетичний підхід до визначення картини світу запропонували М.М. Бахтін та А.Д. Хуторянська. У їхніх концепціях картина світу – це «художнє ціле, що містить просторо-часовий континуум з певними героями, які створюють ціннісне ядро світу, і такими, що освоюють цей тип хронотопу відповідно до художнього завдання автора, і втілене в художній тканині твору» [224, с. 207].

Результатом активізації уваги вчених до проблеми взаємозв'язку людини, культури, пізнання і мови стала розробка сучасної концепції мовної картини світу. Центральним для визначення її природи і статусу є, звичайно, питання про розмежування мовної картини світу (МКС) та концептуальної картини світу (ККС). При цьому розглядаються їхні взаємозалежності, межі, а також те, що варто розуміти під мовною картиною світу: «концептуальну картину світу, закріплену в структурі мови і/або вербалізовану засобами мови» [205, с. 7].

У концепціях деяких учених поняття мовної картини світу певною мірою ототожнюється з поняттям концептуальної картини світу, де перша розуміється як «ідеальна сутність», бо інакше ототожнюється із поняттям «мовної системи» [113, с. 14]. Помітно частіше вживають термін «картина світу», трактуючи його як «комплекс фундаментальних понять, що віддзеркалюють специфіку людини та її буття» [68]. Г.А. Брутян пропонує визначити в кожному понятті головне («серцевину»): у концептуальній картині світу такою є інформація, подана в поняттях, а в мовній – знання, закріплені в словах і словосполученнях [28, с. 56]. Учений також досить

своєрідно актує проблему співвідношення ККС та МКС, першу співвідносить із ядром МКС, у якому й містяться основні, сутнісні знання людини про світ [28, с. 58]. Б.О. Серебренніков, наголошуючи на складності процесу формування картини світу, говорить про те, що традиційно, ведучи мову про картину світу, беруть до уваги тріаду «навколишня дійсність-відображення її в мозку людини – фіксація результатів у мові». Однак процес цей насправді є набагато складнішим. У цій концепції також не заперечується існування двох картин світу – концептуальної і мовної та констатується їхній тісний зв'язок. При цьому ККС визнається значно багатшою, оскільки в процесі її формування беруть участь різні типи мислення, а в МКС містяться мовні елементи, які пояснюють складові ККС [187, с. 80, 86].

Вітчизняні лінгвісти також дотримуються думки про існування двох картин світу – ККС та МКС, тісно пов'язаних між собою. В.І. Кононенко вважає, що МКС, яка «складалася впродовж усього періоду формування кожної національної мови», передуює появі концептуальної картини «у її нинішньому стані». Вчений говорить про те, що ці картини не є паралельними, оскільки, по-перше, ККС «уточнює первинні уявлення, водночас зберігаючи у своїх засадах елементи етнокультурного світобачення»; по-друге, МКС «не є чимось застиглим», вона змінюється під впливом багатьох процесів; по-третє, відбувається «пристосування» різних моделей світу [виділено нами. – І.З.] : раніше було показано змішування дефінітивних понять одна до одної [103, с. 28].

Загальноприйнятою у сучасному мовознавстві є концепція, за якою інваріантна (концептуальна) частина картини світу визначається принципом віддзеркалення. На думку О.С. Косенко, для набуття мовною одиницею певного статусу і її закріплення у мові вона має пройти шлях формування, «кристалізації і селекції, а також випробування часом» [108, с. 105]. Однак, філософія опонує такому твердженню тим, що картина світу є ніби «тлом сущого в цілому... Картина світу є не картиною, на якій зображено світ», а «світ, сприйнятий як картина» [220, с. 41-62]. Такого ж погляду дотримується

Н.О. Черняк, поділяючи цей погляд, заявляє, що «...те, що стає предметом пізнання і висловлювання, завжди оточене видноколом мови. Мовний характер властивий людському досвідові взагалі» [229, с. 186]. У цьому руслі описує людський досвід В.М. Шкарупа, вводячи до наукового обігу поняття «мезо- і глоттореальності», споріднені з поняттям «мовна картина світу»: «глоттореальність» розуміється як «мовна реальність», у якій враховано суб'єктивний (людський) чинник у мові. Як зазначає вчений, специфічність людського буття в світі «виявляється в конституюванні ним (самою своєю сутністю) реальності, протилежної (свідомо чи несвідомо) решті світу, тобто світу, за винятком самої людини» [233, с. 188]

Як зазначає Л.А. Лисиченко, ККС пов'язана з «усім континуумом знань про світ», а МКС є «засобом експлікації цих знань». Дослідниця у поняття «мовної картини світу» вкладає особливий характер відображення в мові концептуальної картини світу і за допомогою мовних засобів вираження знань про неї [121, с. 37].

Концептуальна і мовна картини світу утворюють глобальну систему інформації про соціум, яка безперервно конструюється і якою володіє кожна людина – мовна особистість. Ці картини світу не є однорідними: вони вміщують універсальні елементи, які не залежать від лінгвокультурного світогляду особистості, а також інформацію, зумовлену освітою людини, її соціальним середовищем, тобто пов'язану з фоновими знаннями, культурними традиціями тієї чи тієї мовної особистості. Розбіжності в концептуалізації світу пов'язані з особливостями національного характеру [35, с. 42].

Мовна картина світу формує тип ставлення людини до світу (рослинного, тваринного і до самої себе як елементів світу). Певна система поглядів, так звана колективна філософія, виражена в мові, і ця філософія нав'язується як обов'язкова для носіїв мови, представлена у вигляді мовної норми. Дослідження ментального світу людини тісно пов'язане з концептуальною системою, яка відображає світ людини в системі уявлень і

знань про світ. Кодом, який фіксує ментальний світ людини, є мова: найважливіші концепти саме і кодуються у мові [150, с. 111].

Для досліджень мовних картин світу вітчизняний мовознавець М.П. Кочерган запропонував використовувати зіставно-типологічний метод, а представниця Харківської лінгвістичної школи Л.А. Лисиченко найбільшу увагу приділила лексико-семантичному рівневі мови та словотвірним одиницям, які служать матеріалом для досліджень цього характеру.

Більшість мовознавців розглядають мовну картину світу як явище майже стале, хоч визнають, що картина світу, яка оточує носіїв мови, не просто відображається в мовній системі, а формує її і визначає особливості слововживання, адже жива мова існує лише у світі її носіїв. Саме цим учені пояснюють невдачі у створенні штучних мов і короткочасне існування їх. «...Навіть найбільш розповсюджена серед них – есперанто – приречена на загибель, у першу чергу через те, що за нею нема живильного ґрунту – культури носія» [204, с. 30-31].

Стосовно безпосередньо мовної картини світу можна цілком погодитися із положенням І.О. Голубовської, яка вважає, що для визначення онтології поняття «мовна картина світу» «уявляється доцільним насамперед дати відповідь на питання про змістовий обсяг цього концепту». Дослідниця наголошує, що імперативом для сучасної антропологічної лінгвістики має стати розширене тлумачення цього поняття, «яке повинно відштовхуватися від того змісту, що його Гумбольдт укладав у поняття «форма мови» – [неповторне індивідуальне утворення, що об'єднує духовну своєрідність та будову мови – І.З.]» [54, с. 32]. Дослідниця вважає, що традиційний підхід до інтерпретації мовної картини світу як конструкту, пов'язаного насамперед із лексикою конкретної мови, можна певною мірою вважати лінгвістичним анахронізмом. Поділяючи погляд І.О. Голубовської, та опонуючи вченим, які пропонують суто «вужколексичне» розуміння МКС, вважаємо, що «мовна картина світу виконує передусім функцію фіксації національного бачення світу». У цьому аспекті розглядає МКС і О.А. Корнілов, зауваживши, що

лексичні засоби функціонують у синтаксисі. Сам по собі «цей спосіб функціонування може служити джерелом спостережень над особливостями національного менталітету, але він все-таки не є самою картиною» [107, с. 106].

Н.В.Черемісіна вважає мовну картину світу найбільш стійкою, стандартною («відображає» саме стандартні одиниці мови, які стали узуальними) і відводить їй особливе місце серед картин світу, зазначивши, що вона покриває багато в чому всі сфери людського знання [227, с. 13].

Представника Харківської лінгвістичної школи К.Ю. Голобородько зазначає, що «вивчення мовної картини світу є однією з глобальних проблем антропологічної лінгвістики. З нею пов'язане коло найважливіших питань – про внутрішню і зовнішню форму мови і світобачення, про співвідношення мови і дійсності, мови і мислення й ширше – всієї духовної діяльності людини» [51, с. 105]. У згоді з таким поглядом зробимо аналіз художньої картини світу, представлені в творчості Ліни Костенко, яка виникає в свідомості читача (глядача, слухача) під час сприйняття витворів мистецтва. Художня картина світу створюється мовними засобами, при цьому відображає індивідуальну картину світу в свідомості письменника і втілюється у відборі елементів змісту художнього твору – мовних засобів в лінгвостилістичному використанні їх. У цій картині світу можна виявити індивідуальні концепти письменника [167, с. 56-57].

Із цього приводу досить неординарну точку зору висловлює Р. Кісь, у монографії якого зазначено, що «довколишній світ постає перед нами не як об'єкт. Цей світ засадничо суб'єктивізований, «розчленований» і заново реінтегрований у новій континуальності – у континуальності світу мови, у бликах і рефлексах, у тінях і напівтінях українського слова, його грані «вияскравлені» та означені (а не тільки номіновані) променем слова. У мові та через мовлення здійснюється не просто омовлювання світу, відображення його складових, процесів та їхніх взаємовідношень (гаданих або дійсних),

тобто не просто відношення референції чи кореляції, а духовне обживання світу» [97, с. 16].

У лінгвістичній концепції Ю.Д. Апресяна сучасне уявлення про мовну картину світу передано так: кожна мова відображає певний спосіб сприйняття й організації світу. Виражені у ньому значення складаються в деяку цілісну систему поглядів, свого роду колективну філософію, яка «нав'язується» як необхідна всім носіям мови. Характерний для певного народу спосіб концептуалізації дійсності, з одного боку, є універсальним, з іншого – національно специфічним, так що носії різних мов можуть бачити світ дещо по-різному, через призму своїх мов. Одночасно мовна картина світу є «наївною», в тому значенні, що у багатьох сутнісних аспектах вона відрізняється від «наукової» картини світу. При цьому відображені у мові уявлення зовсім не примітивні: у багатьох випадках вони не складніші, ніж наукові [5, с. 27-35; 6, с. 37-67].

Співвідносячи мовну та концептуальну картини світу, Л.Б. Лебедева виділила, крім того, культурну картину світу, але не чітко розмежувала ці феномени. За словами дослідниці, «мовна картина світу відображає реальність через культурну картину світу. Питання про співвідношення культурної (концептуальної, поняттєвої) і мовної картин світу є надзвичайно складним і різноплановим». Із цих міркувань видно, що дослідниця ототожнює і навіть дещо сплутує поняття картин світу [117, с. 10].

Т.А. Космеда, співвідносячи ККС та МКС, зазначає, що «мовна картина світу є вираженням концептуальної мовними засобами» [109, с. 10-11]. Такі концептуальні засади переважають у сучасній теорії мовної картини світу.

А. Голованова включає до складу ККС також і ціннісну картину світу (ЦКС) – систему ціннісних відношень до пізнаної дійсності, яка, в свою чергу, отримує своє втілення в мовній картині світу [52, с. 108]. Базовими одиницями цієї картини світу є ціннісні норми, «характеристики яких виводяться із оцінного боку лінгвокультурних концептів» [237, с. 132-133].

Своєрідно постулює поняття картина світу О. Тупиця – як плід людського сприйняття, пам'яті та мислення, фантазії і творчості. Мовна картина світу, на думку вченого, – «це вербальне відображення явищ дійсності в тексті, але художня творчість – це поєднання об'єктивного і суб'єктивного авторського бачення його. Об'єктивне в мовній картині світу можна більш-менш витлумачити, виходячи зі співвідношення з реальністю (історичною, етнічною тощо) та образним змістом тексту» [211, с. 107-108].

Отже, можна висунути гіпотезу про наявність «своєї» картини світу для кожної галузі наукового знання, які входять до концептуальної картини світу як її складові й обов'язково взаємодіють із мовною картиною світу. Деякі науковці ототожнюють поняття «концептосфера» і «картина світу» як ментальна сукупність уявлень, знань носіїв мови про навколишню дійсність, яка може бути віртуальною і потенціальною. Вона має універсальні характеристики, зумовлені єдиними, об'єктивними процесами розумової діяльності людини.

Питання класифікації картин світу взагалі та МКС зокрема цікавить науковців, однак досі її в лінгвістиці так і не представлено, оскільки в основу будь-якої класифікації вчені обирають із багатьох один якийсь критерій. Наприклад, Н.В.Черемісіна взяла в основу своєї класифікації бінарні опозиції [228], виокремивши універсальну й ідіоетнічну (національно-специфічну) картини світу. У наукових розвідках пропонується в їх структурі виділяти протилежні часові відрізки, світи (реальний-фантастичний, реальний-міфологічний, земний-небесний)тощо.

Цікаві висновки Н.В. Уфимцевої, здійснені на основі асоціативного експерименту на визначення «образу світу росіян», його системності і змісту: «константність сприйняття на рівні культур як системи свідомості, пов'язаної з певним етносом, забезпечується саме культурними стереотипами пізнання, тобто парадигмами образів свідомості, які трактуються як способи сприйняття і які накопичуються у вигляді репертуару структурованих контекстів (схем, фреймів)». Із дослідження у лінгвокультурологічному

розрізі виразно виступає закономірність взаємозв'язків і взаємовідношень мови і культури, до цієї діади додаються ще пізнання і свідомість. Результати дослідження Н.В. Уфимцевої подані у статистичних даних і зроблено висновок, що найважливіші реалії, які утворюють центральне ядро свідомості мовців, є: речі (*дім, життя, гроші, любов, робота, радість*); якості (*великий, гарний, мій, старий*); оцінки (*гарно, погано, добре, швидко, завжди*); типові дії (*жити, думати, говорити, іти*). Однак центром усього є слово ЛЮДИНА. На жаль, порівняно зі свідомістю носіїв старослов'янської мови, справжньою лакуною у свідомості сучасних людей є ставлення до Бога [214, с. 99].

У цьому наголошено на антропоцентричному характері усіх сучасних досліджень мови, на тому, що саме людина є носієм національної ментальності, яка може бути дослідженою через людську мову, яка, в свою чергу, є важливим засобом ідентифікації людини. Національний образ світу є відображенням єдиної світової цивілізації, єдиного історичного процесу в національній свідомості. Образ же людини, її зовнішність і духовний світ становлять ядро національної культури, системи її цінностей.

1.3. Лінгвокультурний концепт як основна одиниця відображення культури у свідомості людини і в мові

Поступальний розвиток гуманітарного знання потребував вироблення нового терміну для адекватного відображення сутності мовного знака, який би зняв функціональну обмеженість традиційних значення і смислу і в якому б органічно поєдналися логіко-психологічні та лінгвістичні теорії.

Проблема вивчення людського чинника в мові надзвичайно складна і багатогранна. Деякі аспекти цієї проблеми стосуються «відлюдиноскерованих» номінацій у лексичній семантиці і творчого характеру мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини, що виявляється в творенні антропонімних мовних координат і відборі потрібних номінативних одиниць, їх репрезентації в межах одиниць комунікативних [20, с. 82].

До складних питань логіко-психологічного напрямку в лінгвістиці належить, зокрема, питання взаємодії мови і культури. Багато вчених, які працювали над цією проблемою, зверталися до поняття концепту. Ідея концептуалізму як ідея існування концептів пізнавальної свідомості бере свій початок у працях П'єра Абеляра і його учнів про універсалії (слова, здатні називати різні предмети; вони виникають у процесі абстрагування, існують лише у людській свідомості у вигляді концептів).

В антропоцентричній функціонально-когнітивній мовній парадигмі фокус уваги дослідників все більше переміщується у напрямку міждисциплінарного синтезу. Саме тому основні категорії когнітивної лінгвістики не обмежені у використанні лише галуззю когнітології. Такими термінами, як: «концепт», «фрейм», «сценарій», «текст», «дискурс», «мовна картина світу», «мовна репрезентація», послуговуються в лінгвокультурології, комунікативній лінгвістиці, у лінгвістиці тексту, когнітивній лінгвістиці, етнолінгвістиці та інших галузях лінгвістичного знання.

У сучасну культуру поняття «концепт» «іммігрувало» з культурології, де воно означає деякі духовні цінності культури. В основу потрактування цього поняття покладено розуміння того, що знання, які переробляє мозок людини, структуровані й упорядковані лінійно відповідно до того, як вони засвоюються людиною. Процесами, що відбуваються в мозку людини, нерозривно пов'язані з когніцією, що формує прототипні поняття мислення. Звідси світ сприймається не лише як індиферентний потік інформації, що лише підлягає обробці. Когніція пов'язана зі світом, який сприймається людиною, і з її волею, і формує в людини смислоутворення. Отже, когнітивні процеси залежать від конкретної мови, яка функціонує як рідна, формує картину світу і думки, а не просто виражає їх [200, с 84-85].

Звернення уваги на когнітивізм та антропоцентризм у мовознавстві пов'язане з поворотом кута зору дослідницької уваги від парадигми мови як «світу всіх світів» до зовнішньої мовної парадигми. «Слово, – зазначає А.К.

Мойсієнко, – не лише ідеальний адекват дійсності; будучи самою дійсністю (матеріальною, духовною), воно здатне поширюватися в просторі і часі, нести інформацію, випромінювати емоційно-експресивну енергію» [142, с. 262]. Потвердженням цього є аксіологічні координати добра і зла, краси і потворності тощо.

Основоположною для всіх когнітивних розвідок, у тому числі й лінгвістичних, стала ідея репрезентаціоналізму, згідно з якою мислення людини оперує ментальними репрезентаціями модального (перцептивні репрезентації) та амодального (символічні, вербальні репрезентації) типів. Найважливішим постулатом для когнітивних досліджень є констатація факту існування думок і знань індивіда про світ у вигляді цілісної, певним чином укомплектованої системи, яку називають концептуальною картиною світу (ККС), концептуальною структурою або концептосистемою людини. Ту частину інформації, розташованої у ККС, яка завдяки засобам мови знаходить свою об'єктивацію у вербалізованій системі знань, називають мовною картиною світу (МКС), ментальним лексиконом (Р. Джекендофф, Дж. Фодор, Г.А. Брутян, О.О. Залевська, О.С. Кубрякова).

Першим елементом в інформаційній базі мислення виступають концепти. Етимологія терміна *концепт* пов'язана з лат. *conceptus*, зміст якого визначили дефініції дієслова *concipere* «вбирати у себе», «збирати» і «зароджувати», «зачинати». Зауважимо, що внаслідок надзвичайної складності мислення як об'єкта досліджень, а також синкретизму самого концепту, інтерпретації його є різноаспектними та неоднозначними: від його суто ментального, одноаспектного розуміння до лінгво-ментально-психонетичного тлумачення.

Об'єктом вітчизняних лінгвістичних досліджень феномен концепту стає у 20-і рр. ХХ ст. Перші спроби його аналізу мали лінгвофілософське спрямування і були пов'язані з іменами Л.В. Щерби та С.А. Аскольдова та їхніми концепціями, які фактично визначили логіко-філософський аспект у лінгвістичному тлумаченні концепту. Проте поняття концепту поки що не

має однозначного трактування. За словами С.Г. Воркачова, ім'я «концепт» – «домінант семіотичної категорії, який зародився у тривалій середньовічній суперечці вчених-схоластів про природу універсалій, і в класичній латині зафіксований лише в значеннях «водойма», «загоряння», «зачаття» і плід «зародок», етимологічно є семантичним аналогом «поняття» [41, с. 77]. У процесі досліджень на лінгвістичних теренах цей термін уточнюється, набуваючи додаткових характеристик його сутності, розширюється його значення такими поняттями, як «лінгвокультурема» (Воробйов), «міфологема» (Базилев, Мацько, Медвідь), «логоепістема» (Верещагін, Костомаров, Бурвікова) тощо. «Незважаючи на сумніви вчених щодо його методологічної самостійності..., концепт розглядають, насамперед, як гносеологічне, евристичне утворення – «ментафакт», як і артефакт, яке визначається своєю функцією – «функцією інструмента й одиниці пізнання» [41]. Отже, з'явившись декілька десятиліть тому як ім'я для називання духовних сутностей, створених людиною для розуміння самої себе і для забезпечення зв'язку між різнопорядковими ідеями світу, цей термін заявив себе як етап номінативного апогею: концептом називають усе що завгодно, від порід дерев (Морозова) до різновидів побутового невігластва і спиртних напоїв (Супрун).

Цілком прийнятним для сучасного мовознавства є визначення З.Д. Попової та Й.А. Стерніна: концепт – «аксесуар пізнання людини, глобальна одиниця людського мислення. Це – дискретне ментальне утворення, яке є базовою одиницею мисленневого коду людини, що має відносно упорядковану внутрішню структуру, є результатом пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості і суспільства, і таке, що несе комплексну, енциклопедичну інформацію про предмет чи явище, яких він відображає, про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю і ставлення суспільної свідомості до цього явища чи об'єкта. Концепт не обов'язково має мовне вираження – існує багато концептів, які не мають стійкої назви і при цьому їхній концептуальний статус не підлягає сумніву»

[167, с. 99]. Досить схожим є визначення концепту, запропоноване М.В. Піменовою, для якої концепт – це «деяке уявлення про фрагмент світу чи частину такого фрагмента, що має складну структуру, виражену різними групами ознак, які реалізуються різноманітними мовними способами і засобами. В структурі концепту відображаються ознаки, які є функціонально значимими для цієї культури. Повний опис того чи того концепту, значимого для цієї культури, можливий лише за умови дослідження найбільш повного набору засобів його вираження» [161, с. 10]. Отже, спільним для обох трактувань є те, що концепт є відображенням фрагменту дійсності, ментальною одиницею свідомості людини і має досить складну структуру.

Заслуговують на увагу й інші спроби визначення сутності цього поняття. Так, на думку Ю.С. Степанова, «концепт – ідея, яка містить абстрактні, конкретно-асоціативні, емоційно-оцінні ознаки, а також спресовану історію поняття» [197, с. 41-42]. У В.В. Колесова концепт це – «сутність поняття, проявлена у своїх змістових формах – в образі, понятті, символі» [100, с. 19-20]. Очевидно, варто уточнити, що це поняття прототипне, яке узагальнює знання і досвід людей тієї чи тієї спільноти, що potwierджує С.Х. Ляпін зазначаючи, що концепти – «своєрідні культурні гени, які входять до генотипу культури, здатні до самоорганізації інтегративні функціонально-системні ідеалізовані формоутворення». Вони спираються на поняттєвий або псевдопоняттєвий базис і мають багаторівневу структуру. Подібне визначення подає В.І. Карасик, характеризуючи концепти як «ментальні утворення – фрагменти досвіду, що зберігаються у пам'яті людини, усвідомлюються, типізуються і є значимими» [93, с. 59]. О.О. Залевська розглядає концепт як «перцептивно-когнітивно-афектне утворення в свідомості людини динамічного характеру на відміну від понять і значень як продуктів наукового опису (конструктів)» [85, с. 39]. У Д.С. Лихачова концепт витлумачено як «особистісне осмислення, інтерпретація об'єктивного значення і поняття змістового мінімуму значення» [122].

У нашому дослідженні прийнято тлумачення, запропоноване О.С. Кубряковою, яка розглядає концепт як термін, що служить для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відбиває знання й досвід людини: оперативно-змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відбитої в людській психіці [112]. Мовна структура є одним з найважливіших експлікаторів концептів.

Послуговуємось також положеннями В.В. Жайворонка про мовні знаки та їхні семантичні розширення, який пропонує термін «слово-концепт» як вмістилище узагальненого культурного смислу, що дає підстави вважати мовну одиницю передусім культурним концептом [80, с. 25]. Розглядаючи концепт як прерогативу лінгвософії, вчений зазначає, що «наділений він не лише власне лінгвістичною, а й лінгвокультурною інформативністю, тобто в ньому спостерігаємо асоціативне нашарування культурних смислів на основне (словникове) значення, або культурні сугестії речі, вираженої в слові» [80, с. 26].

У цьому руслі важливо наголосити на особливості різних нашарувань не тільки культурних смислів у концепті. За визначенням О.О. Селіванової, концепт – це не що інше, як ментально-психонетичний комплекс, який є єдністю знань, уявлень, почувань, інтуїції, трансценденції виявів архетипно-безсвідомого, закріплених за певним знаком; це – «інформаційна структура свідомості, різносубстантна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» [179, с. 256]. Підґрунтям такого тлумачення, як зазначає дослідниця, стало класичне розуміння його, відображене в концепції О.С. Кубрякової. В основу нашої дисертаційної роботи покладено саме таке розуміння концепту як лінгвістичного поняття.

Упорядковану сукупність концептів у лінгвістиці позначають терміном

“концептосфера, а сукупність значень мовних одиниць – як утворований семантичний простір мови. Отже, концепт – одиниця концептосфери, одиниця семантичного простору; концепт – це ментальне утворення, ширше і складніше від образу, поняття і значення, бо включає їх до свого складу у «знятому», «редукованому вигляді». На думку С. Менгель, концепція В. фон Гумбольдта про «внутрішню ідею» мови є провісником когнітивного розуміння поняття концептосфери як безпосередньої ментальної картини світу, його ж уявлення про специфічну «внутрішню форму» кожної мови співвідносні з поняттям опосередкованої словом ментальної картини світу. Так само поняття «внутрішньої форми слова» О.О. Потєбні відповідає концепту [136, с. 169]. До концептуальної системи належать символічні ознаки, які виражають найдавніші (архаїчні, реліктові) міфологічні погляди, і носіями сучасної мови уже не усвідомлюються. «Знання про світ, відображені в мові, вичерпують зміст свідомості людини. Пізнання світу формується в процесі індивідуального освоєння культури і є її ментальною формою поряд з її предметною (артефактною) і діяльнісною (функціональною) формами» [160, с. 81].

У лінгвістичній концепції О.Т. Хроленка [223, с. 56-57] за змістом концепти можуть бути розподілені таким чином:

- 1) уявлення (мисленнєва картинка);
- 2) схема – концепт, представлений деякою узагальненою просторово-графічною або контурною схемою: схематичний образ людини, дерева тощо;
- 3) поняття – концепт, який складається із узагальнених, сутнісних ознак предмета або явища, результат із раціонального відображення й осмислення;
- 4) фрейм – багатокomпонентний концепт, який мислиться в цілісності його складових, об’ємне уявлення, деяка сукупність;
- 5) сценарій – послідовність епізодів у часі;
- 6) гештальт – комплексна, цілісна функціональна структура, яка впорядковує розмаїття окремих явищ у свідомості.

Проблема диференціації поняття і концепту вже частково розглядалася в роботах Ю.С. Степанова, В.З Дем'янка, В. Зусмана, В.Ф. Старка переважно з погляду на ці мовно-ментальні структури як такі, що виявляють себе у наївно-побутовій картині світу, і лише частково з орієнтацією на наукову мову. Так, Ю.С. Степанов вважає, слова *концепт* і *поняття* однакові за своєю внутрішньою формою, зазначаючи: «У науковій мові ці два слова також інколи виступають як синоніми, одне замість іншого. Проте так вони вживаються лише інколи. Сьогодні вони досить чітко розмежовані. *Концепти* і *поняття* — терміни різних наук; друге вживається переважно в логіці та філософії, тоді як перше в одній галузі логіки — в математичній логіці, а останнім часом закріпилося також у науці про культуру, в культурології... На відміну від власне понять (таких, скажімо, як «постанова», «юридичний акт», «текст закону» тощо), концепти не лише мисляться, вони *переживаються*» [199, с. 40-41].

Ще одна спроба розмежувати поняття і концепт належить В.З. Дем'янкову. Автор зазначає, що починаючи з 20-х і до середини 70-х років ХХ ст., слово *концепт* здебільшого вживалося як повний синонім терміна *поняття* (йдеться про російський узус), однак з середини 80-х років ці лексичні одиниці починають розмежовувати : люди конструюють поняття для того, щоб «мати спільну мову» для обговорення проблеми, а концепти – реконструюють із певним ступенем «(не)впевненості» [67, с. 44-46].

В.Ф. Старко, опираючись на спостереження Р.М. Фрумкіної, Ю.С. Степанова, Є. Бартмінського та ін., робить висновок, що концепт охоплює ширшу ділянку, ніж понятт.

Концепт і поняття у науковій картині світу можуть мати спільний референт, а на рівні мовних форм вираження репрезентуватися через той самий термін-вербалізатор, що, власне, й нівелює межу між ними.

Н.В. Таценко вказує на те, що концепт ширший від поняття, оскільки відображає будь-які ознаки об'єкта, а поняття – лише необхідні для його ідентифікації [203, с. 105].

У філософії поняття має такі два тлумачення: перше – це «спосіб розуміння і абстрактного уявлення результатів пізнання певної предметної ділянки через усвідомлення істотних характеристик її об'єктів» [149, с. 506-507]; у другому значенні поняття розглядають як форму мислення, що характеризується відображенням закономірних відношень і властивостей об'єктів у вигляді думки про їхні загальні та специфічні ознаки.

Однак, на думку В.І. Кузнецова, ні перше, ні друге витлумачення не є конструктивними. Вони описують деякі передбачувані властивості та функції поняття, але не пояснюють, як і за допомогою яких структур та компонентів породжуються властивості й реалізуються функції. Учений зазначає, що у певному розумінні поняття – це своєрідні «атоми» мислення, знання і пізнання [115, с. 63-64]. Поняття може виступати як деяка психічна, ментальна структура, що існує в свідомості й використовується в мисленні про зовнішні і внутрішні феномени. Це також деяка комунікативна структура, закодована в повідомленнях. Тією мірою, якою повідомлення можуть існувати поза свідомістю учасників комунікації, можна допустити, що поняття існує поза психікою [115, с. 66].

Дослідники, як логіки, так і лінгвісти, свідомі того, що, незважаючи на відмінності у тлумаченні поняття, спільною виявляється його триплетна модель:

- база поняття: множина усіх сутностей, про які за допомогою цього поняття мислять або формують деякі твердження;
- репрезентативна частина: засоби і структури, які відображають базу в деякій інтелектуальній системі. Одні з них просто позначають елементи бази, інші іменують та описують властивості й відношення цих елементів;
- зв'язка репрезентативної частини і бази.

У своєму лінгвістичному дослідженні В.Л. Іващенко пропонує об'єднати «концепт» і «поняття» в категорії «концепт-поняття» (схема), що становлять «мовно-мисленнєві форми знання, або мисленнєві образи у формі аксіом знання, тобто цілісної сукупності суджень, умовиводів, тверджень про

порівняно невеликий фрагмент дійсності» [90, с. 58].

Досить активно в мові науки обговорюють поняття «науковий концепт». Цим терміном оперують у таких галузях людського знання, як історія, філологія, філософія, соціологія, політологія тощо. В одній із робіт В.З. Дем'янкова [67, с. 41] ужито термінологічні сполуки «концепт у науковій мові», «лексему-концепт», якими у тому чи тому розумінні послуговуються гуманітарії. В.Л. Іващенко зауважує, що зазначена синтаксична конструкція, а також синтаксема-концепт у науковій картині світу можуть актуалізувати й інший смисловий відтінок, а саме: «науковий концепт як особлива одиниця когніції, відмінна під концепту [етно]культури, художнього концепту тощо» [89, с. 62].

Терміносполучення «науковий концепт» у сучасних дослідженнях має низку як загальнолінгвальних, зокрема дослідницький, теоретичний, пізнавальний, раціональний, науково-логічний концепт, наукова абстракція, так і метадіалектних квазісинонімів, наприклад, науковий і семіотичний концепт [10, с. 178]. Оцінюючи таку квазісинонімію термінів науковий і концептуальний у словосполученнях наукове / концептуальне пізнання, що як такі вступають у дихотомію зі словосполученням художнє пізнання, Ж. Дельоз зауважує, що наукові концепти можна вважати хіба що функціями стану речей [66].

В.І. Кононенко вважає, що лінгвістичне потрактування концепту полягає у визначенні його внутрішньої форми, на думку вченого, йдеться про «встановлення внутрішньої форми слова, що номінує концепт» [105, с. 112].

На думку В.І. Шаховського, поняття відрізняється від концепту тим, що перший феномен є сукупністю найбільш суттєвих ознак предмета, а інший – змістом внутрішньої форми назви цього предмета, з'ясування якого здійснюється через набір релевантних семантичних примітивів: «У світі є визначений предмет як об'єкт мовного відображення, є мислительний конструкт-поняття про нього, є його концепт у вигляді наявних у свідомості

про предмет і поняття про нього і найменших конститuentів його ідеальної сутності (семантики). Усе це знання – понятійне і концептуальне – проектується на смисловий зміст їх вербального корелята (і поняття і концепт – авербальні) у вигляді лексико-семантичних варіантів і їх семних наборів, які в свою чергу складаються із ознак і конкретизаторів» [230, с. 15-16].

Як уже зазначено вище, поняття концепту у дисертаційній роботі виведено з опорою на визначення О.С. Кубрякової і по трактовано так: концепт – локалізоване ментальне утворення, яке відбиває об'єктивний світ у свідомості мовця, хоч це не вичерпує обґрунтування цього конструкта. У науковій теорії уводиться поняття «фрейм».

Фрейм як термін запозичено з англійської мови, який визначають як об'ємне уявлення, деяка сукупність стандартних знань про предмет чи явище. Фрейм розглядають і як набір типових висловів, які становлять фрагмент соціального буття (наприклад, фрейм «зустріч» не може не мати таких компонентів: не менше двох учасників, їх ритуальних висловів, жестів, міміки). Як і вся концептосфера, фрейм має мовну та позамовну сутність. Він не є закритою структурою і доповнюється шляхом поглиблення інформації про ситуацію, образного (символічного) уявлення про неї. Семантичний фрейм розуміють як певний набір пресупозицій, формований структурою концептів фрейму, що несуть специфічно організовану інформацію про якийсь відрізок реальності, або в мовних описах стандартних референтних ситуацій, які реалізують цей фрейм, і може або вербалізуватися, або імплікуватися.

У нашому дослідженні базуємося на поглядах А.Жаботинської, яка виділила п'ять основних видів фреймів: предметні, акціональні, посесивні, таксономічні, компаративні.

У визначенні поняття «фрейм» мовознавці найчастіше ґрунтуються на тлумаченні М. Мінського: «Фрейм є структурою даних для представлення стереотипної ситуації», Т.А. Ван Дейка: «Фрейми не є «шматками» знання,

що виділяються доволіно» та Ч. Філлмора: «Фреймом називається певна «конструкція знання». У своєму лінгвістичному дослідженні Т.В. Луньова стверджує, що поняття «фрейм» варто застосовувати у двох випадках: коли ми моделюємо концепти (наприклад, концепти ВЛАДА, РАДІСТЬ, КРАСА), і навпаки, – складники фреймів можуть вважатися концептами, але співвідношення у вживанні цих термінів залишається невизначеним.

Додамо, що фрейми допомагають нам «домалювати» те, чого ми ще не бачимо, але знаємо, що воно повинне мати місце (Наприклад, увійшовши в кімнату, навіть не бачивши її повністю, ми знаємо, що там повинно бути чотири стіни, підлога, стеля і вікна). Фрейм доцільно вважати ієрархічною структурою, де є верхній, головний вузол і певна кількість нижніх, яких він вимагає і які підлягають йому вузлів. Ці вузли доцільно називати слотами, а не концептами, оскільки концепт – досить самостійне і повноцінне поняття когнітивної лінгвістики, яке не потребує додаткового смислового підкріплення.

На противагу фреймові, сценарій – це процедурний спосіб представлення стереотипного знання, який формується в термінах алгоритму або інструкції. У тексті Ліни Костенко кожна лінгвопрагматична одиниця репрезентує прототипні характеристики соціальних явищ у вигляді опису мовленнєвих дій учасників типової комунікативної ситуації на основі їх інтенцій.

Що стосується гештальтів – цілісних функціональних структур, які впорядковують розмаїття окремих явищ у свідомості, сполучають чуттєві і раціональні елементи, а також об'єднують динамічні і статичні аспекти певного об'єкта, то це поняття співмірне з психологією і стосується переважно емоційних, а не раціональних (як у випадку з концептами) явищ.

Огляд різних підходів до тлумачення концепту в когнітології дозволяє визначитися з вихідними позиціями дослідження, в основу яких покладено розуміння концепту як узагальнено-цілісної ментальної одиниці, тобто одиниці пам'яті, так званого «кванту» знання, що відображає досвід і

результати усієї людської діяльності в процесі осягнення світу, і є гіперонімом до поняття, фрейму, схеми, сценарію і гештальту.

Говорячи про концепт як про «вербалізований культурний смисл», наголошуємо, що він є лінгвокультурним феноменом, основною ознакою якого є його етнокультурна означеність.

До ознак лінгвокультурного концепту належать: «переживання» (концепти не лише мислять, але й емоційно переживають), семіотична (номінативна) щільність, орієнтація на план вираження [120]. В такому разі особливу увагу дослідника повинна бути скерована на мовний, знаковий елемент концепту, який переважно збігається з домінантою відповідного синонімічного ряду – частини лексичної системи конкретної мови.

Отже, концепт як «згусток культури в свідомості людини»; те, у якому вигляді культура входить до її ментального світу» [199], утворюють три компоненти (пласти): основна, актуальна ознака; додаткова, неактуальна, «історична» і внутрішня форма, відображена в зовнішній, словесній формі» [197, с. 48].

Отже, можна вважати, що концепт легко піддається структуруванню. Про це говорить і С.Г. Воркачов, пояснюючи багатомірність культурного концепту його складністю, внутрішньою розчленованістю. Семантично нероздільні ментальні утворення отримують статус культурного концепту, якщо занурити їх у культурно-мовне середовище [120]. У змісті концептів, співвідносних зі словами з глибоким семантичним потенціалом, можна побачити відображення світобачення людини, зумовлене контекстом культури і часу. У багатьох випадках слово проектує такий зміст на мовну картину світу, підкреслюючи її національну специфіку [113, с. 17-18]. Іншими словами, через вербалізовані концепти ми можемо простежити особливості етнічного менталітету, а також специфіку ідіостиллю тієї чи тієї мовної особистості.

В.В. Колесов стосовно лінгвокультурного концепту зазначає: «Концепт – синтезуюче лінгвоментальне утворення, яке методологічно

прийшло на зміну уявленню (образу), поняттю і значенню, і те, що включило їх до свого складу у «знятому», редукованому вигляді – певного роду «гіперонім» останніх» [100, с. 122].

А. Вежбицька визначає концепт як «об'єкт світу «Ідеальне», що має ім'я і віддзеркалює певні культурно-зумовлені уявлення людини про світ «Дійсність». Концепти є інструментами пізнання навколишнього світу; це так звані «ключові слова», важливі і показові для національної культури [34, с. 289-291]. У цьому контексті С.Г. Воркачов слушно застерігає науковців від «лавиноподібного і нестримного проникнення цього терміна практично в усі галузі традиційної лінгвістики» [120, с. 20].

Неоднотайність концепцій і теорій наукового світу щодо проблеми лінгвокультурного концепту призводить до різноаспектності його розуміння, наявності вузького і широкого його тлумачення, поділені на субаспекти:

- у вузькому «змістовому» розумінні це – «буденні аналоги світоглядних термінів», закріплені в лексиці і забезпечують наступність трансляційної функції культури [9, с. 617-631];

- вузьке «формальне» розуміння (ґрунтується на практичному аспекті) – це семантичні утворення, які не мають однослівних еквівалентів під час перекладу іноземними мовами [146, с. 85];

- широке «змістове» розуміння дозволяє віднести до лінгвокультурних концептів будь-який вербалізований культурний смисл, позначений етнічною специфікою;

- широке «формальне» розуміння передбачає таке трактування лінгвокультурного концепту: це – культурні смисли, закріплені за ім'ям, що має особливу «внутрішню форму».

Можливі, однак, випадки, коли концепт є, а лексема для його вербалізації відсутня (лакуни). Трапляються у мові й так звані іллогізми – відсутність лексем і семем за наявності концепту, що пов'язано із відсутністю потреби в предметі.

Оскільки йдеться про семи і семми як складові лексичного значення слова, то принагідно зробимо огляд підходів учених до з'ясування співвідношення між концептом і значенням. Так, М.В. Нікітін вказує на їх тісний взаємозв'язок: говорячи про поняття і значення, ми по суті маємо справу з тим самим предметом. «Оскільки значення – ті ж поняття, вони зберігають у собі все те, що стосується понять: їх зміст, структуру, системні зв'язки, характер відображу вальної природи тощо» [147, с. 89].

В.І. Карасик висуває гіпотезу про наявність у концепті як культурному утворенні трьох сторін – образної, поняттєвої (мовне втілення концепта, його опис, дефініція, порівняльні характеристики цього концепту відносно того чи того ряду концептів, які ніколи не існують ізольовано) і ціннісної (яка акумулює культурні доміанти, характерні цій культурі), що корелюють зі сферами поняттєвого (наука), переважно образного (мистецтво) і переважно діяльнісного (звичайне життя) освоєння світу [91, с. 51-57; 43, с. 57].

У цьому дослідженні вже частково розглядалося питання класифікації концептів, але воно стосувалося переважно когнітивної науки, тому вважаємо за потрібне розглянути підходи до класифікації лінгвокультурних концептів. Проаналізувавши відомі в лінгвістичній науці типології, можна виділити кілька їх класифікаційних груп:

1. Семантичні класифікації, в яких акцентується увага на семантиці, концепти розглядаються з позиції сфери їх використання (Лихачов, Гуревич).

2. Класифікація концептів у мові (Образцова, Бабушкін, Болдирев), яка ґрунтується на семантико-структурній основі, за якою автори виокремлюють два види концептів – лексичні (зорові картинки, концепти-схеми, концепти-гіпероніми, концепти-фрейми, концепти-сценарії, концепти-інсайти, калейдоскопічні концепти) і фразеологічні [12].

За визначенням С.Г. Воркачова, в основі типології лінгвокультурних концептів лежить їх місце в предметній області «ментального тезаурусу», з одного боку, і їх позиція в його стратифікаційній ієрархії, з іншого. Відтак, верхній ярус за ступенем своєї абстракції займають абеляровські

«стратосферні» сутності – концепти-універсалії духовної культури (віра, свобода, справедливість тощо), нижче розташовані більш «заземлені» («приземлені») поняття, до яких може бути застосований фреймово-сценарний аналіз (подорож, застілля тощо) [120, с. 6].

В.І. Карасик узагальнив підходи до класифікації концептів і визначив такі їх особливості:

- семіотична класифікація концептів дає можливість виділити різні класи цих ментальних утворень (параметричні і непараметричні); з погляду прагматичного відношення між знаком і інтерпретатором виокремлюють концепти-регулятиви (зміст їх безпосередньо виражає певні норми поведінки) і концепти, до змісту яких входять норми поведінки. Вони можуть бути установлені опосередковано; із позиції синтактики (зв'язок знаків між собою) розрізняють концепти які легко транслюються у різні сфери спілкування, і концепти, які належать якійсь одній сфері комунікативної поведінки;

- за сигматичним підходом до класифікації концептів (співвідношення змісту і форми знака) можна виділити концепти, які виражаються переважно в мові або в інших знакових системах, і ті, що жорстко закріплені в певній знаковій системі;

- соціологічна класифікація концептів дозволяє розподілити їх на основі певних ознак: релевантність у певному суспільстві; дискурсивне втілення концептів; міжкультурний обіг концептів;

- діахронічна класифікація дає можливість виділити концепти-константи і ті, що зберігаються протягом тривалого часового періоду, і ті, що зникають [91, с. 51].

В.І. Карасик досить переконливо зауважує, що «дослідження культурних концептів – це рух від психічних, соціально-культурних утворень у бік їхньої варіативної фіксації в мові і не тільки в мові» [92, с. 7]. Крім того, культурний концепт не є однорідним утворенням: виокремлюють конкретніші й абстрактніші концепти аж до світоглядних універсалій.

Оригінальним є потрактування концепта В.П Москвіним, який вирізняє: «поняття, яке становить цінність для носія мови, актуальне для нього і тому виражається значною кількістю синонімів (у тому числі – з метафоричною внутрішньою формою), які мають широку лексичну сполучуваність; поняття, яке є темою значної кількості прислів'їв і приказок, фольклорних сюжетів, літературних текстів, творів живопису, скульптури, музики; поняття, яке глибоко вкорінилося в мові і культурі народу і тому є діахронічною константою і мови, і культури» [145, с. 67].

Н.Д. Арутюнова стверджує, що концепт виникає «в результаті взаємодії таких факторів, як національна традиція і фольклор, релігія та ідеологія, життєвий досвід і образи мистецтва, відчуття і системи цінностей». Концепти формують «своєрідний культурний шар, який є посередником між людиною і світом» [8, с. 691].

Отже, в лінгвокультурології концепт трактується як багатомірне ментальне утворення, до складу якого входять образна, поняттєва і ціннісна сторони. Ціннісний бік концепту є його головною ознакою. Концепт культурно і національно специфічний, у ньому відображено історичний досвід народу, його культура, світобачення.

Стосовно структури концепту, то, беручи до уваги низку концепцій учених щодо цієї проблеми, у нашому дослідженні будемо дотримуватись польової структури, запропонованої І.А. Стерніним та З.Д. Поповою, в якій виділяють інтерпретаційне поле концепта, що відображає оцінки і трактування змісту ядра і концептуальних ознак у вигляді установок свідомості, стверджень, різного роду стереотипів, які належать національній, груповій або індивідуальній свідомості [201].

Із усіх названих у роботі термінів найбільш конкурентно витривалими виявились «логоепістема», «лінгвокультурема» і «лінгвокультурний концепт». Наявність різних термінів і так звана конкурентність між ними свідчить про тривалість періоду становлення галузі наукового знання, в межах якої вони діють, а в нашому випадку – лінгвокультурології.

Варто зауважити, що появою у науковому обігу термін «логоепістема» завдячує дослідникам у галузі лінгвокраїнознавства (Верещагін, Костомаров), у концепції яких цей термін означає «знання, що зберігається в одиницях мови, знання, яке міститься у слові як такому – у його внутрішній формі, індивідуальній історії, його зв'язками з культурою» [37, с. 7]. Крім того, «логоепістема – знак, який потребує осмислення на двох рівнях: рівні мови і рівні культури, адекватне розуміння якого передбачає орієнтування і в сфері коду (мови) і в сфері інформації, яку передає цей код (культури) [32, с. 8].

Що стосується лінгвокультурами, то дослідження цього мовного феномена яскраво представлені як у вітчизняній, так і зарубіжній лінгвістиці. У науковій статті Л. Мацько «Дискурсивний аналіз тексту», автор пропонує використовувати цей термін для лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту, «оскільки в його семантиці заявлені семи мови й культури». Планом змісту лінгвокультурем є культурно марковані знання й уявлення носіїв певної культури, а планом вираження постають мовні одиниці, семантика яких пронизана культурною інформацією, яка може мати такі способи представлення у мові: «культурологічні семи як елементи значень номінативних одиниць, що позначають культурні реалії; культурологічний концепт; оцінні, естетичні, емотивні, культурні конотації стилістичних значень мовних одиниць і конструкцій; символи, метафори, фразеологізми; культурний фон тексту, культурологічний часопростір». Лінгвокультурами, за Л.І. Мацько, виступають як: лінгвокультурами-реалії, сигніфікативні, кононативні, тропеїчні і фігуральні, символічні (символіко-предметні) лінгвокультурами, лінгвокультурами-фразеологізми, лінгвокультурами-народні номени, символічні лінгвокультурами соціально-національної поведінки, лінгвокультурами загального характеру [132].

У російській лінгвістичній традиції термін «лінгвокультурема» характеризується як комплексна міжрівнева одиниця, що «становить діалектичну єдність лінгвістичного та екстралінгвістичного (поняттєвого або

предметного) змісту», яка «акумулює в себе як власне мовне вираження («форму думки»), так і тісно й нерозривно пов'язане з ним «позамовне, культурне середовище» (ситуацію, реалію), – стійку мережу асоціацій, межі якої хиткі і рухомі» [44, с. 48-49; 45].

Вибір лінгвокультурного концепта як орієнтира у дисертаційній роботі пояснюється тим, що він, по-перше, є основою синтезного дослідження мови і культури, і, по-друге, він не належить безпосередньо лише до мовної (як логоепістема), ні до мовної і культурної одночасно (як лінгвокультурема), але є елементом свідомості, яка, в свою чергу, відіграє роль посередника між мовою і культурою.

Лінгвокультурний концепт має вияв ще в одній іпостасі – художнього концепту – як ментального утворення, яке пройшло семіозис і усвідомлюється як інваріантне значення асоціативно-семантичного поля, не наявне в індивідуальній свідомості творця художнього тексту. Характерними ознаками художнього концепту є:

- лише вербальні експлікації змісту, навіть якщо одноіменний концепт-універсалія (нехудожній) може бути виражений невербально (зміст концепту визначається лише в слововживанні письменника / письменників);
- репрезентованість в індивідуальній художній картині світу (про що йшлося в попередньому параграфі) творчої мовної особистості і сприйняття адресатом як елемента структурованої картини світу письменника;
- орієнтація на естетичну інформацію і перевага асоціативного й образного шарів у змісті;
- часто нестійке співвідношення ядерної і периферійної зон асоціативного поля концепту [186, с. 98-99].

Великого значення у процесі експлікації концептів культури надає художньому тексту і В. Кононенко, зазначаючи, що етнопсихологічний, етносоціальний, етнолінгвістичний аспекти цих концептів реалізуються у вигляді вербальних знаків і закономірних для цієї семіотичної системи предметних позначень [103, с. 152]. Можливості метаморфізму, символізації,

реалізації у множинних формах інваріантного наповнення концептів безпосередньо пов'язані з їхніми архетипними, загальнокультурними смислами, поняттєвих, значеннєвих і емотивних нашарувань [103, с. 154].

Поняття про акумулему, згадане В. Аврамовою, це – «ментальне утворення, яке має етнокультурне маркування і вербалізується в лексемі (слові) або словосполученні» [1, с. 53], як базову одиницю лінгвокультурології досліджено недостатньо. У змісті цієї одиниці наявні такі шари смислів:

1) семантична і прагматична інформація слова чи словосполучення, які представляють акумулему;

2) національно специфічний культурно-етнічний компонент, який відображає мовну картину світу, національну ментальність і національний менталітет;

3) загальнолюдські уявлення, сприйняті цієї культурною спільнотою.

Проте, на нашу думку, немає принципової різниці між сутністю лінгвокультурного концепту і акумулеми, оскільки вони належать до ментального рівня, акумулюють культурну інформацію, а вербалізаторами їх виступають ті самі мовні одиниці, тому немає потреби визначати акумулему як самостійну одиницю, а тим більше як базову одиницю лінгвокультурології.

Логіка дослідження дозволяє зробити висновок про те, що введення до наукового обігу понять «концепт», «лінгвокультурний концепт», «лінгвокультурема», «логоепітсема», «аккумулема» тощо викликане переосмисленням усталених позицій щодо значення і значимості (пов'язаних із сосюріанською концепцією). Концепт у сучасній науці розглядається у багатьох іпостасях: починаючи із загальнонаукового (філософського) його розуміння і до звуження його значення в кожній окремій галузі знання, що пояснюється його міждисциплінарною природою.

Лінгвокультурний концепт відрізняється провідною роллю абстрактного і ціннісного компонентів його структури, тобто означає він морально-етичні категорії або ж філософські універсалії.

Висновки до розділу

Поліпарадигмальний простір сучасного мовознавства увиразнює антропозорієнтовані тенденції у дослідженні мовних явищ, спрямовані на комплексний аналіз мови, на визначення ролі людського чинника в процесі спілкування, в уснорозмовному мовленні, на репрезентацію категорії індивідуально-авторського сприйняття в різножанрових формах української мови. Антропоцентризм мовознавчих студій слугує підґрунтям досліджень, осердя яких виформовує людина як творець висловлення, тексту, дискурсу, як носій різноманітних інтенцій. Основи сучасних лінгвокультурологічних досліджень та підґрунтя становлення лінгвокультурології як науки закладені античними мислителями та лінгвофілософськими працями В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Е. Сепіра, Б. Лі Уорфа, їхніми теоретичними положення про зв'язок мови та культури, мови та мислення, мови та пізнання, зовнішньої і внутрішньої форм мови.

Основи наукового дослідження зв'язку мови й культури заклали представники порівняльно-історичного напрямку в мовознавстві Ф. Буслаєв, Л. Вітгенштайн, І. Гердер, В. фон Гумбольдт, Р. Карнап, Дж. Остін, О. Потебня, Г. Пауль, Г. Штейнталь.

Незважаючи на досить тривалий період наукових пошуків у лінгвокультурологічному руслі, термін «лінгвокультурологія» не набув усталеної дефініції. Це пов'язано з тим, що вживається він на позначення галузі лінгвістики, яка перебуває на етапі становлення в окрему міждисциплінарну науку. Найпоширенішими підходами до тлумачення терміна є такі:

- власне лінгвістичний, упроваджений В. Воробйовим, у працях якого це – наукова дисципліна, синтезувального типу, що вивчає взаємозв'язок і

взаємодію культури й мови у процесі її функціонування та вияви культури народу, що відбилися і зафіксувалися у мові;

- когнітивний (В. Маслова), за яким лінгвокультурологію розглядають як галузь лінгвістики, що виникла на стику лінгвістики та культурології і досліджує прояви культури народу, які закріпились у мові, й відображають світогляд та самосвідомість народу;

- етнолінгвістичний (С. Вокарчов, С. Кошарна, В. Телія), представники якого вважають лінгвокультурологію розділом етнолінгвістики, а тому ця наука, переживаючи період становлення, ще не вибудувала чіткий поняттєво-термінологічний апарат, як і власні вектори дослідження.

- лінгвокультурний (О. Хроленко), за яким лінгвокультурологія покликана узагальнити всю інформацію, накопичену етнолінгвістикою і дисциплінами, які входять до неї, виявляючи механізми взаємодії мови і культури, найзагальніші закономірності взаємозумовленості, взаємодії мовної і культурної практики людини і суспільства.

Лінгвокультурологія ідейно-теоретично більше пов'язана з культурологічним (гумбольдтіанським) підходом у мовознавстві, хоча методично їй ближче семіотичний (соссюрівський) підхід, який дозволяє досліджувати знакові складові лінгвокультури.

Лінгвокультурологія та етнолінгвістика є суміжними дисциплінами, проте співвідносяться як загальне і особливе (у нашому випадку, відповідно, як універсальне та національне). Тріада ж основних понять, якими послуговується лінгвокультурологія, – «мова-людина-культура» була започаткована етнолінгвістикою.

Проаналізувавши проблему відображення дійсності у свідомості людини і повторної її вербалізації в рамках лінгвокультурної парадигми, можемо констатувати, що з одного боку її дослідження орієнтовані на людський (культурний) чинник у мові, а з іншого – на мовний фактор у людині. У концепції лінгвокультурного дослідження людини центральним поняттям є мовна картина світу, яка виражає специфіку буття. Кожній

людині доступними є концептуальна і мовна картини світу, і саме остання формує тип ставлення людини до світу, визначає взаємовідношення людини зі світом, визначає норми поведінки людини у ньому. Концептуальна картина світу – явище універсальне. На всіх етапах історичного поступу як мови, так і народу мовна картина світу зазнає видозмін, які полягають у набутті лексемами нових семантичних відтінків, появі принципово нових лексем, архаїзації певної частини лексичного фонду народу.

Окремої уваги заслуговує національно-мовна картина світу, яка є своєрідним «всесвітом» кожного народу і залежить від історичних обставин його розвитку, географічних та кліматичних умов, духовних настанов суспільства.

Основною лінгвокультурологічною одиницею у нашому дослідженні визначено лінгвокультурний концепт, оскільки серед численних термінопонять («культурема», «лінгвокультурема», «ключові слова культури», «слово-концепт», «логоепістема») він найточніше регламентує взаємозв'язок мови і культури.

Лінгвокультурний концепт як інформативна одиниця ментальної свідомості, що генерує загальнокультурну та національно-культурну інформацію, відображає концептуальні та перцептивні знання про культурні феномени та явища і передбачає наявність у носіїв мови певного набору загальних фонових знань, пов'язаних з інтенційними здатностями суб'єкта асоціювати себе з певною мовною спільнотою.

Цілісне уявлення про лінгвокультурний концепт, його мовний та позамовний зміст уможливорює комплексний поетапний лінгвокультурний аналіз мовних знаків у художньому тексті на основі синтезу різноманітних системних методів дослідження, зокрема методу лінгвокультурної інтерпретації із залученням компонентного, словоцентричного, текстоцентричного та когнітивного підходів до аналізу лінгвокультурного поля.

Творчість Ліни Костенко представлена багатою джерельною базою для лінгвокультурного аналізу мовно-естетичних знаків, що відображають специфіку як сприйняття та усвідомлення реального світу, так і експлікації її внутрішнього світу митця слова у національно-культурному просторі сучасної йому епохи та соціально-культурних явищ життя, що зумовили неординарність суб'єктивної парадигми її художньої творчості серед письменників 60-х років ХХ століття.

Розділ 2

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА СОЦІОКУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ У ТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО

2.1. Концепт «нація» в мовній свідомості українського народу

Процес пізнання світу людьми відбувається індивідуально, але його результатом є глобальні образи, які існують у колективній свідомості. Важливу роль культурного компонента, особливого чинника зумовленості світогляду народу його культурою та історією, відіграють лінгвокультурні концепти. Для того, щоб схарактеризувати мовну картину світу певної нації, потрібно описати художню мову письменників – її представників у різні епохи. «Мова і культура – це дві семіотичні системи, що в семіотичному просторі одна одної займають значне місце і надзвичайно важливі ролі відіграють у їх прагматиконах»; «мова і культура є внутрішніми сутностями людини, складовими її свідомості, мовомислення, її мовно-культурної особистості» [133, с. 438].

У сучасній лінгвістиці постулюється положення про зв'язок лінгвокультурології з когнітивною лінгвістикою. І це не викликає заперечень, адже центром дослідження цих наук є діада «мова-людина», хоча значною їх відмінною рисою є те, що для лінгвокультурології характерний аксіологічний компонент значень. Когнітивна лінгвістика, як і лінгвокультурологія, є міждисциплінарною наукою, яка ставить за мету дослідження ментальних процесів під час засвоєння і використання як мови, так і знань. Когнітивні / ментальні структури розглядаються на основі аналізу когнітивних стратегій, які використовують люди в процесах мислення, накопичення інформації, розуміння і породження висловлювань.

На думку О.А. Жаборюк, «проблемою номер один» у мовознавстві залишається комунікативно-когнітивна сутність мови: «Без розкриття комунікативно-когнітивного потенціалу мови неможливо дати їй однозначну

відповідь на таке важливе питання, як кореляція мови й культури» [79, с. 39]. У межах когнітології, яка досліджує, як пов'язані мовні форми зі структурами людських знань, важливою є проблема ролі мови у процесах пізнання й осмислення світу, в процесах його концептуалізації й категоризації, проблема співвідношення концептуальних систем із мовними, наукової та звичайної (буденної) картини світу з мовною. Слушно з цього приводу зауважує Є.С. Кубрякова: «Переваги когнітивної лінгвістики й когнітивного підходу до мови полягають у тому, що вони відкривають широкі перспективи бачення мови в усіх її різноманітних зв'язках із людиною, з її інтелектом і розумом, з усіма мисленнєвими й пізнавальними процесами, здійснюваними нею, і, нарешті, з тими механізмами та структурами, які лежать у їх основі» [112, с. 5]. Як поліпарадигмальна наука когнітивна лінгвістика успадкувала набутки попередніх мовознавчих парадигм, розвиває успадковані від лінгвістики, а також від філософії, психології класичні проблеми зв'язків між мовою та мисленням, однак розглядає їх у дещо іншому плані. Головна ідея когнітивної лінгвістики як нового напрямку – це мовна здатність людини, що є частиною її когнітивної здатності.

На глибоке переконання В.Т. Клокова, лінгвокультурологічні дослідження слід здійснювати в рамках семіотичного підходу, де культура, так само як і мова, розглядається як особлива знакова система. Зрозуміло, що в такому випадку культура і мова виводяться на один рівень, де в найширшому значенні культура розуміється як зміст, а мова – як форма існування цього змісту. У дослідженні важливо з'ясувати, як передається певна інформація, тобто ті моделі, за допомогою яких відбувається контакт суспільства зі світом, як ця інформація матеріалізується в мовленні, як циркулює, зберігається і передається всередині суспільства [98, с. 60].

Досліджуючи співвідношення між мовною та концептуальною картинами світу, О.С. Косенко констатує, що «картина світу як сукупність уявлень про довкілля розкривається через мовну структуру, зокрема лексико-

семантичну систему мовних одиниць». «Сітка відношень» цієї системи є ієрархічно впорядкованим цілим зі складною будовою, в основі якої лежить смисловий каркас, що створює площинну – модель мовної картини світу» [108, с. 105].

У науковій літературі картина світу, по-перше, співвідносна зі змістом свідомості й описується як система уявлень людини про навколишню дійсність, «вмонтований у свідомість концептуальний каркас, який містить як невербальні, так і вербалізовані моделі». Саме через ці моделі світ ніби проціджується, а потім відповідним чином трансформується, категоризується, інтерпретується.

Польський лінгвіст Е. Бартмінський зазначає, що сам термін «мовна картина світу» може бути витлумачений у двох аспектах: як бачення світу і безпосередньо – картина світу (образ світу), що і визначає два напрями дослідницьких програм – «суб'єктивний» та «об'єктивний» [16, с. 86]. Учений, опираючись на «суб'єктивному» аспекті, пропонує розуміння картини світу як «відображеної в мові інтерпретації дійсності, яку можна представити як комплекс суджень про світ» [16, с. 87]. Слідом за Ю.Д. Апресяном, він визначає мовну картину світу як «наївну», тобто світ, побачений крізь призму мови, сферу мовної семантики, доступної широкому розумінню. Ця картина містить у собі те, що міцно закріпилося у стереотипах [16, с. 37-38].

На думку російської дослідниці С.М. Толстої, мовна картина світу може бути адекватною нашому сприйняттю лише тоді, коли вона буде об'ємною, «хоча б тривимірною, ієрархічно впорядкованою, динамічною і системно організованою, а це потребує вміщення до неї не лише «предметних», але й «предикатних» сутностей» [207, с. 264]. Насправді людина, яка пізнає і категоризує світ, будує своє уявлення не лише про предмети і явища та їхні властивості, але й про самі властивості, притаманні різним предметам, а тому наділені певною мірою функцією систематизації (категоризації).

У наукових колах побутує думка про те, що термін «картина світу» вперше був уведений Людвігом Вітгенштейном у «Логіко-філософському трактаті», в якому був проведений аналіз мовного структурування людського досвіду. Лінгвістична ж наука завдячує появою цього терміну Лео Вайсгерберу, який «поставив знак рівності між «внутрішньою формою» Гумбольдта і «мовною організацією світу» [95, с. 244].

Сама ідея картини світу пов'язана з ментальністю, оскільки в найзагальнішому розумінні це – сукупність світоглядних знань про світ. О.Т. Хроленко зазначає, що можна виокремлювати чуттєво-просторову, духовно-культурну, метафізичну картини світу [223, с. 54; 166, с. 22]. За словами В. Руднева, вона може розглядатися як «категорія історична», тому варто визнати факт множинності і різноманітності картин світу, жодна з яких не є вичерпною [175, с. 127, 130].

Феноменологічний характер картини світу визначає О.В Магіровська, розглядаючи її як «ідеальний цілісний образ світу, який існує в свідомості індивіда у вигляді певної визначеної системи кодів» [128, с. 89].

З погляду художнього осмислення картини світу, М.П. Скурту визначає її як «цілісну систему художньо-образних уявлень про реальну дійсність, установлених художньою практикою» [190, с. 43]. Органічним нам видається трактування цього ж поняття С.П. Батраковою, яка картину світу витлумачує як «відсторонену матрицю цілісного і несуперечливого розуміння людиною певної культурної епохи як суміжного порядку космосу, природи й історичного буття» [17, с. 83]. В. Дороз, поділяючи думки багатьох учених про те, що картина світу – «це наше уявлення про навколишню дійсність», надає їй особливої ваги, розглядаючи її «одним із завдань життя» [72, с. 145]. Нам імponує погляд українського мовознавця, зачинателя сучасної етнолінгвістичної науки В.В. Жайворонка, який кваліфікує поняття картини світу як «те, що йде, передусім від людини чи етносу, результат людського сприйняття, фантазій, мисленнєвих процесів і перетворювальної діяльності»

[80, с. 24]. Тобто в такому осмисленні основна увага зосереджується на когнітивному аспекті людської діяльності.

Отже, наукова парадигма в мовознавстві, яка усталилася на рубежі ХХ – початку ХХІ століть, сьогодні висунула перед дослідниками мови нові завдання, які потребують нових методик її опису, нових підходів до аналізу мовних одиниць, категорій, правил. Неспростовною залишається і потреба повернення до лінгвістичних досліджень, де головною конститутивною характеристикою є людина, а її найважливішою складовою є мова: «Перефразовуючи відомий афоризм А. Франса: «Мова – це Всесвіт, розташований за алфавітом», можна сказати, що мова кожного народу – це його власний всесвіт, межі якої визначені також і кордонами природи, в якій живе людина, тому людина називає тих риб, птиць, тварин, місцевості і території, квіти, дерева, інші рослини, які їй відомі, той стан клімату, який вона відчуває, тих зірок на небі, які вона бачить» [129, с. 50].

Художня творчість – явище складне і багатопланове. І.М. Дзюба, пишучи художній життєпис Ліни Костенко, помітив важливу деталь її творчості, зазначивши: для письменниці «вищою мірою характерний вихід крізь тему мистецтва у тему народу, його буття у світі» [69, с. 65]. Про це свідчить радісне усвідомлення самою письменницею причетності до народу: «*Боже! У мене є народ*» (6, с. 395). Невипадково Ліна Костенко обговорює стан самоусвідомлення української нації та причини неадекватного бачення її світовою спільнотою в широкому геополітичному й історико-культурному контексті, з блискучою і рафінованою ерудицією [69, с. 65].

У «Великому тлумачному словнику», який дає найбільш нейтральні трактування лексем, чітко розмежовано поняття «нація» і «народ»: Нація – це «конкретно-історична форма спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією, глибокими внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру; держава, країна, а народ – «населення держави, жителі країни; форма національної та етнічної єдності» [36, с. 578]. Однак, немає народу без нації, як і нації – без народу. На користь цього свідчить

«Словник синонімів української мови», де до слова «народ» синонімами є: «нація, народність, плем'я» [191, с. 926]

Концепт українського народу в Л. Костенко постає не зовсім оптимістично: *«Українці - це нація, що її віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій, цілеспрямованого перемішування народів на її території, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам'яті і якісні втрати самого національного генотипу... Фактично це раритетна нація, самотня на власній землі у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі людства. Фантом Європи, що лише під кінець століття почав набувати для світу реальних рис»* (5, с. 15). Помітно, що виклад матеріалу характеризується використанням складних синтаксичних конструкцій, що є нехарактерним для публіцистичного стилю, скоріше – це художня публіцистика. По-друге, Ліна Костенко вкотре демонструє свою глибоку ерудованість, адже, крім іншомовних слів на зразок «експропріація», «універсам», тут використано професіоналізми з галузі природничих наук («мутації», «фантом»), які свідчать про сприйняття письменницею нації як живого організму. Суть українців точно розкрито в монолозі Богдана Хмельницького: *«МИ ВОЇНИ. НЕ ЛЕДАРИ. НЕ ЛЕЖНИ. / І наше діло праведне й святе. / Бо хто за що, а ми за незалежність. / Отож нам так і важко через те... / Вже стільки літ, вже стільки поколінь! — / усе життя — між шаблею і плугом»* (1, с. 141). У будь-якій праці з історії можна прочитати про те, що українці за своєю природою є народом хліборобським, працьовитим, прив'язаним до землі, однак нашу «природу» весь час ламали і продовжують це робити, тому й змушені ми весь час перебувати «між шаблею і плугом». Своєрідні і характеристики наших прашурів, у яких, хоч і «розум був іще кошлатий», однак духовного щаблю їхнього розвитку ми, сучасники, так і не досягли: *«Згадають рід до сьомого коліна. / В них Рід як Бог, у нього сонця лик. / Вони з вогню, у них душа нетлінна. / У них і серп – як місяць молодик»* (2, с. 455).

Характеристику української ментальності, вербалізованої у творчості Ліни Костенко, можна представити у трьох великих блоках: перший – українці у світі (сприйняття світом українців); другий – зумовленість і чинники історичних і геополітичних відносин із найближчими сусідами і третій – українці як нація, їхні основні риси. Як мовна особистість, яка відображає мовну картину світу українського етносу, Ліна Костенко вибудовує парадигму своєї художньої творчості на основі трьох компонентів: світоглядного, ціннісного та культурологічного, де останній «полягає в засвоєнні загальнолюдської і національної культури» [165, с. 325].

Про місце українців у світі письменниця пише так: *«Українці ж як нація потрапили в історичну безвихідь. Вони давно вже випали з європейського контексту»* (3, с. 3). Про «відсталість» українців від світової історії, насамперед, свідчить і такий факт:» — *У третє тисячоліття українці в'їхали з тим самим возом проблем, ... з набором дрімучих стереотипів, з комплексом меншовартості. Світ приймає нові виклики, вирішує нагальні проблеми, а вони все борсаються в тих самих, старих, нецікавих і неактуальних для світу»* (6, с. 116). Дещо ремінісцентним є мотив воза – щось нагадує афоризм із байки «а віз і нині там», можливо саме такий підтекст має словосполучення «віз проблем», адже виникають вони не на рівному місці і, на жаль, процес їхнього вирішення значно відстає від процесу нарощування. Лексема «проблема» супроводжується низкою атрибутів, які, в творі, виконують роль контекстуальних синонімів. Можливо, такі суворі висловлювання на адресу нації, до якої належиш, є дещо незвичним, однак критики справедливо зазначають: «Слово Ліни Костенко є невідступним суддею – внутрішнім цензором, живе і діє в умовах своєї реальності за його власною авторською світоглядною логікою, незважаючи на політичні та ідеологічні ситуації. Тому воно ніколи і ніде не має потреби ні перед ким капітулювати» [178, с. 52].

Наскрізь пронизані іншомовними словами характеристики сучасного українського життя, яке за всіма «стандартами» є нацією «модерною», але,

на жаль, не виправдовує сподівань: держави ми так і не змогли збудувати: *«Пізно ми заходилися будувати свою державу. Європа об'єднується, ми знов не такі. Сепаратисти, націоналісти, самостійники. Випадаємо з концепції «історично обґрунтованої інтеграції Європи». Ми взагалі якісь історично не обґрунтовані для Європи. А даремно...»* (6, с. 120).

Іронічна оцінка, що що українці – «модернова нація», доведена достеменно: Ліна Костенко широко використовує запозичену лексику, щоб показати сучасність і європейськість українців: *«У нас уже є маркети й супермаркети. Холдинги, лізинги й консалтинги. Рейтинги, брифінги, автобани й хабвеї...»* (6, с. 120-121).

Гірко-іронічне забарвлення має ще один слот портрету українців, де мовиться про інтелігенцію та хліборобів – найяскравіших репрезентантів української культури, які утворюють її ядро: *«Ми унікальна нація. У нас хліборобів морили голодом. Режисери ставили спектаклі у концтаборах. Поетів закопували у вічну мерзлоту. У кого ще є атомний саркофаг? А у нас є. Куди тим єгипетським фараонам, у них там у саркофагах мумії, а у нас в атомному живцем похований Валера Ходемчук (Валерій Ходемчук – оператор насосів, який працював у четвертому реакторі ЧАЕС під час вибуху на станції і так і залишився навечно там). Хто сказав, що українці селянська нація? Натепер ми вже нація модернова, нація на атомному підігріві»* (6, с. 120-121). У цьому контексті виходить, що «унікальність» нації полягає у її стражденності, на користь чого свідчить використання дієслів у формі множини: «морили», «закопували» тощо. Наголошуючи на чисельних жертвах, письменниця ще і ще раз повертає читача до першочергового на сьогодні завдання: українському народові треба вперто доводити й довести свою спроможність до державотворення, здатність до адекватних відповідей на виклики часу. Тільки тоді він зможе стати «історичним народом» (за Гегелем), а не слугуватиме етноматеріалом, хай і не вельми піддатливим, для поживи й посилення інших етносів [99, с. 122].

Ось саме про етнос, який, на жаль, став етноматеріалом для звеличення і нарощування могутності іншого, і заявляє головний герой роману «Записки українського самашедшого» такими словами: *«Мені донекло **приниження**, ця одвічна **дискримінація** нації... Росія приречена на велич. А ми **приречені** на Росію. Ми завжди на когось або на щось приречені. Від того й **комплекс меншовартості**. Манія величі — це хвороба. Комплекс меншовартості — теж хвороба. Тільки ще гірша»* (6, с. 118). Як контраzone у стилістичному засобові оксиморону словосполучення *«**приречені на велич**»* треба сприймати і вислів *«**приречені на приречення**»*. Контекстуальними синонімами тут постають лексеми «приниження», «дискримінація», «приречення», «комплекс меншовартості». У такій же манері Л.Костенко розкриває особливості «віддзеркалення українців» у спотвореній, або, точніше, деформованій імперією «лінзі»: *«Ми були у складі імперії, вона робила свій імідж на експорт, коригувала систему ідеологічних дзеркал, створювала ілюзію своєї, а відтак і нашої, присутності у світі. Насправді ж ми були на світовій сцені лише по цей бік залізної завіси... Водночас відбувався нечуваний за цинізмом **геноцид** нації шляхом **репресій, голодоморів та асиміляції**, послідовна її **дискредитація** в очах народонаселення, **індексування** чіпких **ідеологем** типу «націоналісти», «сепаратисти», «зрадники», і все це в сліпучих перехресних променях добре відшліфованих імперських лінз»* (5, с. 11). Ідеологема – це чітко сформульований образ чи система переконань, які виражають світоглядні інтереси певної групи у формі цінностей, переконань, вимог, програм поведінки. У цьому контексті стан українства обґрунтовує Михайло Драгоманов: *«Українство національне неперемінно мусить боротися з централістичними привичками не тільки великоросів, а ще, може, більше повеликорусених українців, а також з несвідомістю й рутиною самих українських мас...»* [73, с. 17].

Ліна Костенко констатує факт, що *«імперії завжди страждають на манію величі. А народи поневолені схильні до самобичування»* (5, с. 11), тому

що мають слабку «ауру, ореол», бо не змогли надбати її віками: були в складі імперії.

Увагу читача тексту привертають лексеми «геноцид», «репресії», «голодомори», «асиміляції», «дискредитації», «індексування ідеологем», які утворюють синонімічний ряд зі стрижневою семою «**винищення**».

Із гіркотою письменниця констатує слабку ауру засобами стилістем у позиції предикатів якості: *«І все одно — віками у ярмі. / Усім чужі. Для світу незначущі. / Чи що ніяк не вирвемось самі. / Чи що у нас сусіди загребуці. / Ми, вільні люди вільної землі, / тавро поразки маєм на чолі»* (1, с. 142). Фразеологізм «*накладати тавро*» означає «впливати, діяти на кого-, що-небудь, позначатися на комусь, чомусь» [216, с. 526]. На жаль, український народ має знак поразки на найвиднішому місці – на чолі. Негативно оцінюючи взаємини із колишньою імперією, митець уводить анафоричні рядки, що з'ясовують причини появи на обличчі української нації «тавра поразки», яке поступово розповзлося по всьому тілу як комплекс меншовартості.

У роздумах про такий стан української нації, письменниця заявляє, що на запити українців про свободу імперія відповіла «Страшною помстою» (тут зразу приходиться на думку однойменна повість М.В. Гоголя з присмаком містицизму і нечистої сили). Вибудований нечистою силою діалог із меншовартісним народом дошкульно б'є по найболючіших місцях ображеної людини: *«... хотіли свою державу — маєте. **Ось вам ваша культура, ось вам ваша свобода. Ось вам Троянський кінь**, з нього повискакують усі ті парторги й комсорги, райкомівці і обкомівці, і директори військово-промислового комплексу. Вони й очолять вашу державу, вони її і розвалить.* На основі представлених текстових єдностей Л.Костенко підводить підсумок: *вічна парадигма історії: за свободу борються одні, а до влади приходять інші. І тоді настає лукава, **найпідступніша форма несвободи**, одягнута в національну символіку, захицькана національним пафосом, вдекорована атрибутами демократії».*

Політичну природу такої найпідступнішої форми несвободи, за словами Ліни Костенко, не змінять ніякі *«реконструкції на Майдані, хоч би який монумент воздвигали, і льодову ковзанку навколо того монумента — посковзнулась наша Незалежність на плювку Сатани»*, панацеї від хвороби нації немає (6, с. 130). Подібно до того, як звинувачував у терпінні під ярмом чужих невігласів і своїх у царській Росії М. Драгоманов, для якого «основним смислом діяльності була доля України у контексті доби, в яку він жив, та доля українського народу, історію якого він вивчав і закликав знати її, сприяти розвою української культури, мистецтва, творити літературу українською мовою [163], так і Ліна Костенко визнає на часі аналіз причин того, що українському народові *«світ уже немилий від зайшлих вбивць і від своїх нікчем»* (1, с. 147). Митець художнього слова метафорично передає образ Незалежності України: *«вікам посивіли вже скроні, а все про волю не чувать. / Порозпрягали хлопці коні та й полягали спочивать»* (2, с. 201), що перегукується з Шевченковими настановами: «добре вигостріть сокиру, та й заходіться вже будить». Поясненням «поразки духовної» є також слова Байди Вишневецького: *«А ми ж про це й не мали гадки. / Сміється Байда з далини: / Що, доспівалися, нащадки? / Зіпхніться перше з мілини»* (9, с. 199). У художньому й текстах інших стилів Ліни Костенко почуття незгасного бажання «збудити хиренну волю» упродовж уже багатьох віків передають переважно лексеми зниженого звучання, іронії або й сарказму, строфами, подібними до тих, якими пересипані твори Тараса Шевченка. Письменниця кидає докір українському народові й українській нації, бо їм *«вщеплювали у свідомість, що мій народ не гордий, що він упосліджений, все стоїть на колінах і ніяк не встане»* (6, с.160).

Як зазначає С. Барабаш, світоглядна ситуація останніх десятиріч до здобуття незалежності України зумовила своєрідний характер гуманітарних досліджень: про українську культуру говорили й говорять, не торкаючись її національного змісту [15, с. 8], що й підштовхнуло Л. Костенко до роздумів над «Головним дзеркалом». На основі повного заперечення: *«Масмо не*

ефект, а **дефект головного дзеркала**, місяцями воно розбите, уламки розкидані скрізь по світу. Та й взагалі цей телескоп встановлений нам не нами. Запрограмований на систему анахронічних уявлень, він **умисно спотворює обличчя нації**. Відтак і живемо в постійному відчутті негараздів, психологічного дискомфорту, викривленої істини. В той час, коли справжня дослідна станція з потужним нашим телескопом давно вже повинна пролітати над світом, вивчати світ об'єктивно, і об'єктивно ж віддзеркалювати світові нас» (5, с. 10). Образ Дзеркала є метафоричним, можливо, запозичений із казок Г.-Х. Андерсена. Запозиченим, власне, є не сам образ, а сутність: неправильна робота дзеркала, його псування призводить до страшних наслідків. Але ж є хтось, хто навмисно псує це дзеркало і цей хтось – від нечистого. Як говорить мудрість: «Казка вигадка, але в ній є натяк... і урок». «Викривлена істина» обернулася для українського народу приниженням, яке *«робить нас безпорадними. Приниження робить нас ізгоями»* (6, с. 155). Проти такого «приниження» обурюється головний герой роману «Записки», адже він думає не лише про себе, а й про долю наступного покоління, до якого належить його син: *«Я не знаю, чи є ще десь інша країна за кількістю принижень на душу населення? Віддайте мені життя! Віддайте мені мою Батьківщину! Якщо я народився, значить на цій землі мені теж щось належить. Але нахабні, розв'язні, **безсовісні** — не віддадуть! Ми **бездомні** у своєму домі, ми **безпритульні** у своїй країні. А ті мертві, що тримали лінію оборони, — в історії вони є, у свідомості їх уже немає»* (6, с. 177). У цьому висловленні переважає і «накал емоцій», і віра в краще майбутнє. Особливу увагу привертають лексеми «безсовісні», «бездомні», «безпритульні», які мають спільний словотворчий формант, несучи семантику неналежності, утворюючи градуальну опозицію «належність-неналежність». Поетеса передає предикатність смислу життя у внутрішньому монологі й діалозі з собою : *«Душа спитала — доки?! / Втопили край у підлості і злі. / І я сказав: чужинці, дайте спокій. / Не сійте зради на моїй землі./ Уже і так насіяно. Вродило. / Вже не бере ні плуг, ані*

коса. /А ми ще є. І то найбільше диво, / що цей народ іще раз воскреса» (1, с. 130). Характерно, однак, те, що, звинувачуючи чужинців у тому, що «край втоплений у підлості і злі», поетеса передає дієслівними синтаксичними конструкціями теперішнього часу як ствердження змін у майбутньому. У монографії С. Барабаш із цього приводу зазначено, що трагізм світосприйняття знедержавленого народу, котрий перебуває на маргінесах історичного буття, авторка розглядає з точки зору ретроспективи у культурологічний простір нації, в якому генерувалися духовний досвід. Витримка, мужність народу – все це забезпечило українцям можливість вистояти в нелюдських випробуваннях [15, с. 9]. Як зазначає В.С. Брюховецький, для Ліни Костенко «сказати облудно – неможливо. Натомість мотив постійний – це потреба слова, слова щирого, яке вигоює рани, дозволяє бачити день завтрашній і позавтрашній, яке не просить замулення джерел пам'яті або нехтування чийось сьогоднішнім пронизливим стражданням» [29, с. 213]. У зверненні до українського народу письменниця наголошує на сучасному стражданні його, бо, не розуміючи того, він багато в чому винен сам: *«Проблема тут навіть не в ідентифікації нації, а в кризі самоідентифікації національно дезорієнтованої частини суспільства. Не буду вдаватися в теорію питання, це окрема тема, скажу лише самоочевидну річ: якби українці не були нацією, то вони давно були б уже не українці»*. На підтвердження винуватості українців у такому стані речей письменниця вдається до прийому уособлення, наділяючи природну стихію – вітер – рисами не звичайної людини, а вищої сутності – Бога, якому українці завдячують, і своєї землею: *«Однак був же якийсь божественний вітер, що кидав покоління за поколінням на боротьбу саме за цей народ, за цей шматок землі, який Бог на планеті подарував саме українцям»* (5, с. 10).

Ліна Костенко з гіркотою говорить про занепад самого характеру нації, вічно переслідуваної, вічно приниженої, що виробило не кращі риси в її характері (3, с. 4). *«Звідси, – вважає письменниця, – комплекс меншовартості. Звідси опінія про обмеженість українців. А це не*

обмеженість інтелекту, це обмеженість психологічного простору, яким ми дихаємо, в якому ми фактично задихаємось, від якого серед інших народів ми виглядаємо часом як непритомні, але нездатні пояснити, що з нами. Код порозуміння перерваний. Нас пояснюють інші. Це ще один вид облоги – дезінформація» (3, с. 5). Це чи не вперше, коли письменниця дотримується законів побудови публіцистичного твору, використовуючи іншомовні слова, і все це «приправлене» гострим змістом, спонукальним підтекстом. Щодо комплексу меншовартості, то письменниця обурюється, що його нав'язують весь час закликами типу «час встати з колін», які вже «зробилися лейтмотивом нашої незалежності», але ж «нація на колінах – це дуже несимпатичний силует» (5, с. 11). Ще більше обурюється Л. Костенко з того, що в книгах пишуть, що українську історію неможливо читати без брому, – «З такої позиції на старт не вийдеш» (6, с. 297). Письменниця, звертаючись до кожного українця, залучає його до своїх роздумів і дещо іронічно називає проблеми українського народу «непідйомними для психіки», бо вони **«переслідують нас, терзають, вони шматують нас і виснажують, ми з ними боремося віками, але ж збоку їх не видно, і ми гинемо на своєму вівсяному полі, невідомо чим для світу розтерзані»**. Динамічності картині надають дієслівні форми теперішнього часу множини «переслідують», «терзають», «шматують», «виснажують», які, крім того, окреслюють значну кількість проблем українців. У діалозі Л. Костенко ставить запитання як проблему для осмислення і закликає до відповідних дій: **«Маєте свою державу – говоріть. З ким і за що ви боретесь, світу не зрозуміло. Та ж держава. Це не та, про яку ви мріяли? То побудуйте ту. Світу незрозумілі ваші нарікання. Він вас ідентифікує з цією. Вам не подобається влада – оберіть собі іншу»**. Наративний характер мають дієслова наказового способу «говоріть», «побудуйте», «оберіть». Увагу читачів привертає риторичне питання, вжите письменницею, яке, по-перше, увиразнює діалогічну форму викладу думок, а, по-друге, зацентрує читацьку увагу саме на завданнях сьогочасних.

Як патріот своєї країни, Ліна Костенко застерігає, що суспільство, в якому немає гуманістичного ідеалу або він відсунутий у бік, суспільство, де під гаслами демократії до влади йдуть ті, хто прагне збагачення і самої влади як онтологічної цінності, може стати зрештою й антидемократичним, й антихристиянським [99, с. 123]. У формі внутрішнього мовлення Л. Костенко розмірковує: *«Ті ж чорноземи, ті багатства надр України – чому ж такий жебрацький їй силует у світі? Її інтелект, її таланти, що є гордістю інших націй, – а чому не своєї? Стільки героїв було, стільки подвижників, – чому ж печать меншовартості?»* (6, с. 117).

На жаль, сучасний портрет української нації, скомпільований із творів Ліни Костенко, постав не зовсім привабливий: вона «нейтральна й позаблокова, нас у війну не втягнеш, проти війни теж» (6, с. 265); вона «дуже хвора, швидко втомлюється» (6, с. 50); вона перебуває у «ступорі безвиході» (6, с. 145); це «нація недорікувата» (6, с. 156) і така безпорадна «ледь що, зразу у відчай» (6, с. 93); «будь-яке громадське почуття тут атрофувалося» (6, с. 194). Однак, усе-таки є одна надія, оскільки «баланс між громадянською совістю й порожнечею ще не остаточно порушено» (6, с. 48). На переконання письменниці, справжнім «лихом» української нації є її «воляче терпіння»: *«У нас на кожну проблему можна лягти й заснути. Прокинутись через сто років – а вона та сама. Йдемо по колу, як сумирні конячки в топчаку історії, б'ючи у тій самій ступі ту ж саму олію. Ми думаємо, що це у нас шляхетна толерантність, а це у нас воляче терпіння»* (6, с. 131). Дуже дотепно в загальній саркастичній семантиці вислову використано фразеологічну конструкцію «товкти в ступі олію (воду)». Особливою іронією просякнуті оцінки, які характеризують ментальні риси українця, *«у нас така глибока чаша терпіння, що, здається, уже без дна»* (6, с. 39).

Цілком можна погодитися з Л. Кравець, яка зазначає, що «метафора Ліни Костенко – це засіб трансформації звичних понять у високу інтелектуальну поезію, у світ культури». Її метафорі властиві такі риси

мовотворчості, як простота й інтелектуалізм, емоційність і філософічність, поетична віртуозність і висока естетичність і, як і вся її творчість, вона наповнена правдою й совістю [110, с. 6]. Глибоко метафоризованим є, зокрема, образ «стоп-крану», «машиніста» і самого «потягу-товарняку»: *«А цей народ їде, як у **товарняку**, нужденний, задурений, принижений і забитий, щось жує, визирає з вікон, ремствує, а їй не подумає зірвати **стоп-кран**, або хоч пробратися по вагонах, подивитися – що там за **машиніст**? Може, він дурний, може, п'яний, може, навмисно веде не туди, може, він взагалі не вмів водити поїзд, може, у нього до потилиці приставлений пістолет?»* (6, с. 345). Роздуми письменниці наскрізно продумані, підкріплені густо розсипаними по канві цитати, хоча й зі вставним словом «може», які, проте, не виражають невпевненості. Українці, на її думку, справді мають терплячість, яка вже стає «огидною річчю» – це «звичка відмовляти собі у всьому», але дає пораду: так усе може відмовитися від нас (6, с. 58) і застерігає: *«Але народ у нас **витривалий, привчений завжди терпіти щось в ім'я чогось, головне, щоб не було гірше**»* (6, с. 10), але *«Найгірше в нашому народі те, що він до всього звикає. Оце звик, змирився, і нічого не хоче міняти»* (6, с. 55).

Трагізм української нації, на думку Ліни Костенко, полягає в тому, що «по українцях доля стріляє дуплетом» (6, с. 36). Може, це ще й тому, що українці, які з правіку живуть на своїй землі, а «незалежну державу будують аж тепер» (6, с. 11).

Одним із улюблених прийомів у творчості Ліни Костенко є позачасовість її слова, його трансцендентний характер у просторі й часі, але ніби стосується сучасного стану справ. Такий мовностилістичний прийом дає змогу письменникові поєднувати природний, космічний, есхатологічний, історичний та фізіологічний часи, які розширюють межі досягнення художнього твору [83, с. 93]. Л. Ставицька з цього приводу зазначає: «Динамічне проникнення минуле-теперішне-майбутнє в одній мовно-естетичній єдності «дає вихід» у ту вічну позачасову поетичну форму, що є

не чим іншим, як прообразом трансцендентичності людського духу як такого з наростанням ступеня відірваності від реального» [195]. Разом із поетичним словом Ліни Костенко в позачасову форму прямують і її сюжети й образи, і «вічні» питання: *«І хто вони? А ми хто? Хто ми? Хто ми?! / Хто наші предки? Прийшли? Автохтони?»* (2, с. 440). Питальні конструкції спонукають до роздуму: *«А де ж наш український світ? Де в Україні наш український світ?!»* (6, с. 353). А також пояснює причини втрати національної ідентичності й самоцінності українським народом – це його «наївність»: *«Наївний ми народ, українці. Мріємо про свободу в умовах глобалізації. Випустили свою гривню з князями й поетами, коли вже не треба ні історії, ні поезії. Любимо свою Україну, яка ще не вмерла, боремося за свою мову, яка вже вмирає. Залежні від усіх і від усього, будуємо незалежну державу. Та все дбаємо про злагоду в суспільстві, про консенсус і компроміс»* (6, с. 107). За своєю семантикою синтаксичні конструкції в цій цитаті мають однакову синтаксичну будову – зміст однієї предикативної частини заперечує зміст іншої, створюючи контекстуальне протиставлення бажаного й можливого. Л. Костенко пише так: *«Ми боремося. Нас кинули одне на одного, і ми піддалися. Кричимо. Мітингуємо. Щодня гримлять із динаміків взаємні образи і звинувачення. Донецьких називають бандитами. Нас тут — націоналістами. Всі до всіх звертаються, ніхто нікого не чує»* (6, с. 397). За визначенням письменниці, українці «виконують роль» ляльок-маріонеток, якими керує хтось зверху, а тому, не може бути достойним народ, який так легко піддається чиймось вказівкам.

Ліна Костенко, турбуючись про долю свого народу, шукає відповіді на питання, чи почуті її слова, звернені до співвітчизників, чи змогла вона допомогти своїм Словом пережити духовну кризу рідному народові, чи «зібралися докупити уламки дзеркала», які спотворили Істину для українців: *«Де ж мого слова хоч би хоч луна? / Знову пішла Україна по колу. / Знову і знову, ще раз у ніколи?! / Хочеться чуда і трішки вина»* (9, с. 273). Осягнувши, якою безнадійною є сьогоднішня Україна: *«Ні честі, ні мови, ні*

згоди. / Самі лише смутки і пні», – письменниця звертається риторичним запитанням: «Коханий мій рідний народе, / ти збудешся в решті чи ні?!» (7, с. 35), добре розуміючи, що немає на землі сили, яка б змогла допомогти народові, який, «переживши такі струси, не пережив своїх глупот», і звертається до вищих сил: «О Божо Мати, змилуйся над нами! / Дай розум в серце й правду на вуста» (1, с. 144).

2.2. Семантизація концепту «мова» в творчості Ліни Костенко

Мова є невід'ємним компонентом свідомості, її інструментом та виступає як посередник між людиною та концептуальною картиною світу, яка відображає її у мовних формах. Концептосфера реалізується в мові, наповнюючи її семантичний простір. Концептосфера є національно специфічною, в чому і проявляється її зв'язок з культурними традиціями конкретного соціуму. «Ідіоетнічність концептосфери виявляється на емоційно-психічному рівні і зумовлює «національний характер» як сукупність норм національної поведінки» [82, с. 8]. Зрозуміло, що рівнозначний вплив концептосфера має і на комплекс суджень та оцінок лінгвосоціуму, тобто взаємодіє вона і з національним менталітетом. На семантичному рівні національна специфічність концептосфери актуалізується в наявності цілої низки особливостей лексичної системи.

За словами П.Ю. Гриценка, «Ліна Костенко — це окремий мовосвіт. Пізнати цей мовосвіт означає пізнати шкалу цінностей, позицію Поетеси, поглянути на культурні піки планет крізь український хронотоп, поринути в глибини слова. Таке пізнання завжди різносуб'єктне і різнопланове у домінантах оцінок. І завдяки такій різності бачення сутності й цінності здобутків Поетеси зможемо наблизитися до цілісного портретного окреслення Ліни Костенко як Мовотворця» [58, с. 35]. Цю думку розвиває С.Я. Єрмоленко, зазначаючи, що творче поетичне слово — це символ певного часу. «Саме мовотворчість Ліни Костенко становить мірило розвитку української літературної мови другої половини ХХ ст. в її

поетичному жанровому різновиді. Ця мова виявилася своєю для читачів різних вікових і соціальних груп й уособлює своєрідний символ, естетичний ідеал літературної мови як стрижневого компонента національної культури» [78, с. 41].

У цьому контексті доречно зосередитися на дослідженні художньої мови Л. Костенко, зрозуміти особливості осягнення нею світу і результатів його вербалізації, тобто розуміння письменницею феномену Мови і Слова.

Як зазначає А.К. Мойсієнко, «Мова постає як своєрідний світ світів, де парадигматика кожного окремого може бути розглянута на іманентному (внутрішньомовному) рівні; на рівні «мова – зовнішній світ»: осібно – на рівні тексту. Кожний із таких світів парадигматично не замкнений, різновекторно переходить у інші, компонентно взаємодіючи, накладаючись на інші у функціональному просторі» [143, с. 9]. У сучасному довідникові з української мови зазначено, що «мова є засобом саморозвитку й самовираження особистості. Те, як людина говорить, створює образ її душі та інтелекту, вихованості, оскільки інакше як через мову ці якості не виявляються» [137; 138]. В.В. Жайворонок у своїй ґрунтовній (хоча ним самим вона визначена як «нариси») етнолінгвістичній праці розставляє акценти на «магії слова»: «Слово збуджує уявлення, вселяє вірування. Саме поняття «магія слова» свідчить про віру людини в зцілющу силу слова...» [81, с. 53]. Цей аспект доречно застосувати для осмислення магії митця слова – Ліни Костенко.

Анатолій Яковець слушно зауважує, що Ліна Костенко «розробляє найглибший, ідеєносний шар українського буття – порятунок мови та національної субстанції, без яких усіляка метушня навколо власного самоздійснення втрачає сенс. Сіє на своєму «шматочку поля» – занедбаному ґрунті автохтонної української екзистенції». Сама ж Ліна Костенко з цього приводу висловлюється так: «*Умієм добре шаблею махати. / червоні ружі сіять біля хати. / Вмирати вмієм, по степах гасати. / Але себе не вмієм написати*» (1, с. 139). У такій короткій фразі засвідчена надзвичайна

глибина і повнота: у ній втілено болючу правду про український народ, відтворено одну з головних рис його неусвідомлюваних регулятивів життя і поведінки. І зовсім не зайвим тут є повторюване дієслово «вмієм», яке щоразу входить до складеного дієслівного присудка в предикативних конструкціях. Та все ж логічний наголос тут падає на протиставний сполучник «але», який ніби «обрубуює» оповідь про вміння українців і водночас констатує, що ми так і не навчилися «написати себе», тобто не вміємо зберегти свою мову, написати нею власну історію (не надиктовану іззовні), а отже, як це не гірко визнавати, все вказує на поступове генетичне виродження народу, оскільки кожне нове покоління відрізняється від попереднього нижчим рівнем духовності й дотримання моральних імперативів. Тому Л. Костенко впевнено говорить: *«Одне я тільки знаю: що нам потрібне Слово. / Як вогнище. Як доля. Як лінія судьби»* (2, с. 409).

У таких коротких порівняннях втілено глибокий зміст: по-перше, вогнище – символ невгасаючої енергії, але, одночасно, воно є символом очищення (згадати хоча б символіку Купальського вогнища); по-друге, доля сама є міфологемою-субстанцією, а от лінія судьби – це своєрідний провідник, орієнтир у тому, куди треба рухатись народові, який хоче зберегти свою мову. Задля уникнення тавтології письменниця використовує синонімічні одиниці – лексеми «доля» і «судьба» (варто лише зазначити, що лексема «судьба» походить від *sōdъ «суд»).

«Роздуми Ліни Костенко над долею рідної мови невіддільні від її зацікавлень української історією. Ці теми, а радше – проблеми (бо обидві складні й болючі) – контамінуються у творчості поетеси в єдиний ідейно-художній вузол, обростаючи супровідними мотивами: про виродження національної культури, про появу нової генерації українських селян..., врешті – про щезання українського народу як генетичної спільноти».

Аналіз художнього доробку Ліни Костенко засвідчив вербалізацію лінгвокультурного концепту «мова» двома семантичними ядрами – «мова» і «Слово» (слово).

Письменниця твердо впевнена в тому, що лише народи, які мають свою писемність, здатні існувати, і не просто існувати, а жити достойним життям, про що вона пише у «Скіфській Одиссеї» так: *«Бо тільки **Слово** – пам'яті спасенність. / Живий народ, що мав своє письмо! / Чи, може, в них така була писемність, / що ми її вчитати не втнемо?»* (2, с. 440). Лексему «мова» замінено тут синонімом «Слово», до того ж ужитим як власний іменник. Дещо перевантаженою дієсловами подібного способу словотворення – «вчитати» і «втнемо» – видається предикативна частина складнопідрядного речення, однак на розуміння цього комунікативного посилу не впливає навіть розмовне дієслово «втнемо», що означає бути здатним до чогось.

Почасти Ліна Костенко «звертається за мудрістю» до Біблії, звідки і черпає свої сентенції стосовно функціонування рідної мови та її значення в житті української спільноти як народу, як нації: *«В початках **сотворіння світу було Слово**. В початках сотворіння нації теж повинне бути Слово. Але якщо вже так сталося, якщо предки не виявили таких комунікативних інтенцій і не залишили свого потужного дзеркала, то, принаймні, треба поглянути в чуже неупереджене»* (5, с. 14). Особливістю прозової творчості Л. Костенко, особливо її публіцистичних творів, є те, що комунікативні конструкції, порівняно з поетичними текстами, значно розлогіші: одна думка ніби чіпляється за іншу, й вибудовується цілий ланцюжок, який граматично оформлено складними синтаксичними конструкціями. За допомогою в «опри явленні» свого народу звертаються ліричні герої Л. Костенко до вищих сил, зокрема до Святої Покрови: *«МОЛЮСЯ НАШІЙ **ПРЕСВЯТІЙ ПОКРОВІ**. / благослови і пера, і шаблі! / Бо лиш народи, явлені у Слові, / достойно жити можуть на землі»* (1, с. 111). Ліна Костенко послуговується метафорою у зображенні знарядь зброї: «пера» і «шаблі», ремінісцентних із «стилетом» і «стилосом». Метафоричний вислів у внутрішньому відчутті як перед Богом поставлене запитання: «Чи, може, світ недочуває?» звернений, насамперед, до народу. У такому контексті звучить упевненість письменниці в тому, що дуже скоро прийде час, коли український народ буде почутий у світі: *«ТА*

*ПРИЙДЕ ЧАС, ЯК ПЕРЕД БОГОМ СВДЧУ / ще буде Слово, більше за слова.
/ Але чи й справді ми німі для світу, / чи, може, трохи світ недочува?»* (1, с. 141). На переконання поетеси, прийдешне слово буде чимось вищим за звичайні слова, тому йому й наданий статус оніма, відповідно заклично звучить запит: *«І де той геній, до народу дбалий, / щоб розбудив наш умисел оспалий?! / І не нікчемним словом, що як нежить, / а як народу гідному належить! / КАЗАВ ЙОАНН: «В ПОЧАТКУ БУЛО СЛОВО». / В початку Слово, а не комарі»* (1, с. 140), – таке запитання звучить від головного героя історичного роману у віршах «Берестечко». Таким дещо «закинутим вперед» видається це запитання, адже «генії», які змогли «поставити на сторожі народу Слово», з’явилися значно пізніше: не одне століття розділяло Богдана Хмельницького і Тараса Шевченка, який, на думку Ліни Костенко, і є тим першим генієм, Прометеєм, який зміг здійснити подвиг. Але, на жаль, сучасність усе знівельовала: *«Все називається Україною – / універмаг, ресторан, фабрика. / Хліб український, / телебачення теж українське. / На горілчаній етикетці / експортний гетьман з булавою, / І тільки мова чужа у власному домі. / У шовінізму кігті підсвідомі. / Сім'я вже ж вольна і нова. / Та тільки мати ледь жива. / Вона була б і вмерла вже не раз, / та все питає, і на смертнім ложі, – / а де ж те Слово, що його Тарас / коло людей поставив на сторожі?!»* (2, с. 156). Письменниця намагається хоч якось виправдати українців, звинувачуючи у всьому шовіністичних сусідів, що забирають – «у шовінізму кігті підсвідомі» – говорить і про «бомбування» українців їхньою меншовартістю, і розмовами про «старшого брата» (чи, скоріше, сестру), і тим, що ми не помічаємо як по-тихеньку «вилучають нас із нас», – українську ментальність непомітними «пазурами» виймають із наших душ, із наших сердець і голів.

Отже, чи не найсуттєвішим для Ліни Костенко є спосіб представлення в житті етносу лінгвокультурного концепту «мова» онімом Слово. На думку М.Р. Мельник, «власні назви в костенківських поезіях стають (...) ключовими словами, які організують текст» [135, с. 17]. Крім того, цей

концепт реалізується й за допомогою іменників-загальних назв, наприклад, «Одне я тільки знаю: що нам потрібне **слово**. / Ви будете без слова стоячі, як вода» (2, с. 408), де комунікативна інтенція дуже схожа із розглянутою вище в конструкції з порівняннями. Однак у першому випадку Слово було онімом, а в другому – загальною назвою – стосовно основного призначення мови. Такі сполучуваності мовних одиниць із іншими мовними одиницями тексту, їхній тематичний контекст, створені ними алюзії та образи дають змогу визначити ключові культурні універсалії, культурну основу творів, що дозволяє ефективно інтерпретувати художній текст на мовному та культурному рівнях [77, с. 16; 134, с. 11-20].

Отже, вербалізований концепт виступає у творчості письменниці в різних семантичних виявах, зокрема:

- **слово, яке має магічну силу (заклинання):** «Слово ж як заклинання, воно притягує» (6, с. 102) або ж, «Магітом слова, сказаного всує, / усяку нечисть можна притягти» (2, с. 471);

- **слово – скарбниця духу, як віддзеркалення історії народу:** «О музи, музи, музи кам'яні! / Де грім душі, народжений з любові? / Ви мовчите. Ви плачете в мені. / Душа тисячоліть шукає себе в слові» (2, с. 442). Цей мотив суголосний із тим, що «народи повинні бути явлені у слові», а «душа тисячоліть» – це та історія народу, складна і кривава, але не зафіксована, тому і є посягання на первинність походження, на «мать городов руських» тощо;

- **слово – це вистраждана народна святиня:** «Я скучила за дивним зойком слова. / Мого народу гілочка тернова. / Гарячий лоб до шибки притулю./ Я вранці голос горлиці люблю» (2, с. 17). Як відомо, терновий вінець був на голові Ісуса Христа, коли він ішов на Голгофу помирати за людські гріхи – так само помирає наше слово, голос якого, навіть зойк, уже давно не чути, а все це через нашу недбалість і, почасти, недолугість;

- **слово – душа:** «А прийде ніч – болить душа словами. / І обступає морок звідусіль» (2, с. 380). Душа письменниці болить від того, що вона не

може сказати все, що тривожить її душу, вона навіть не може передати всього «святого і неповторимого», що бачать лише її очі, відчуває лише її серце, всього, що «чекає невимовних слів» (2, с. 390). Душевний біль часто переростає в різкий протест – «Мені горло болить од печалі цих слів / з не моїми горбамі покорі» (9, с. 198). У цьому контексті звучить і засудження тих, хто не дає вільно дихати «чужим» народам і народностям, про що письменниця говорить так: «Циганська Муза – викручені руки, / циганське слово – вийнята душа» (2, с. 410). І справді, якщо творчість «чужих» досягала книжкових вітрин, вона була видозмінена до невпізнаності, усі «гострі кути» стесані настільки, що весь задум втрачав свій сенс;

- **слово-вогонь:** «Мені снилась бабуся, що вона ще жива. / Підійшла, як у церкві, засвітила слова» (9, с. 95). А, може, це своєрідний натяк на людину, яка показала тоді ще малій дитині всю красу слова, його філігранність;

- **слово-пісня (музика):** «Люблю слова. Їх музика іскриста. / Мелодія пекуча і терпка. / Це аскетична пристрасть гітариста, / коли він струни пальцями торка» (2, с. 89). У цих рядках письменниця порівнює себе з гітаристом, а от лірична героїня роману «Маруся Чурай» – з кобзарем, – “ Ідесь в ті дні, несміло, випадково, / хоч я вже й пісню склала не одну, / печаль моя торкнула вперше слово, / як той кобзар торкав свою струну» (8, с. 43), – але в обох випадках порівнюється мелодія, що лягає на папір, від слів і від нот.

Стосовно вияву лінгвокультурного концепту «мова» у такому ж його варіанті постає у взаємозв'язках з іншими явищами духовного і культурного світу, а також з огляду на суспільну значущість мови як явища. Логічно, на наш погляд, розпочати із розгляду взаємозв'язків **мови і культури**. Ліна Костенко констатує таку страшну «картину світу сучасної України»: «Органічна необхідність у культурі **атрофується**. Не додає Україні престижу і мова її громадян та політиків. Про це буде в окремій розвідці, а зараз тільки скажу, що давні греки тих, хто погано говорив по-грецьки,

вважали варварами. В цьому сенсі у нас суспільство майже всуціль варварське. Ні справжньої української мови, ні російської. То якої ж другої державної прагнуть так звані «російськомовні»? Чи відомо їм, що їхню «другу державну» в західних наукових виданнях вже офіційно називають суржиком?

Явище вимагає терміна, і воно його одержало. Справді, «так історично склалося». Нечуваний тиск русифікації призвів до патологічних мутацій. Отже потрібна не апологія цих мутацій, а їхня діагностика і лікування. Мова – це також обличчя народу, тільки, на жаль, і в смисловому, і в естетичному сенсі, *тяжко спотворене*» (5, с. 13). Цей уривок із виступу Ліни Костенко перед студентами Києво-Могилянської академії густо перенасичений іншомовними словами з різних галузей наукового знання – особливо з біології, (наприклад, діагностика, ціле словосполучення «патологічні мутації» та ін.). Такий прийом письменниці в реалізації комунікативних інтенцій пов'язаний зі змістом виголошеного: мова – це живий організм, обличчя народу, а отже – вона живе за законами всього живого на Земній кулі.

Важливим чинником є зв'язок *мови і народу*, для розкриття якого Л. Костенко використовує етнічні символи, метафори: *«Червоне й чорне кредо рукава. / Пшеничний принцип сонячного степену. / Такі густі смарагдові слова / жили в тобі і вибухали з тебе. / Слова росли із ґрунту, мов жита. / Добірним зерном колосилась мова. / Вона як хліб. Вона мені свята. / І кров'ю предків тяжко пурпурова.../ Трагічна мово! /Вже тобі труну / не тільки вороги, а й діти власні тешуть. / Безсмертна мово! Ти змісишся гірко. / Ти ж в тій труні й не вмістишся, до речі. / Вони ж дурні, вони ж знімали мірку / з твоїх принижень — / не з твоєї величі!»* (2, с. 161). Цей образ є взірцем для підручників з української мови з проблеми «Стилістична диференціація української мови», «Типи переносних значень», «Слово і художній образ» та ін. Текстова актуалізація атрибутів-епітетів насичена емоційно, виражена і мистецьки влучно уведена: до слова –

«смарагдові», «густі», а ще більше – до мови – «трагічна», «безсмертна». Те, що для Ліни Костенко мова є особливим макрокосмом, прочитується у багатьох її поезіях, це ж звучить як благання, вимога: *«Віддайте мені все. Віддайте мені мову, якою мій народ мене благословив»* (2, с. 537).

Дещо іншим за своїм характером і наслідками для функціонування мови як живого організму є її зв'язок із суспільством (державою), про що свідчить хоча б такий сприйнятий письменницею факт і відображений у її першому прозовому романі «Записки українського самашедшого»: *«21 лютого. Міжнародний День рідної мови. Оскільки для не-громадян найріднішою є не-мова, тобто не українська і не російська, а гібрид-ерзац-мішанка, то, може б, саме їй надати статус державної? Думаю, це дуже об'єднало б суспільство — єдина державна, на всіх рівнях функціонуюча мова. Общепонятний суржик на субстраті фені і мата»* (6, с. 268). Логічний наголос у цьому саркастичному посланні падає на заперечну частку **не**, яка спочатку виконує словотвірну функцію, а потім – заперечної конструкції. Неологічним є композит «гібрид-ерзац-мішанка», де від суто запозичених слів мовець звертається до рідного, та ще й асоційованого із кормом для домашніх тварин, зокрема свиней. Мабуть, в цьому прийомі приховано «ефект айсбергу», бо гіршого не придумаєш.

Особливою гостротою, характерною більше для публіцистичного стилю, вирізняються висловлювання головного героя роману «Записки українського самашедшого», зокрема, коли йдеться про мовне питання: *«... за великим рахунком це психопатологія. Жити в Україні і не любити Україну. Зробити з мови політику, за мовною ознакою дискримінувати націю — та розкажи це кому нормальному, не зрозуміє»* (6, с. 353), – обурено говорить Л. Костенко вустами свого героя.

Вдумливе прочитання творів Ліни Костенко дає нам змогу зробити висновок про те, що її прозовий роман багато в чому суголосний із раніше виголошеними, а потім оформленими у статті, промовами. Наприклад, у виступі Л. Костенко «УКРАЇНА як жертва і чинник глобалізації катастроф»:

«І насамкінець мушу сказати ще про одну катастрофу — комунікативну. У всіх народів мова — це засіб спілкування, у нас це — фактор відчуження [Виділення – Л.К.]. Не інтелектуальне надбання століть, не код порозуміння, не першоелемент літератури, а з важкої руки Імперії це й досі для багатьох — це ознака націоналізму, сепаратизму, причина конфліктів і моральних травм» (10).

Учергове Ліна Костенко наголошує на тому, що до гуманітарної катастрофи українці дійшли через свою бездіяльність, через кризу самоідентифікації: *«І тут слід відверто сказати, що чинником цієї катастрофи є не лише брутальний шовінізм, а й значна частина самих українців, які, втратили свою національну ідентичність... і продукують найпримітивніший засіб спілкування — суржик.*

Тим більше, що в Україні надто жонглюють словом — національний. У нас і цирк національний, і футбол національний, «національні інтереси», «національний продукт», — у туманах цієї термінології губиться саме поняття національний [Виділення – Л.К.], насправді ж все належить до тієї ж аморфної «совокупности» (10).

Уведена у контекст нашого дослідження промова Ліни Костенко потверджує її потребу виголосити «гостру і болючу» проблему. Першою «больовою точкою» є зовнішнє насаджування ідеї про меншовартість мови і всього українського народу. Подібний мотив, але дещо «охудожнений» знаходимо у «Берестечку»: *«Таку цвітасту казань говорив. / За нашу мову нас таки й вкорив. / Він говорив польщизною рекомо, / що люд говорить хтозна по-якому. / Що мова ця погана і невдатна, / для філософій різних непридатна. / Що це наріччя, як йому здається, / для вчених слів ніяк не надається. / Що з тої мови, попри всі старання, /лише одна невіжа і блукання. / Вони вважають мову нашу бідною / і нас вважають темними людьми. / Але ж, диви, найпершу в світі Біблію —/ слов'янську — миру появили ми!» (1, с. 117).* Гостру, критичну, негативно поціновану українську мову «ззовні» засобами синонімії негативної конотації: **«погана і невдатна,**

непридатна, невіжа і блукання, бідна, наріччя», натомість мову іноземця схарактеризовано метафорою «цвітаста казань» у поєднанні з архаїзмом «ректи» (говорити). Синтаксичний паралелізм влучно поєднано зі словесною анафорою.

Другий аспект, який однаково гостро постає у публіцистичних і в художніх прозових творах письменниці, – це проблема комунікативної катастрофи, яку начасі доводиться спостерігати. У статті «УКРАЇНА як жертва і чинник глобалізації катастроф» Л. Костенко зазначає, що у нас мова – це фактор відчуження. Головний же герой роману «Записки...» озвучує грікі думки письменниці: *«У всіх країнах мови як мови, інструмент спілкування, у нас це фактор відчуження. Глуха ворожість оточує нашу мову, навіть тепер, у нашій власній державі. Ми вже як нацменшина, кожне мурло тебе може образити. Я ж не можу кроку ступити, скрізь привертаю увагу, іноді навіть позитивну, але від цього не легше. Бо в самій природі цієї уваги є щось протиприродне, принизливе. Людина розмовляє рідною мовою, а на неї озираються... Україна – це резервація для українців. Жоден українець не почувається своїм у своїй державі. Він тут чужий самим фактом вживання своєї мови. У мене вже кров проступає з вух, коли я чую, як ображають мій народ. І хоч би російською говорили по-людськи, а то ж якийсь волапюк»* (6, с. 23). Авторка не випадково в тексті роману вживає слова зниженого стилю (мурло, волапюк та ін. [206]). Цікаво, що волапюк – це штучно створена німецьким католицьким священником Йоганном Мартіном Шлеєром мова, яка, порівняно з іншою штучною мовою – есперанто – менш поширена. Логічним продовженням розпочатої думки є наступне висловлювання героя прозового роману Л. Костенко, який ставить питання самому суспільству: за які такі «гріхи» його втягнуто в суцільну *«дебілізацію суспільства»*, де ставлення до мови подається словосполученнями з атрибутивними відношеннями: *«І я подумав – от якби й у нас не говорили, а пересвистувались. Бо стільки вже наговорено, до цілковитої втрати смислу. Та ще й якоюсь мовою нелюдською, сурогатом*

української і російської, мішанкою, плебейським сленгом, спадком рабського духу і недолугих понять, від чого на обличчі суспільства лежить знак дебілізму, – а при чому тут я?» (6, с. 6).

Заключним акордом звучать строфи, звернені до соціуму, щоб нарешті лопнула ота «терплячість», характерна для української нації, коли їй нав'язують комплекс меншовартості й безвиході її екзистенції: *«Мова солов'їна, а тьохкають чортзна-що. Важко належати до такого народу. Націю запрограмували на безвихідь. А вона добра, вона терпляча. Вона, як я– Терези і Кінь» (6, с. 26-27).* Тут асоціація двох концептів своєрідна: символічний образ коня, який уособлює працьовитість і терплячість [236], а терези – ніби й повинні уособлювати справедливість, але не в цьому випадкові: яка може бути розважливість, коли ми «зомбовані» ззовні «програмою безвиході» і не намагаємось заперечувати це?

Продовжуючи аналіз вербалізації проблеми «двомовності» в творчості Ліни Костенко, зазначимо, що письменниця використовує також слова-композиції із першою числівниковою основою *два-*, які символізують роздвоєння всієї нації: *«Які слова страхітливі — дволикість, / дворушництво, двозначність, двоєдушність! / Двомовність — як роздвоєне жало. / Віки духовної руйнації. / Змія вжалила серце нації» (2, с. 549).* Символічним є вираз «роздвоєне жало», адже такий орган має змія, тобто язик як біологічне тіло є символом мови як «тіла» духовного.

Для Ліни Костенко найбільше лихо – це звиродніння мови : з *«квітучої мови, поривання духу»* вона перетворилась на *«ледь животною мову» (6, с. 262).* Л. Костенко звертається до мови в стилі К. Мотрич – з молитвою, але, на відміну від «Молитви до мови», її слова є відчутно згірклими: *«О мово, ти іще жива. Тяжкі твої тортури. / Колись творилися слова, / тепер — аббревіатури» (2, с. 549).*

Ця гіркота – через втрату смислу і серця нації – мови. Цей біль для письменниці – «цавет танем»: *«Їх топчуть ситі коні, дзвенять чужі стремена. / А букви проростають в легенди і пісні. / «Цавет танем!» — як*

кажуть, прощаючись, вірмени, / Твій біль беру на себе. Печаль твоя в мені» (2, с. 24). В одному зі своїх інтерв'ю Л. Костенко сказала: «Вірменські жінки після геноциду навчали в пустелі своїх дітей материнської мови, аби вона не загинула. На відміну від нашого суспільства, де і не в пустелі, і не вигнанці ж, а діти часом розмовляють як не суржилом, так матом» [69, с. 169].

Зважаючи на те, що мова є основною формою реалізації мовної свідомості багатьох поколінь, засобом відображення та інтерпретації навколишнього світу, одним із націєтворчих чинників, Ліна Костенко відводить чільне місце у своїй творчій парадигмі лінгвокультурному концепту. У її текстах мова набуває різноманітних значень і можливостей впливу на розвиток нації: як магічна сила, мова є віддзеркаленням історії народу і скарбницею його духу, вистраждана святиня українців і їхній вогонь, мова є душею народу, його музикою і піснею.

2.3. Лінгвокультурні характеристики концептів «влада» і «політика» в ідіостилі Ліни Костенко

Суспільні реалії сьогодення вимагають від дослідника віднаходження таких аспектів і відтінків, які б були, по-перше, дочасними, а, по-друге, точно відображали індивідуальний характер української ментальності. Одним із таких «маркерів» сучасного життя українців є владна структура. В осягненні письменницею сутності владної структури в Україні Ліна Костенко чітко розмежовує поняття «політика» і «влада», хоча ні те, ні те не викликає у письменниці позитивних емоцій, про що свідчить критичний характер висловлювань на адресу політиків і представників владних структур, особливо упродовж усіх років становлення молоді Української держави.

Загальновідомим є основне значення лексеми «політика»: з давньогрецької це слово означає мистецтво керувати державою, мистецтво вести справи. На жаль, говорячи про нашу країну, Ліна Костенко критично оцінює стан керівництва державою, а про її політику сказано так: *«Ті ж самі голоси, той самий «касетний скандал», ті ж... ситуації у верхніх ешелонах*

влади. *Я тільки не знаю, чому це зветься політикою»* (6, с. 46-47). «Модель» українського мистецтва керування державою для письменниці неприйнятна: знову простежується мотив «возу проблем», від якого українці ніяк не можуть позбутися. Доречними тут є займенникові атрибути «той самий», «ті ж», які мають семантику усталеності, без будь-яких змін. Письменниця ставить точний «діагноз» цій системі: *«тут уже потрібні не політологи, а політ патологи»* (6, с. 46-47). *«Неодмінно ж десь набрякатиме глобус Воланда, політики таки ж призведуть, – так тонко передчуває Ліна Костенко й висловлює своє ставлення до сучасних керівних органів влади. – То хай би їй зійшлися, як хижі звірі, показали одне одному зуби і розійшлися. Але ж ні, покоління за поколінням посилають на війни молодих, здорових і гарних, а самі, як пінгвіни, розкланюються на самітах та фуршетах»* (6, с. 318).

Ліну Костенко обурює те, що єдиним дефіцитом для наших політиків є «поняття честі». Тоді виникає питання, чому «посполиті люди» мають думати про них – *«Ця всеприсутність політиків у нашому житті, це жахливо. Даремно вони так позиціонуються. Вони ж у людей, як на долоні. Хочеться здмухнути»* (6, с. 221). А ще якщо звернутися до «мудрості», тобто до настанов філософів, і згадати, що співчуття державному устрою, здатність до виконання обов'язків, пов'язаних із посадою, і добродійність та справедливість, – якості, які мають бути притаманні людині, яка хоче займати вищі посади в країні, то портрет української політичної еліти постає діаметрально протилежним. У зображенні портрету українського політикону письменниця використовує антитезу: okazіональний абстрактний іменник «всеприсутність» поєднано з конструкцією «хочеться здмухнути», де перша лексема має відтінок всеохопності, важливості а другий смисловий елемент вказує на незначимість, непотрібність цього явища.

В Україні, за словами Л. Костенко, при владі знаходяться карлики, причому не у плані фізіологічному, а, скоріше – духовні почвари: *«Карлики заметушилися в ящику, забігали, залопотіли, хочуть вирости в наших очах.*

***Влада, влада, нічого крім влади!** Вони пропонують себе, нав'язують. Вони рекламують себе як товар. Вони прикрашають себе, як свинячу голову хрінном. Бубонять по радіо. Усміхаються нам з білбордів. Дбають про наш соціальний захист. Визначають нам прожитковий мінімум»* (6, с. 197), – письменниця не жаліє слів для нищівної оцінки, особливо дієслів, утворених префіксальним способом. Наприклад, утворень із префіксом **-за-**, який передає динаміку, поспішність перед виборами: замість того, щоб заприсягти на вірність, (адже відомою є клятва у суді говорити «правду і нічого, крім правди») – у нас клянуться «влада, влада, нічого крім влади!». Письменниця навмисне використовує прономінальні одиниці – **вони і наш**, не виділяючи і не називаючи, про кого саме йдеться, а наголошуючи, що ці «карлики» визначають **прожитковий мінімум для українців**, їхнє повноцінне життя, коли мінімум для прожитку: *«Навіть не для життя, для **прожитку!** Хто має право нам, людям, визначати **мінімум?** Ті, що собі призначили **максимум?** Пільги й курорти, **прибутки і надприбутки**, стратегічні об'єкти й копалини, і землю, — нам вона **Батьківщина**, їм — **бізнес-територія**»* (6, с. 197). Контрастивні лексеми іншомовного походження «**мінімум-максимум**», крім власне інформативної семантики, допомагають у створенні іншого протиставлення – «**людина – можновладець**». Сему контрастності має й опозиція «**Батьківщина–бізнес-територія**», як меркантильне ставлення можновладця до своєї рідної землі. Не випадково письменниця обирає лексему «**територія**», яка сприймається нейтрально, без відбиття акціонального смислу. Градуальний синонімічний ряд утворюють лексеми «**прибутки, надприбутки, максимум**», що характеризують життя вищих прошарків суспільства.

У цьому контексті перенасиченим дієсловами, які містять сему динамічності зниженого забарвлення, передається стан «завуальованої, камуфльованої політики»: *«Фактично це навіть і не політика, це **камуфляж** їхніх там інтересів. Вони **купують** собі місця у парламенті, **обсїдають** його цілими кланами, **втягують** туди своїх братів, сватів, кумів, коханок,*

масажистів, шоферів, зміцнюють свої лави спортсменами типу приматів на випадок силових протистоянь» (6, с. 197).

У романі «Записки українського самашедшого» присутній і своєрідний музичний фон, який досягається не тільки фонетичними засобами, але й лексемами, що створюють відповідний ефект: «*сирени*», «*клаксони*», «*крик*», «*галас*» – «*несамовитий шум, рев і завивання — фонограма нашої дійсності*» (6, с. 333).

Одним із негативним чинників такої ситуації всередині країни автор вважає те, що Україну розламують «*на Схід і Захід. На російськомовних і не-російськомовних. На біло-синих і «оранжевий беспредел*». *Ось що було у неї в резерві — стратегія розколу. Вона його форсує і поглиблює. Маніпулює ним і залякує*». Полярність, закладена у семантиці онімів «Схід» і «Захід», їх віддаленість у територіальному вимірі, несе також метафоризований зміст розбіжностей у культурному житті, в особливостях ставлення людини до світу й усвідомлення себе у цьому світі. Межу між цими полярностями означено лексемою «*розкол*». Логічним продовженням цього історико-культурного явища стає проведення «*політичного виду спорту — з'їзду*», на якому «*саморозпечені своєю ж пропагандою сепаратисти закликають до створення Південно-Східної Української Автономної республіки (коротко — ПІСУАР), а то й до прямого приєднання до Росії. Якась істероїдна депутатка закликає створювати загони. Збурений Схід суне на Київ. Обурений Захід клекоче. В Одесі чавлять помаранчі. Добре, що досі пролився тільки помаранчевий сік*» (6, с. 396). Усе це як територіально, так і духовно, нищить єдність, за яку так довго боролися українці, за яку віддано не одну тисячу життів. Змальовуючи ідеологів таких соціальних розколів, Ліна Костенко використовує лексику, перенасичену емоційним забарвленням («*саморозпечені, істероїдна* тощо). Метафорично натякає письменниця на те, що емоції такого порядку ні до чого путнього не доведуть, не говорячи вже про знамените: «Політика – це мистецтво суперечки», де стрижневим

компонентом є слово *мистецтво*. Імпліцитний зміст висловлювання закодовано і в лексемі «з'їзд» – маркері радянських часів.

Ліна Костенко вбачає невідворотність великої втрати, заклавши свої міркування в уста головного героя роману «Берестечко»: *«Розломлять. Підгризуть. Як миша, як полівка. / Всі хочуть булави, всі борються за власть. Та й буде булава — як макова голівка. / Отак поторохтять, і знову хтось продасть»* (1, с. 118). Символічним (метафоричним [111]) тут є образ макової голівки, який зовні справді нагадує булаву – символ влади, а от макові зернята рано чи пізно розсипляться і «булава» стане порожньою, а отже і втратить своє значення. Символічним є те, що події роману «Берестечко» стосуються поразки Богдана Хмельницького, але, через століття, Україна знову опиняється у схожій ситуації. І знову ті ж проблеми, ті ж чинники їх спричинення. Основне смислове навантаження у цитованому уривку має синтаксичний рівень, оскільки письменниця не називає імен винуватців цієї ситуації, а використовує неозначено-особові односкладні синтаксичні конструкції, щоб дати змогу читачеві самому дійти певних висновків.

Гостро негативне ставлення письменниці до сучасної влади передано на основі порівняння-предиката: *«Мені вже обличчя цієї влади – як зашкарубла підощва здорового чобота»* (6, с. 376). Розмірковуючи над соціально-політичною ситуацією в країні, Ліна Костенко часто послуговується добором лексем, які мають знижену семантику, із ядерною семою згрубілості.

Метафорично висловлюється письменниця і про діалог влади з народом, маючи на увазі постійні зганяння працівників спецпідрозділів під час демонстрацій і маніфестацій. Л. Костенко вважає, що *«у ставленні цієї влади до людей є щось зоологічне»* (6, с. 96).

Герой прозового роману Л. Костенко «Записки українського самашедшого», який є нашим сучасником, із гіркотою говорить: *«Я втрачаю терпіння терпіти. / Допоки ж при владі будуть вовки?»* (6, с. 153). Чи

можна звинувачувати письменницю в плеоназматичному нагромадженні спільнокореневих слів з метою різкого осуду? Очевидно, що Ліна Костенко має право судити строго. Адже, про яку гуманність і справедливість влади можна говорити, коли *«коридори влади — це лабіринт Мінотавра. По тій багнюці чистим не пройдеш. Все хтось обляпає або вкусить. Там треба антимоскітну сітку одягти на голову»* (6, с. 289). Цікаво, що у давньогрецькій міфології Мінотавр – це істота з головою бика і тілом людини, якого цар Мінос тримав у лабіринті, куди кожні 9 років кидалися 9 дівчат і 9 хлопців. Блукаючи по цьому лабіринті, люди помирали. У Л. Костенко подібний лабіринт є уособленням нелюдських стосунків і неможливістю знайти вихід зі становища, в якому зараз опинилася наша держава. Крім того, сучасний Мінотавр також потребує жертв, але, якщо у міфах це були прості люди, то зараз *«у кожної влади в генах — знищити журналіста, придушити письменника, перехопити всіх, хто бачить її наскрізь»* (6, с. 31). – такий своєрідний інстинкт самозбереження у наших очільників. Нелюдськими є їхні дії щодо народу, який одного разу повірив цим же людям і довірив їм здійснювати керівництво державою. Контекстуальні дієслівні синоніми «знищити, придушити, перехопити» також мають ознаки «зоологічності», належності тваринному світу.

Державні очільники у творах Л. Костенко переважно змальовані як суто негативні персонажі, бо чого в них, справді, не можна відняти, то це хитрощів і прорахунків – вони точно знають, куди треба влучити, щоб народові було щонайгірше, щонайболючіше, тому й беруться за Майдан, де «Історія ходить навшпиньки», а вони «риють, довбають, зварюють». За допомогою контекстуальних дієслівних синонімів письменниця змальовує дії владних персон. *«Бульдозери вгризаються в землю. Електрозварка сипле іскрами демократії. Хрущить археологія у залізних щелепах. Стоїть густий виробничий мат»*, – таким чином нашу столицю роблять привабливішою, а, може, вони просто хочуть знищити навіть нагадування про наше минуле, не дати нашим нащадкам знати, що було до них. Єдиний,

хто ще щось може зробити хоча б словом, як казала Леся Українка, єдиною зброєю, – це **журналісти**, які, за словами Л. Костенко є *«очи суспільства, яке спить»* (6, с. 81).

Письменниця з гіркотою спостерігає, що на жаль, так повелося в українців, що кожному поколінню є за що «посипати голову попелом», тому гірко стає, коли розуміємо, що найбільша причина в цьому – наша влада. І кожному поколінню співчуває: *«Все одно за владу буде соромно, за будь-яку владу час від часу буває соромно»* (6, с. 403). Епанафора «буде соромно» увиразнює авторський задум і має елемент передбачення майбутнього. У своєму творі «Сніг у Флоренції», який, вважають дослідники, суцільно присвячений темі мистецтва і Митця, звучить відлуння цієї проблеми – *«В якій лиш не з'являлися личині, / який лиш бруд не мали на руках! / Вони помруть, а наслідки злочинні / відлуннують ще довго у віках»* (2, с. 493). Цікавою є лексема «личина», що має архаїчний характер, а також фразеологічна конструкція «бруд на руках», яка точно віддзеркалює суть і характер влади як такої.

Одним з улюблених прийомів творення образу письменницею є використання мотивів, сюжетів і персонажів із творів інших майстрів слова, зокрема можна навести приклад про відомий широкому загалу роман Михайла Булгакова «Майстер і Маргарита», осмислення якого у різні історичні періоди й аудиторією різного віку може бути сприйняте по-своєму. Літературна критика часто подає цей роман як суто містичний, бо в творі проходить багато смислових ліній, серед яких є, звичайно, містична, однак є ще **релігійна, суспільно-політична і духовно-моральна**, як осмислення вічних істин – Добра і Зла, Світла і Темряви тощо. Примітним є те, що реальність, у яку ввірвались Воланд зі своєю свитою, проходить випробування вічними істинами і не витримує цих випробувань: на фоні всього зла, вчиненого у Москві – столиці держави, яка проголосила себе «царством істини»; навіть нечиста сила здається доброю, адже вона «виводить на чисту воду» справжніх грішників. Л. Костенко проводить

своєрідні паралелі, бачачи, як *«стоять на трибуні наші достойники на тлі анонсу «МАЙСТРА І МАРГАРИТИ» — як Воланд, Азazelло, Коров'єв і Бегемот»* (6, с. 358).

У такому художньо-театральному контексті звучить і цитата, яка відображає бутафорію політичного закулісся – *«Тим часом у політичному закуліссі ведуться якісь змови і перемови, потаємні торги й прелімінації. Лідери хитрують і маневрують, еластично прогинаються, потенціал компромісів росте. Держава втрачає важелі управління. Президент сидить десь на дачі в екзилі. Ложка уряду порожня. Спікер балансує над прірвою. Протистояння досягає апогею. Скликається позачергова сесія. Щодня, щомиті щось може статися»* (6, с. 397), – на перший погляд може здатися, що тут описані реалії якогось базару, де все «кипить і кишить», де все продається і купується, але ж ні – ми говоримо про нашу владу, хоча це також своєрідний базар, от тільки товаром на ньому є честь і совість людини, яка легко може бути купленою за «кругленьку суму», а страшніше те, що такі «запроданці» стоять в авангарді нашої держави. І не треба тоді запитувати, чому нас не дуже хочуть бачити в Європі, адже, щоб там не говорили, а зустрічають усе ж таки «по одежці», тобто дивляться на наше спотворене неправдою обличчя. Якщо, говорячи про депутатський корпус, письменниця використовує ускладнені синтаксичні конструкції, щоб розлогіше змалювати загальний стан речей, то, говорячи про найвище державне керівництво, Л. Костенко послуговується двоскладними поширеними конструкціями. Експресивності висловлюванню надає інгерентна лексика **«хитрують»**, **«маневрують»**, **«прогинаються»**.

Необдуманною й некоректною є зовнішня державна політика. Доказом цьому може бути, наприклад, ув'язнення, а потім і «витурення з України» радника міжнародної правозахисної організації Freedom House (дослівний переклад – Дім Свободи) – *«Незвичний до такого сервісу іноземець скаржитися, що зроду з ним ще такого не було, це його перша у житті ніч за ґратами! Ото щоб знав, що таке фрідом на пострадянських*

просторах» (6, с. 367). Якщо для іноземного гостя такий «фрідом», тобто свобода, є «диковинним», то для українців – це просто продовження злочинної політики. Але, якщо раніше все робилося відкрито, то зараз це намагаються закамуювати – *«За тим всім галасом ми навіть не помітили, що у нас уже є політв'язні. Що вони сидять в ізоляторах, що їх тримають за ґратами з порушенням всіх термінів і людських прав. Тільки й того, що сидять не в Сибіру, не на станції Потьма, а, можна сказати, у своїх рідних вітчизняних СІЗО»* (6, с. 155). Залізнична станція Потьма відома як «столиця антирадянської Росії», тобто це місце, куди висилали «інакомислячих», де знаходились табори і колонії, і ГУЛАГ. Звідси ж бере початок і «Зелений клин», відомий нам з творів Івана Багряного. Просторово-історичні топоніми «Сибір, Потьма» поєднано з оксиморонним виразом «рідне вітчизняне СІЗО» для створення єдиного поняттєвого простору.

Ліна Костенко наголошує, що Україна ще й досі перебуває під впливом шовінізму, який, ніби привид, бродить по нашій країні. Письменниця дуже майстерно вимальовує всі можливі «образи», в які може перевтілюватися цей привид, зазначаючи, що *«часом він вилазить на трибуну і вимагає другої державної мови. Часом стрибає по снігу, як підбита ворона, підпираючись костокрилим костуром. Часом курсує в коридорах влади в костюмі від Версаче. Часом вищирюється з нахабної фізіономії заїжджого гостя, часом з простодушної пики тутешнього неандертальця»* (6, с. 197). Даючи характеристику скомпільованого образу політичного привида, письменниця використовує лексику зниженого реєстру [206], чим викликає огиду від сприйняття такого персонажа. Л.Костенко не обмежується аналізом лише українських реалій і, порівнюючи з іншими державами, констатує: *«У нас у політиці теж повно привидів. Всуціль спіритичні сеанси минулого»* (6, с. 101). Спостереження письменниці за сучасним політичним життям України дає їй всі підстави вважати, що «країною правлять привиди минулого», а це до всього безладу додає ще й присмаку містичності, і все це разом створює ефект відьомського шабашу, – такий суто гоголівський сюжет: *«Мигтить*

*червона свитка, рохкають якись пики. Торохтять кості, літає одрубана голова. Гойдаються зашморги у котельнях, на соснах, на ручках холодильників. Налітають рейдери в чорних масках, як чорти з преісподньої. Круки корупції докльовують Україну. Блимають очима з трибун гарбузові голови. Пікірують під склепінням кажани, літають на мітлах кікімори. Лисої Гори не треба, у нас шабаш у Верховній Раді... Російські бєси сплелися з малоросійською чортівнею і віками творять веремію» (6, с. 375). Промовистим є фразеологізм «крутити веремію», який означає «здіймати колотнечу, спричиняти неспокій; галасувати, вередувати, навмисне шукати причину для сварки, скандалу» [216, с. 403]. Він характеризує справжній портрет поведінки наших політиків. Стилістичну функцію в цитованому уривку має кольоратив «чорний», який, поєднуючись із іменниками-назвами нечистої сили «чорти, кікімори» і їхніми символами «круком і кажанами» утворюють довершену картину «шабашу». Крім того, що владні персони не можуть навести лад у своїй поведінці, вони не дотримуються сказаних слів, бо *«сьогодні говорить одне, завтра інше, а позавтра вже й зовсім протилежне»* (6, с. 356). Сміслове навантаження при цьому несуть темпоральні лексеми із градуальною ознакою часу «сьогодні, завтра, позавтра». Ліна Костенко вважає, що в такому фарсі не варто звинувачувати одних лише політиків – в цьому винна й громадськість, у якої *«в одне вухо влітає, в друге вилітає»*, – така виходить *«аудіотурбулентна властивість нашого слуху»* (6, с. 356). Громадяни ставлять питання, чому ж у нас *«компенсуючі потужності нічого не компенсують. Гарантуючі гаранті нічого не гарантують»* (6,с.356). Нагромадження спільнокореневих слів зі значенням інтенсивної дії посилює увагу читача, викликає намір боронити свої права.*

Ліна Костенко належить до покоління «шістдесятників», яких дослідники часто об'єднують на основі хронологічного критерію. Однак, на наш погляд, цих митців єднає звано вище начало, корені якого треба шукати в духовно-моральній парадигмі Людини. Невипадково письменниця у своїх

творах цитує однодумців – не лише письменників, але й художників (наприклад, Опанаса Заливахи). Влада «проїхала» своїм важеним залізним катком і по цьому культурному угрупованню, про що в письменниці є такі рядки: *«Майстрували нам стелю до млости, до одуру, / із найкращих ідей, з настановами згідно, /знявши мірку з пресованих бовдурів / і пружинно-спіральных негідників»* (2, с. 142). Семантика негативно забарвлених слів-номінативів людини передає відчуття справжнього роздратування від «культурної політики» української верхівки. Досить неординарним є образ «пружинно-спірального негідника» – авторського неологізму в називанні осіб за особистісними якостями, який викликає асоціації «чортика із табакерки», троля й іграшки в яскравому костюмі, яка знаходиться в коробці і вискакує через натискання кнопки, тобто за бажанням свого власника.

За словами героя прозового роману Ліни Костенко, українцям нічого не залишається, як «лікуватися сміхом», тому й, визначаючи суть політики як такої, письменниця робить це в дещо гумористичній манері – *«Політика, моя пані, то діло збиткове для вроди. / І щоки треба надутти і рот треба мати, як вершу»* (9, с. 108). І відразу вгадуються портрети деяких наших політиків. Фразеологізм «надувати щоки» [216, с. 523] точно характеризує політичних представників, які хизуються, вихваляються своїми нікчемними справами.

Звичайно, розмаїтими є палітри асоціативних та семантичних відношень, які постають у творах Ліни Костенко як політично осмислені в критичній тональності, внаслідок вербалізації нею сприйняття реалій сьогодення, особливо, коли йдеться про перипетії у владних коридорах взагалі та «портрети» владної верхівки зокрема. Однак, читач сприймає інформацію, загалом погоджуючись із міркуваннями письменниці, що *«нова каста з'явилася у нашій незалежній країні – Ті, кого охороняють. Круті двометрові хлопці прикривають їх зівсібіч, а як кого, то й по тридцять бережуть за державний кошт. Олігархи, нардепи, бізнесмени, очільники, кримінальні авторитети, VIP-персони і поп-зірки – ось він, золотий фонд суспільства, його неоціненний скарб. Всі інші – це маса, це посполите тло»*

(6, с. 16). Іншомовне слово «каста» означає замкнену суспільну групу, що зберігає свою відокремленість і групові привілеї. Українські ж «кастяни» особливо дбають про набуття щонайбільшої кількості привілеїв. По-друге, лексема «посполитий» має два значення. Одне з них пов'язане з Народно-визвольною війною 1648- 1654 і означає «той, що належить до селян», а друге – загальне значення – «звичайний» [36, с. 1082], саме в цьому випадку йдеться про другий семантичний варіант. Розлогим є і номінативний лексичний ряд назв осіб за суспільною належністю до певної касты.

Зазначимо, що Ліну Костенко непокоїть, крім усього іншого, судова влада в країні, про що вона пише так: *«По-моєму, вони всі вже там позаплющували очі на все. Така наша українська Феміда — у грецької зав'язані очі, у нашої заплющені»* (6, с. 298). Це означення стосується і прокуратури. Різні семантичні відтінки мають лексеми **«зав'язані»**, тобто дія була виконана іззовні, кимось іншим, а у значенні **«заплющених очей»** [215] інтенсіоналом є небажання щось помічати.

Стаття 1 Конституції України проголошує: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [106]. Крім політики та влади, Ліна Костенко дає характеристику й державному устрою України – *«Утопленість в морі плебейства / то ще не є демократія»* (2, с. 536). Ураховуючи те, що плебеєм у Древньому Римі називали абсолютно безправну людину, письменниця підводить нас до розуміння того, що насправді в Україні не така модель держави, яка мала б бути за Законом: *«Чи я мушу терпіти, щоб ця квазідемократія нищила мене не згіри, як той псевдосоціалізм?! ... У паспорті національність не вказана, так що тепер будь-яка погань називається українською — «українська мафія», «українська корупція», «українська проституція». Шахраї, злодюги, антисеміти, хабарники, пофігісти і матюгальники, держиморди й політикани, бюрократи й нувориші, затхлий спадок імперії, потолоч зужитих ідеологій — все приписується цьому народові, який уже й не знає, що з ним діється і в які Бермуди попав»* (6, с. 24). Префікс квазі- у слові

«квазідемократія» має ту ж семантику, що й префікс псевдо- у слові «псевдо соціалізм» і утворює номінатив із значенням помилковості чи уявності того, що названо мотивуючим іменником. Досить поширеним синонімічним рядом є назви осіб, утворені інгерентними лексемами зниженого мовного реєстру.

У виступі перед студентами Києво-Могилянської академії Л.Костенко зазначила, що *«демократія тим і добра, що при демократії не держава руйнує людину, а людина будує державу. І саму себе, і своє гідне життя, і гуманітарну ауру своєї нації. Ось у чому «Ключ розуміння», як сказав би Йоаникій Галятовський»* (5, с. 15), але ж тут йдеться про справжню демократію, а не її квазіваріант по-українськи. Показовим засобом вираження авторського задуму в цитованому уривку є антитеза «**руйнує-будує**». Відразу ж письменниця «опускає» нас на землю, стверджуючи: політиком «треба народитися», бо ніякі зусилля не зможуть зробити не-демократа демократом, не-гуманіста – гуманістом, не-доброчесного – доброчесним – *«хоч піднімай його **домкратом**, / а хам не стане **демократом**»* (2, с. 536), такі висновки утворені патронімічною грою слів.

Коли мова зайшла про форму правління України, то не можна оминати увагою й незалежний її характер. На жаль, Л. Костенко змушена констатувати факт, що *«кров'ю забризкана зоря нашої Незалежності. І Альгерат, і Крокус, і Деят-Постеріор. Мало теперішніх трагедій – доганяють з минулого»* (6, с. 301), – письменниця перераховує назви зірок, щоб показати, що для України незалежність мала б стати путівником у майбутнє, контрактивним для якого є темпоральний іменник «минуле».

Однак, дорісши до 10-літнього ювілею, Незалежність, замість парадів, розваг і свят, має таку страшну картину: *«На шахтах гинуть люди, у Маріїнському палаці роздають ордени й медалі. А за особливі заслуги – звання Героїв України. Це вже нова обойма Героїв, їх уже по сім на цибулю, сказала б моя теща. Ті, що боролися за Україну, вже не актуальні. Тепер*

Україна інша, і герої інші» (6, с.169). Роздуми Л. Костенко всуціль побудовані на антитезі, яка дає змогу виявити контрастні явища і поняття.

Ліна Костенко постійно називає журналістів «очима суспільства». Яким же чином письменниця бачить взаємодію влади і засобів масової інформації? Наскільки гострим є журналістський погляд? І це при тому, що цензури немає. *«Натомість є її єзуїтський різновид – темники. Тобто інструкції зверху, списки рекомендованих тем. Щось навіть гірше, ніж заборона. Інтوکсикація слова, внутрішньовенне вливання брехні»* (6, с. 129), – і знову письменниця використовує суто медичні терміни – «інтоксикація», «внутрішньовенне вливання», значить наше суспільство – це живий організм, слово якого намагаються отруїти. У такому контексті твориться індивідуально-авторська фразеологія, яка надає можливість побачити вербалізовані результати авторського художньо-образного світобачення.

Українська політика на новітньому етапі свого розвитку набула індивідуальних рис і неповторних політиків, які сигналізують про суто українські реалії. Зазначимо, що Л. Костенко значну увагу приділяє аспекту виконавчої влади, називаючи її очільників «народними» номінаціями. Так, для Прем'єр-міністра у неї є особливе означення – «нетиповий прем'єр», а от нового прем'єра письменниця разом з народом сприймає так: *«З огляду на його статечну поставу і прибуття з Донбасу, його вже в народі поштиво назвали дон»* (6, с. 251). Віце-прем'єр-міністр має такі номінації – «леді Ю», «газова принцеса». Авторка показує, що, незважаючи на ув'язнення цієї жінки-політика, вона має значну підтримку серед народу, про що свідчать дієслова-синоніми, вжиті у граматичній формі множини, й метафоризований онім «Жанна д'Арк»: *«тисячі людей прийшли під мури в'язниці привітати її з Міжнародним жіночим днем. Кричать, скандують, надихаються драматизмом моменту, докидають їй проліски і простягають руки, а вона виглядає з-за ґрат і на очах ошелешеної влади, яка так і не зрозуміла законів жанру, перетворюється з колишньої бізнес-леді на Жанну д'Арк»* (6, с. 91).

У Ліни Костенко є й індивідуально-авторська інтерпретація діяльності головного законодавчого органу України, уособлюваного Верховною Радою України. Письменниця не побачила у діяльності наших обранців позитивних аспектів діяльності. Цитати, присвячені цьому органу влади, переповнені дієсловами, які надають динамічності висловлюванню – *«Але ніяка свічка не допоможе, насувається ураган «Рада». Злітаються різні круки, консультанти й політтехнологи. Аналітики б'ють на сполох. Прохіндеї продукують ідеї. Компрокат фонтанує, як у Долині Геїзерів. В очах електорату двоїться й троїться. У страшному сні ввижається адмінресурс»* (6, с. 198). Наповнення смисловим змістом відбувається за допомогою образів-символів – **свічка** як символ очищення, **крук** – символ нещастя, лиха, які утворюють між собою опозиційні пари. Контекстуально-синонімічний ряд утворюють конструкції «насувається ураган», «злітаються круки», «аналітики б'ють на сполох». Поряд із цим прийомом Л. Костенко використовує фразеологізми «**двоїться в очах**», «**страшний сон**», значення яких має інтегральну сему – почуття страху. Є в цитованому уривку й улюблений письменницький прийом – гра слів: «прохіндеї продукують ідеї». Депутатські дії у Верховній Раді можуть бути передані як синонімами: «**маневрують і маніпулюють**», так і антонімами «**відомих і невідомих**»: «...*маневрують і маніпулюють, вдаються до найпаскудніших технологій. Висувають **відомих і невідомих, підставних і технічних**. Гальванізують неіснуючі партії. Створюють ситуативні блоки*». «Політична гра» депутатів у романі «Записки...» асоціюється з грою у карти, бо робота депутатів відбувається так, тому й передається паронімічними лексемами «тусуються, тасуються», основною метою використання яких є створення ефекту гри мовної : «*Ті ж самі **тузи і ті ж самі шістки**. Тусуються, тасуються. Ділять портфелі, сплять на засіданнях, давлять кнопки*» (6, с. 221). Антитеза «**тузи-шістки**» підкреслює сему несправжності дій, гри, до того ж, нечесної гри. Від цього всього виходить, що «*у парламенті **колотнеча**. В дискусіях домінує **аргумент кулака**. Хтось уже навіть похмуро пожартував*

– чи не вивести **миротворців з Іраку** і ввести їх сюди?» (6, с. 339). В іншому місці прозового роману письменниця констатує, що наші законодавці добре навчилися *«кричати, сваритися, змагатися в траєкторії плювка»* (6, с. 235). У звичайного українця такі депутати викликають асоціації карликів, причому духовних, про що і говорить герой роману Л. Костенко «Записки українського самашедшого»: *«Життя нудне й безпросвітне. Телевізор хоч не вмикай. У парламенті скаженіють шовіністи, брунькуються фракції, сповзають у водевіль патріоти... А ці щодня в телевізорі, — ось чому вони здаються карликами, вони ж усі вміщуються в ящику, дрібненькі-дрібненькі, як у перевернутий бінокль. Сновигають, куняють, чубляться, виступають, тиснуть на кнопки, тасуються в більшість і меншість, і безнастанно дбають про народ»* (6, с. 25-26). Ліна Костенко застосовує прийом морфологічного перифразу – вказівний займенник «ці», – щоб підкреслити не значимість дій осіб такого кшталту для країни. Аргументом є і синонімічний ряд дієслів із негативною інтегральною семою. Суто українським явищем є так звана «депутатська линька», яка, за словами Ліни Костенко, є «огидним явищем»: «члени партій і фракцій линяють...перебігають в інші вольєри» (6, с. 385). Внаслідок таких «перетусовок» виникають «партії «диванні», партії-клони, партії заклично лозунгового типу...» (6, с. 199). В авторки виникає питання, чи не забагато для такої маленької держави такого розмаїття партій? За словами Л. Костенко, *«немає людини, яка б думала солідарно. Зате є понад сотню. Партій...і аж три Рухи, які рухаються врізнобіч і закликають до єдності»* (6, с. 27). Антитеза у цитованому уривку проявляється як на рівні динамічної семантики «рух рухається урізнобіч», так і на морфологічному матеріалі – «врізнобіч і єдність». Досить саркастичним є порівняння політичних партій і «прищів, які вискакують на зрілому обличчі демократії» (6, с. 56-57).

На думку автора, народ уже давно «розкусив» депутатів, але, на жаль, лінію фронту національного порятунку поки що спроможні тримати мертві. «А перемогти можна, лише коли її тримають живі» (6, с. 79). Громадяни не

залишаються байдужими. Намагаючись створити своєрідну «лінію фронту», влаштовуючи маніфестації, але *«знову все закінчиться нічим, знову **обведуть усіх круг пальця**, – впевнена письменниця. – Це не моя орбіта»* (6, с. 50). Роблячи узагальнення, Ліна Костенко послуговується узуальною фразеологією, хоча й використовує контекстуальні *«закінчиться нічим-обведуть круг пальця»*.

Аналіз особливостей сприймання Ліною Костенко найвищого органу влади в Україні – Президента – та засобів, якими письменниця послуговується для створення його «портрета» у мовній картині творів, показав, що вона використовує дві номінації на означення цього органу влади – «гарант» і «Президент». Однак, аналіз цього концепту не буде повним, якщо не звернутися до історії України, до періоду, коли головним органом влади був гетьман. Про одного з таких гетьманів, а саме про Богдана Хмельницького написаний історичний роман у віршах «Берестечко». За словами В.Є. Панченка, «необхідність бути опублікованою» означало, що історичний роман «Берестечко» варто читати як твір-попередження. Україна XVII століття мала чогось важливого навчити Україну рубежу XX і XXI століть. Історія гетьмана Богдана Хмельницького з його тріумфом і катастрофою, з його далеко не сповна використаними шансами мусила спонукати до осмислення коротких і тяжких уроків творення держави – вождями і всією нацією». Якраз у момент соціально-політичної катастрофи Л. Костенко оприявила нам постать Б. Хмельницького: *«Зеро. Нуль. / Чоловік без шани. / Ось ваш гетьман, / Ромни й Вільшани!»* (1, с.30), – говорить про себе гетьман. Відчувається, від чого хотіла застерегти нас, українців XXI століття, Україна століття XVII: *«Лежу розп'ятий, та вже **раз п'ятий!** / А кожен **катюга** мій — масткослов. / Долоні мої **процвяховані ятряться**, / а **пси шолудиві** злизують кров. / Я воскресаю і знову гину. / Несу свій хрест на свої Голгочі / А цар стремляє мені у спину / Свої двойлезі **каправі очі**»* (1, с. 20-21). Л. Костенко часто послуговується омоформами у відтворенні ситуацій та образів, так і тут – «розп'ятий і раз п'ятий». Знижена лексика

«катюга», «пси шолудиві» у поєднанні з дієприкметниками «розп'ятий» і «процвяховані» виструнчують засторогу гетьмана своїм нащадкам.

Сюжет роману Ліни Костенко – це спогади і рефлексії Богдана Хмельницького. Їх вільний плин зумовив таку ж вільну композицію твору, в якій переплелися події давні й недавні, приватні – і загальноукраїнські. Богдан-гетьман у тих своїх рефлексіях невіддільний від Богдана-людини – з усіма його драмами, слабкощами, помилками, а водночас і могуттю, здатністю повстати мало що не з руїн духу. Зовнішня статистика не перешкоджає високій психологічній напрузі твору. І саме цей – психологічний – сюжет є рушієм дії драматургії, що розгортається перед читачем.

Від депресії до воскресіння – такою є амплітуда душевних станів Богдана в романі Ліни Костенко. Відчувається, що письменниця симпатизує здатності гетьмана до самокритики, адже він може сказати про себе – *«Хіба я гетьман? Вситище глупот. / Так дався **оморочити** оманам. Тепер дивись на Україну. От. / Дивись. Давись сльозами»* (1, с. 10). Тавтологічні лексеми «оморочити» і «омани» підкреслюють нерозважливість гетьмана, нездатність критично мислити, додає до цього й адгерентний дериват «всипище», а пароніми «дивись, давись» змальовують його психологічний стан. І це, незважаючи на те, що Б. Хмельницький – «не лежень, а дужень» – все ж закликає: *«Я їм скажу: вибирайте гетьмана / визволяйте край з-під кормиги. / Ну а я... Зрештою, **геть мене**, / коли я вам не до шмиги»* (1, с. 40). Добре було б, якби і сучасні високопосадовці могли так саморефлексувати. Для надання колориту письменниця використовує архаїчні способи словотворення у словах «лежень і дужень», а також омоформи – «гетьмане» і «геть мене».

На рахунок сучасних президентів у письменниці є дещо відмінні міркування. Так, вона не бере до уваги правління першого президента, а от другий, як видно, не викликає у письменниці симпатій, про що свідчить таке: *«Святкуємо 10-ліття **президентства** нашого **президента**. Хоча що*

святкувати? З тринадцяти років омріяної Незалежності десять років забрав цей **фактично випадковий у нашій історії чоловік**, який навіть не знав, яку державу будуємо» (6, с. 348). Плеоназматична конструкція «**президентство президента**», яка має на меті особливо підкреслити важливість цього управлінця, вступає в антонімічні відношення з означенням «**випадковий у нашій історії чоловік**». Третій і четвертий же гаранті викликають у Ліни Костенко справжнє зацікавлення. Для натяку на те, що мова піде про В. Ющенка, Л. Костенко обирає символ його політичного блоку – підкову, про що вона зазначає таке: «*Народ вбачає у ньому **лідера, вождя, батька нації**, тим паче, що він уже має опінію **батька гривні**... Співоче поле співало. І чомусь було дуже багато помаранчевих прапорів. Я раніше таких не бачив. Палахкотіли над полем, як полум'я. Кажуть, це нова символіка блоку: **оранжевий форс-мажор з підковою посередині**. Що ж, дай Боже, підкова у нас — **щаслива прикмета***» (6, с. 346). У цій цитаті використана значна кількість стилістичних прийомів. Звернемо увагу на метонімію: «*Співоче поле співало*», яка вказує на масштабність підтримки народом цього президента, а також на символічний образ підкови, який справді уособлює щастя, а помаранчевий колір – символ оптимізму. Для номінації гаранта письменниця добирає синоніми «**лідер, вождь, батько нації, батько гривні**», які мають позитивну експресивність. Четвертий же очільник країни постає перед нами спочатку в ролі «єдино можливого переможця», а далі – як гарант, який, не добираючи слів, може домовитися до того, чого «*не дозволив би собі **жоден президент жодної країни** щодо своїх співвітчизників. Він заявив, що ці акції нагадують йому «пивний путч» і «мюнхенський шабаш... ті мітинги у жовтій пресі обзивали і «націоналістичне збіговисько», і «політичний тераріум»*» (6, с. 82). Як відомо, «пивний путч» – це невдала спроба державного перевороту 1923 року на чолі з Адольфом Гітлером та генералом Еріхом Людendorфом у Мюнхені в Німеччині, який розпочався у приміщенні пивного бару «Бюргербройкеллер», за що і отримав свою назву. Ліна Костенко має свої

міркування з приводу «політичного тераріуму» – «*як на мене, то політичний тераріум ворухиться деінде. І крім наших тутешніх плазунів, не останнє у ньому місце посідає гадюка російська чорна*» (6, с. 82). В іншому місці письменниця змальовує виступ президента на засіданні, де він «продемонстрував *блиск і злиденність* політичної мислі» (6, с. 359). У світовій літературі відомим є роман Оноре де Бальзака «Блиск і злиденність куртизанок», із циклу «Людської комедії», куди входять і більш відомі «Гобсек» і «Батько Горіо», а сам цикл присвячений показові людських чеснот і пороків. Сюжет роману «переріс» у фразеологізм за його назвою, який означає одночасно велич і нищість, «зліт і падіння». Зрозуміло, на що натякає письменниця, використовуючи цей фразеологізм. Говорячи про президента, продовжує: «*він обґрунтував закономірність приходу до влади у новій державі старих компартійних кадрів. Дисиденти, мовляв, і патріоти, просидівши все життя у таборах та в'язницях, досвіду керівництва державою не мали, тож «номенклатура була єдиною наступницею влади*» (6, с. 359). Цитований уривок побудований на антонімічних відношеннях контрарності «новий-старий» та okazіональній антонімії «дисиденти, патріоти-номенклатура». Письменниця змушена констатувати: «На жаль, у нашому випадку це різні речі – честь президента і честь України» (6, с. 139). Надто на великій дистанції знаходяться народ і президент, бо, під час зустрічей «усі його бодігарті стоять боком і *обмацують очима* цей народ» (6, 16), – метафоризує письменниця, використовуючи стилістичний прийом синекдохи. Л. Костенко застерігає, що до слів народу треба дослухатися, або, хоча б, давати змогу людям говорити, наприклад, через проведення референдуму, але – «*Президент ставить Україну перед фактом. Так вирішив він, так вирішив парламент. А потім, коли прийде час усвідомлень і наслідків, не буде з кого спитати. Вони вже всі будуть на заслуженому відпочинку, на державних пенсіях замордованої ними держави*» (6, с. 276). Сміслові навантаження цитованого уривку припадає на прономінальні словоформи «*він, з кого, вони, всі, ними*», які особливим чином

знеособлюють текст, роблять його зміст ширшим. А далі письменниця застерігає: *«Негідно бути речником юрби / Раби рабів ще гірше, ніж раби»*, де ключовим стилістичним прийомом є паронимазія «раби рабів, раби», поєднана з алітерацією звука «р» (2, с. 262).

Оскільки Україна є демократичною державою, то, за Конституцією, владою тут має бути народ, однак *«Ми ще не встигли стати вільними людьми, громадянами, як нас уже перетворили на щось абстрактне й немисляче — електорат»* (6, с. 199). За Л. Костенко, яка створює опозицію *«вільна людина-електорат»*, виходить, що українці не зможуть бути вільними до того часу, доки не зміниться «квазіполітична» еліта. Ситуація ж складається так, що *«люди не знають, кого вибирати, бо не можна ж вибрати когось із нікого»* (6, с. 372), — знову письменниця звертається до прономінальних одиниць, зреалізовуючи свій задум.

Ремінісцентно звучить цитата про українські вибори взагалі: *«Чи знаєте ви, що таке українські вибори? Ні, ви не знаєте, що таке українські вибори. Виборам підпорядковане все. Час, ресурси, закони, совість, переконання...»* (6, с. 373). Маємо на увазі відомі рядки із оповідання Миколи. Гоголя «Травнева ніч...», присвячені красі української ночі, а тут, замість краси – *«ще гірший Геловін. І «мертві душі», і «карусель», і «хакерські атаки на сервер»* (6, с. 389]. Коли йдеться про вибори, то письменниця неодноразово звертається до творчості М.В. Гоголя. Крім названого нами уривку, є ще такий епізод: *«Десь пропали бюлетені. У виборчих списках 40 % «мертвих душ», Чічков би позаздрив, – саркастично заявляє письменниця, – Зате живі себе не знаходять у списках, мусять доводити своє існування через суд»* (6, с. 379). Говорячи про різновиди українських виборів – «вибори, перевибори, не довибори» – героїня роману «Записки українського самашедшого» цитує М. Гоголя: *«Они казались диким сонмищем гномов, окруженных тяжелым паром, во мраке непробудной ночи, – цитує дружина Гоголя. А особливо одна депутатка. Іноді здається, що вона відкусить вухо засідателю, як гоголівська Атафья Федосеевна»* (6, с.

402). Агаф'я Федосіївна – персонаж оповідання Миколи Гоголя «Сорочинський Ярмарок», внутрішній світ якої добре віддзеркалений автором у її зовнішності – «Вона носила на голові чеpecь, три бородавки на носі і капор кольору кави з жовтими квітками і вуси, як спіймана миша» . У роботі зазначено, що народ мав би, за логікою, бути органом влади, але ми лише *«статисти духовної пустелі», «гвинтики й шурупи віджилої системи»*. Парадоксально, однак: *«Великий народ обирає карликів, маріонеток, і що цікаво, - не він їх, а вони його сіпають за мотузочки у цьому політичному вертепі»* (6, с. 15). Антонімічна пара «великий народ-карлики» стосується духовно-морального аспекту людини. *«Вибори стають грізною реальністю нашого життя, – констатує Л. Костенко, – Фактично, це ж і не вибори. Як сказав мій друг з Каліфорнії, це переставлення ширм. Влада — опозиція, опозиція — влада. Часом з обох боків виткнеться така пика, що хочеться бити обидві»* (6, с. 346). Знову письменниця натякає нам на бутафорність цих подій, адже нічого справжнього у політиці немає, як і в шляху до цієї політики – у виборах, які в нас нагадують більше «божевілля»: *«Усі всіх ненавидять, всі з усіма сваряться... Розбиваються душі, рвуться родинні зв'язки»* (6, с. 371).

Ліна Костенко добре обізнана зі світовим мистецтвом і культурою, про що свідчить використання у її творах образів і ситуацій із культури різних країн. Зазначимо, що письменниця дуже гарно знається на світовій політиці й історії. Про це свідчить її порівняння українського політичного життя і політики, наприклад, Індії: *«Об'єднуються дони й подонки. Роз'єднуються патріоти. Дивлюсь я на цих політиків і думаю. А були ж колись лідери нації, такі, як Ганді. Народ назвав його Махатмою, по-їхньому це – Велика Душа. Господи! Де ж наша Велика Душа?! Чи ми вже тепер більше цінуємо Велику Кишеню?»* (6, с. 344). Словосполучення «Велика Кишеня» може бути розшифрована як метафора, по-перше, фінансового збагачення, а, по-друге, як номінатив мережі супермаркетів – означати висування на перший план матеріальних благ, поживи.

В уяві Ліни Костенко, як, в принципі, й всіх українців, вибори постають як своєрідне стихійне лихо, для опису якого письменниця використовує такі порівняння: *«Вибори насуваються, як цунамі. Хвилі чорного піару накривають суспільство. Компромати зашкалюють. Концентрація бруду несумісна з життям»* (6, с. 382), – скоріше нагадує випуск новин із зони стихійного лиха, чи не так? Або, наприклад, такі рядки: *«Цього разу зі всіх стихійних лих національного масштабу відбулися тільки вибори»* (6, с. 209).

Ліна Костенко допомагає нам розібратися в тому, якою державою стала Україна ХХІ століття, яка, за словами письменниці нагадує таку собі державу «Кугель-Мугель», у якій грав велику роль «один самовигнанець, що був і сам собі король, і сам собі підданець» (7, с. 8). Мабуть, саме тому й *«Суспільство у нас важке. Конгломерат націй і антинацій, звиклих до стагнацій і профанацій, дискримінацій і асиміляцій. Шлунок у такого суспільства безрозмірний, а спільного серця нема. А нема спільного серця – нема спільних цінностей»* (6, с. 231). Усе наше життя побудоване на контрастах, тому й за допомогою антонімів письменниця оприявлює суспільство: *«Живемо у відкритому суспільстві, де багато дверей для суспільства закриті наглухо»* (6, с. 248), де антоніми *«відкрите суспільство і закриті двері»* вказують на головну проблему нашого народу. Проблема наростає від того, що *«суспільство адаптувалось до всіх трагедій. Всі до всього звикли. Всі од всього втомилися»* (6, с. 344). Українці можуть втратити Україну, бо *«Ми нездатні протистояти, ми не знаємо, на кого й на що спертися у цьому суспільстві, воно хистке й захланне, інфіковане тліном мертвих ідеологій, поляризоване за принципом поколінь, сконфронговане соціально й національно, навіть регіонально, – а ми, що зробили ми?... – сипонули урозтіч по світах, або сидимо тут, скніємо, чекаємо, поки нам усміхнеться доля»* (6, с. 193). Оказіональні новотвори зосереджуються навколо семантики втручання в життя суспільства, про що свідчить вживання дієприкметників *«інфіковане, поляризоване, сконфронговане»*, а про народ Л. Костенко

думає досить критично: добираючи інгерентну лексику з інтегральною семою бездіяльності.

Л. Костенко ставить діагноз українцям: «У суспільства **ретроградна амнезія**» (6, с. 288), а тому з ним можна робити що завгодно. Письменниця не жаліє гострих епітетів для опису нашого суспільства: «є у ньому **глибоко жлобське і безкультурне**» (6, с. 107), «**відбувається варваризація суспільства, що особливо небезпечно для націй**» (5, с. 13), «у нас все суспільство – **аморфні напівпровідники**» (6, с. 90). На превеликий жаль, наше суспільство «**не** жило нормальним життям, **не** знає **ні** своїх прав, **ні** обов'язків» (6, с. 288, тому й на мовному рівні смислове навантаження припадає на заперечні частки **не** та **ні**).

Звичайно, дуже добре, коли в суспільстві є свобода слова, коли людина має право на вільне віросповідання, дотримання своїх традицій, однак в Україні створилися не національні меншини, а, скоріше, якісь бандитські угруповання, які ховаються під гарними назвами: «У нас тут **мотляється такого-всякого люду. Всі конфесії, партії, угруповання й секти, братства і панібратства, і «Посольство Божє». Тамплієри, місіонери і проповідники. Нелегали і неформали, кілери й наркоділери, і шахраї міжнародного класу. Як колись було все заборонено, так нині усе дозволено. Сипонуло, як з мішка. Ми країна вільна, у нас тут прохідний двір. Часом щось таке загніздиться – ніякий протяг не видме**» (6, с. 305). Негативною семантикою позначене дієслово «мотляється», а також прономінальна сполука «щось таке». Як говорять в народі, лихо не приходить одне, тому «**Шизоїдний сель свідомості** заливає суспільство. **Слово знецінилось. Мова втрачає пульс. Виникають якісь культи й культики. Речники порожнечі приколоються в епатаж**» (6, с. 105), де оксиморони «шизоїдний сель свідомості», «речники порожнечі» поєднані з метафорою «слово знецінилось» і персоніфікацією «мова втрачає пульс» для акцентуації уваги читача на аспекті стосунків людини і суспільства.

Ліна Костенко ставить низку риторичних запитань, шукаючи відповіді на які можна розмотати так густо заплутаний клубок суспільних проблем і негараздів: *«Чому стоїть у суспільстві густий дух плебейства? Чому до влади дорвалися шахраї і невігласи? Чому все купується і продається? Чому домінує жлобство на державному рівні? Чому все це називається – демократія, народовладдя?!»* (6, с. 292). Відповідь на всі ці риторичні питання криється в правильній роботі «головного дзеркала», яке не викривлює Істини: *«таким телескопом, з такою системою дзеркал у кожній нації, в кожному суспільстві повинен бути весь комплекс гуманітарних наук, з літературою, освітою, мистецтвом, – і в складному спектрі цих дзеркал і віддзеркалень суспільство може мати об'єктивну картину самого себе і давати на світ невикривлену інформацію про себе, сфокусовану в головному дзеркалі. Ефект головного дзеркала, точність його оптики, грають вирішальну роль»* (5, с. 10).

Деякі нотатки має Ліна Костенко і з приводу функціонування суспільства як сукупності, а точніше – єдності громадян. Беручи до уваги настанови Т.Г. Шевченка – *«учітесь, читайте і чужому навчаєтесь, і свого не цурайтесь»*, – письменниця звертається за мудрістю до світових філософів, зокрема до Ш. Монтеск'є: *«Сказав Монтеск'є – спочатку треба бути поганим громадянином, щоб потім стати хорошим рабом, – повідомляє нам письменниця і на основі цього робить висновок: «У нас надто багато поганих громадян. Важко збудувати державу, в якій навіть деякі члени парламенту не хочуть приймати присягу на вірність їй, у передбаченні солодкої перспективи бути знову рабами»* (5, с. 15). В антонімічні відношення тут попарно вступають лексеми «поганий громадянин-хороший раб». На основі спостережень за сучасним станом справ України письменниця робить висновок про те, що держава наша вже «не своя», тому що ми *«передоручили будувати її чужим. От вони й будують чужу, не нашу, антиукраїнську Україну»* (6, с. 14). Дещо оксюморонно звучать слова «антиукраїнська Україна», адже префікс анти- має власне український

відповідник – **не-**, тобто виходить, що Україна є неукраїнською. На жаль, крім «поганих громадян», в українському суспільстві є ще «не-громадяни», які «обирають не-громадян» (6, с. 268).

Раніше ми з жахом читали оповідання зарубіжних письменників, таких, наприклад, як Дж. Оруелл, і все, написане там, здавалося фантастикою і те, що можуть бути люди, схожі на цифри, які живуть у скляних будиночках, щоб «Оку» було все видно, які ходять рядочками на роботу і все виконують за велінням того самого «Ока», однак, на думку головного герою роману «Записки українського самашедшого» такий час уже прийшов, тільки ми, українці, стали пронумерованими: *«Оприходували нас, пронумерували, видали ідентифікаційний код, довжелезну десятизначну цифру, а що вона ідентифікує? Реєстр фізичних осіб для податкової інспекції? А де наша людська ідентифікація? Національна? Культурна? Чи в епоху глобалізації вже не треба?»* (6, с. 287). Така система «пронумерованості» кожного з нас дає підстави думати, що в сучасному ринковому світі людина – «слабка ланка», яка не завжди може «відповідати на такі виклики часу», і тому «вибуває з гри» (6, с. 165). Так, нас цікавить аспект сприйняття письменницею сучасного світу як поля для гри, про що свідчить і така фраза: *«Ти ж на цій шахівниці пішак, завжди над тобою нависають чийсь пазурі й клішні, хочуть переставити згідно своєї гри»* (6, с. 315-316). Письменницю цікавить таке злободенне питання: *«Хто ті гросмейстери, що переставляють фігурки на шахівниці планети Земля?»* (6, с. 315-316). Філософська думка також стверджує те, що зараз ми перейшли в нову епоху Людини – з людини розумної в людину, що грається, тобто не буквально грає в ігри, а виконує певні життєві ролі: мами, бабусі, сестри, племінниці, сусідки, колеги тощо. Контрастивні лексеми «пішак-гросмейстер» додають експресивності висловлюванню, розширюючи дистанцію між звичайною людиною і можновладцем.

Однією з характерних ознак творчості Ліни Костенко є її філософський характер, особливо, якщо це стосується людини та її існування в цьому світі.

Саме тому письменниця наводить слова Ж.-П. Сартра: «Я те, що я роблю», а в нашому суспільстві виходить, що «Я те, що я заробляю» (6, с. 152) Таким перифразом Ліна Костенко нівелює екзистенційність початкового комунікативного задуму, применшуючи значимість особистості в сучасному суспільстві. Відтак, «сказати Я, – за словами письменниці, – це вже велике досягнення» (6, с. 180-181). Таке нівелювання людської гідності і цінності людини як такої пов'язане з тим, що *«тепер же всі залежні від залежних. От і живеш, як обпечений, серед таких, як сам»* (6, с. 112).

У зарубіжній літературі є поняття так званого «втраченого покоління» (молоді люди, покликані на фронт у віці 18 років, часто ще не закінчивши школу. Після війни такі люди часто не могли адаптуватися до мирного життя, багато хто покінчив з собою, деякі божеволіли. Своїм розповсюдженням цей термін зобов'язаний Ернесту Хемінгвею і його роману «І сонце сходить» («Фіеста»), після виходу якого «втраченим» називали покоління людей, які пройшли крізь випробування світової війни і втратили не лише здоров'я, а й віру в життя та майбутнє. Біль і душевне сум'яття цих людей передавали у своїх творах письменники, які на власні очі бачили пекло війни). В Україні також є «втрачене покоління» і, на жаль, воно не одне. Як зазначає герой роману Л. Костенко «Записки...», *«друзі і знайомі пороз'їжджалися – хто в Америку, хто в Європу... Уриваються й уриваються людські зв'язки»* (6, с. 19). А про своїх однокурсників і себе він говорить таке: *«Не маю. Нічого не маю. І хіба тільки я? А весь мій курс і всі інші курси? А мільйони людей, що повиїжджали? Хто у нас відібрав горизонт? І чому ми його віддали? Я що, Україно, у тебе зайвий?!»* (6, с. 161). Очевидно, точніше сказати не «втрачене покоління», а – «зайве». Що стосується фантастики, про яку вже було зазначено в параграфі, то й зараз нас намагаються перетворити у масу, щоб не було навіть і натяку на людську індивідуальність, адже масою, як і стадом тварин, значно простіше керувати: *«Масі не треба мистецтва, масі не треба культури — масі треба закласти у підсвідомість, і вона піде у спроектований бік. Часом мені*

здається, що існує якийсь мозковий центр, що працює на самоліквідацію цієї держави, навіть не так руками її ворогів, як зусиллями власних тут ідіотів» (6, с. 113). Таке знеособлення суспільства, передане семантикою лексеми «маса», свідчить про те, що Л. Костенко гостро занепокоєна бездіяльністю і безініціативністю співвітчизників, їхніми небажанням боротися за краще життя, нездатністю розбудовувати державу, недбалістю щодо суспільно-історичного поступу, індиферентністю.

Ліна Костенко намагається запобігти поширенню «тотального цинізму» серед українського суспільства, а тому застерігає: «Ненавидить простота простоту. / Тримай від себе хама на версту» (2, с. 536).

Висновки до розділу

Важливою характеристикою художнього життєпису Ліни Костенко є «вихід крізь тему мистецтва у тему народу, його буття у світі». У своїх творах письменниця осмислює стан самоусвідомлення української нації та причини неадекватних оцінок її світовою спільнотою. Осмислення геополітичних й історико-культурних контекстів сприйняття українців світовою спільнотою у Ліни Костенко позначена блискучою і рафінованою ерудицією. Індивідуальний стиль майстра слова детермінований багатством його духовного світу, інтелектом, естетичними уподобаннями, особливостями світогляду.

Концептотема «людина-суспільство» у творчості Ліни Костенко об'єктивована лінгвокультурними концептами «нація», «народ», «культура», «мова», «слово», «влада», «політика».

Вивчення мовосвіту Л.Костенко пов'язане з аналізом низки категорійних величин, що мають стосунок до глобальних інтенцій тексту, до авторської модальності й авторизації. Комунікативна інтенція репрезентована за допомогою мовних засобів різних рівнів – лексичного, граматичного, дискурсивного, експлікуючи за допомогою мовних одиниць глибинні смислові концепти в художньому тексті і на основі індивідуально-

авторського досвіду митця слова як представника соціуму українців ХХ – початку ХХІ століття.

Центральне місце в творчості Ліни Костенко системи «людина-суспільство» займають лінгвокультурні вербалізації концепту «нація», які об'єднані в три взаємопов'язані між собою блоки: перший – українці у світі (сприйняття світом українців); другий – зумовленість і чинники історичних і геополітичних відносин із найближчими сусідами; третій – українці як нація, їхні основні риси.

Перший блок об'єктивований такими характеристиками українського народу: «давно випали зі світового контексту», «той же набір стереотипів», «то й же віз проблем», «неактуальні для світу», «історично необґрунтовані для Європи», «усім чужі», «для світу незначущі». Такі лінгвістичні характеристики свідчать про часопросторову відособленість українців у геополітичному та культурних контекстах. Подальші вербалізації цієї концептотема пояснюють причини таких геополітичних невдач українців.

Дихотомія «людина-суспільство» набуває національного вияву в лінгвокультурних вербалізаціях концептів «допекло приниження», «комплекс меншовартості – хвороба», «послідовна дискредитація в очах народонаселення», «індексування чітких ідеологем», «дефект головного дзеркала», «обмеженість психологічного простору», «все дбаємо про злагоду в суспільстві, про консенсус і компроміс», «всі до всіх звертаються, ніхто нікого не чує».

Ментальні характеристики українців як нації вербалізовано у лінгвокультурних означеннях «унікальна нація», «нація на атомному підігріві», «упосліджені», «все стоїмо на колінах і ніяк не встанемо», «бездомні у своєму домі», «переживаємо кризу само ідентифікації», «маємо воляче терпіння», «йдемо по колу, як сумирні конячки», «нужденні, принижені, забиті», «до всього звикаємо», «ще раз воскресемо», «вільні люди вільної землі» тощо.

Вербалізація лінгвокультурного концепту «мова» має два семантичні ядра – «мова» і «Слово» (слово). Лінгвокультурний концепт «слово» виступає у творчості письменниці в таких семантичних виявах: слово, яке має магічну силу (заклинання); слово – скарбниця духу, як віддзеркалення історії народу; слово – це вистраждана народна святиня; слово – душа; слово-вогнь; слово-пісня (музика).

Об'єктивація лінгвокультурного концепту «мова» має досить широкий діапазон: від «густих смарагдових слів», «мови, якою народ благословив», «колосистої мови», «букв, що проростали в легенди і пісні» до «общепонятного суржику», «фактору відчуження», «нелюдського плебейського сленгу», «спадку рабського духу», «слів-абревіатур», «гібрид-ерзац-мішанки» та «якогось волапоку».

В осягненні письменницею сутності владної структури в Україні Ліна Костенко чітко розмежовує поняття «політика» і «влада», хоча жодне з них не викликає у письменниці позитивних емоцій, про що свідчить критичний або й зневажливий характер висловлювань на адресу політиків і представників владних структур, особливо упродовж усіх років становлення молоді Української держави.

Семою динамічності позначені усі відтінки владної боротьби: *«маневрують і маніпулюють»*, *«тусуються, тасуються»*, *«гальванізують партії»*, *«створюють блоки»*, *«борються за владу»*, *«ведуться з мови і перемови»* тощо. Іноді владні перегони асоційовано зі стихійними лихами: *«насувається ураган «Рада»*, *«вибори насуваються, як цунамі»* тощо. Почасти у загальне тло авторської манери експлікації концепту «політика» вплітаються лексеми на позначення містичного світу: *«у нас у політиці повно привидів»*, *«Лисої Гори не треба, у нас шабаш у Верховній Раді»*, *«тіні минулого хапають за ноги майбутнє»*, *«якийсь диявольський ілюзіон»*, *«перевертні, упирі й вовкулаки»*.

Одним із промовистих маркерів мовотворчості Ліни Костенко слугує метафора, що відображає авторську спостережливість, процес категоризації

світу, його пізнання. Активне функціонування лінгвокультурних репрезентацій соціокультурних концептів свідчить про стурбованість письменниці становищем мови в Україні як національної субстанції, без яких жага самоздійснення українського етносу втрачає сенс.

РОЗДІЛ 3

СУБ'ЄКТИВНІСТЬ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНІСТЬ У ПАРАДИГМІ ТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО: ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ ГУМАНІЗМУ

3.1. Культурно-національна специфіка вербалізації онтологічного концепту «життя»

Наукою доведено, що три способи сприйняття світу – раціональний, чуттєвий і духовний – відрізняють кожну людину, а це знаходить своє відображення у пізнавальній діяльності, особливостях мовної свідомості різних народів.

В.І. Кононенко виокремлює специфічну картину світу – національно-мовну (НМКС, НММС) – «тією чи іншою мірою спроектовану на всі рівні мовної системи..., яку відтворюють численні ряди слів, утворених за принципом вторинної номінації» [103, с. 30].

Мова виступає не лише зберігачем інформації, акумульованої мовним соціумом упродовж тривалого історичного розвитку, але й саме за допомогою мовних форм фіксується спосіб світобачення етносу, що робить національну мову найважливішим етногенним чинником і засобом «етнічної соціалізації» індивідуума.

Запропоноване В.І. Кононенком визначення має загальний характер. У дефініції І.О. Голубовської: «НМКС (НММС) є виражене етносом засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі» [54, с. 36]. Усі НМКС складаються з універсальної та національно-специфічної частин. «Перша частина є, по суті, сукупністю ментальних універсалій, позанаціональним мисленневим кодом, який виступає спільною основою природної мови, мислення та культури. Друга частина...утворюється внаслідок перекодування єдиного для всіх етносів мисленневого коду на вербальний у межах кожної конкретної етнічної мови, що супроводжується

накладанням національно-специфічних нюансів світовідчуття, світоосмислення й світооцінки на універсальну логіко-поняттєву основу». Виникнення ж національно-специфічних форм детерміноване фрагментом реального світу, який впливає на колективну свідомість етносу, та особливостями самої етнічної колективної свідомості [55, с. 40].

В.М. Русанівський, говорячи про картини світу взагалі, має на увазі передусім НМКС [національно-мовну картину світу] українців і зазначає, що точність відображення мови у картині світу залежить від упорядкованості першої [176, с. 6]. На думку С.К. Гураль, національно-мовна картина світу «первинна щодо мовної, повніша і глибша. Однак саме мова реалізує, онтологізує національну культурну картину світу, зберігає її і передає з покоління у покоління. Мова фіксує далеко не все, що є в національному баченні світу, але спроможна описати її» [62, с. 18].

Щодо третього чинника зазначимо, що розходження у семантичній структурі певної мови бере початок у нерівномірності рівня досвіду людей в освоєнні світу, що знаходить своє відображення у відмінностях лексичної номінації явищ і процесів й граматичного оформлення слова, у сполучуваності тих чи тих значень, в етимології, – на що вказує В.Г. Колшанський [101, с. 29]. Водночас Н.Б. Мечковська зазначає, що в цілому мова не нав'язує нам те чи те сприйняття дійсності, а, навпаки, дійсність неоднаково відображається у різних мовах, що зумовлено нетотожними умовами матеріального і духовного життя людей [139, с. 118]. Отже, проблема нетотожності вербальної категоризації реальної дійсності в різних мовах може бути розгорнута в проблему нетотожності образів соціально значимих діяльностей, у рамках яких дійсність отримує різне членування, а відтак, зрозумілою стає метафора Г.Д. Гачова «національні образи світу» в мовах можуть бути названі національно-мовними картинами світу. Доречним з цього погляду є визначення поняття НМКС у В.Ф. Дороз, яка вважає, що на формування цієї картини світу впливають мова й традиції, природа й ландшафт, виховання, освіта та інші соціальні чинники. Вербалізувати

НМКС можна за допомогою просторових, часових, кількісних, етнічних та інших параметрів [72, с. 147].

Г.Д. Гачов, досліджуючи національно-мовну картину світу, інтерпретує «національно-мовну модель світу», фокусуючи увагу не на «національному характерові», а на «національному поглядові на світ», його цікавить не «психологія», а «гносеологія», «національна художня «логіка», склад мислення: якою «сіткою координат» цей народ ловить знання про світ, і, відповідно, який космос (в архаїчному розумінні – улаштування світу, порядок) вибудовується перед його очима. Це особливий «поворот», в якому буття з'являється цьому народові, – це і становить національний образ світу».

Г. Гачов вважає, що національною моделлю світу є не набір особливих універсалій, а лише особлива структура важливих для всіх народів елементів. Із таким твердженням важко не погодитись, адже для всіх народів універсальним є поняття ЛЮДИНА і її якості, однак для одних важливого значення мають фізичні характеристики, а для інших – духовні.

Цей аспект заслуговує на увагу і якщо йдеться про опору в мисленні на життєві парадигми творчості Ліни Костенко, яка є яскравим представником філософії екзистенціалізму в художній літературі. Захоплення філософськими проблемами пояснюється життєвими обставинами: письменниця хотіла вступити на філософське відділення тоді ще інституту, а тепер – Національного університету імені Тараса Шевченка, куди вона успішно склала екзамени, однак, через її належність до родини «неблагонадійних» громадян, дівчина так і не змогла зреалізувати свою мрію. Незважаючи на це, письменниця залишається вірною «любові до мудрості»: більшість її поезій мають філософсько-медитативний характер, насамперед у зверненні до «вічних тем», однією з яких є роздуми над тим, **що є наше життя?** Проте і в зрілому віці, про що свідчить глибокий аналіз письменницею свого шляху, так і не знаходить чіткої відповіді: *«А що таке життя? Чи те, що **переждалось?** / Чи все-таки життя – це те, що **відбулось?**»* (2, с. 89). Вочевидь, Л. Костенко є прихильницею східної

філософської традиції, згідно з якою життя є безперервним, воно лише переходить із однієї стадії в іншу стадію: *«І кожен камінь був колись створінням. / І все живе і дихає. А он - / задушена покрученим корінням, / кричить верба, як жрець Лаокоон»* (2, с. 436). Відомо, що Лаокоон – жрець Аполлона, який застерігав троянців, щоб не вводили грецького коня до міста, однак разом із двома синами його задушили два великих змії під час складання ними жертви.

Сприйняття письменницею життя та інтерпретації його сутності в творах Ліни Костенко передано насамперед у найзагальніших, глобальних аспектах мовного вираження на основі контрастних характеристик за допомогою загальнономовних та контекстуальних антонімів. Першою такою опозицією є «двойлеза усмішка», в якій нумеративна частина композиту вказує на двоїстість концептуальної інтерпретації: *«Бо що життя? – запитує Ліна Костенко і сама ж відповідає, – це усмішка двойлеза / Ридання чардаша і гордість полонеза»* (7, с. 75). Оскільки саму письменницю не дуже жаліло життя, то й сутність його в художньому образі сприймається через призму її страждання, долання перешкод і постійної боротьби. Про своє **Я** вона каже, що «прийшла у світ не для корид», хоча: *«Життя – страшна корида, / На сотню Мінотаврів – один тореадор... Життя – це і усмішка, і сльози ці солоні. / І кров, і барикади, і музика Бізе!»* (2, с. 114). Зрозуміти комунікативну інтенцію письменниці допомагають антонімічні побудови: *сотня-один, усмішка-солоні сльози, кров, барикади і музика* тощо. Можливо, якісь Вищі сили підказують письменниці екзистенційні мотиви для творчості, адже навряд чи можна знайти стільки різних аспектів у вираженні однієї сутності в художньому осмисленні життя. Сутність життя письменниця передає в художньо-образному осмисленні засобами оцінних абстрактних визначень у позиції іменних предикатів: *«Життя – це справа без гарантій»* (2, с. 382); *«Життя – така велика ковзаниця. / Кому вдалось, не падавши, пройти?»* (8, с. 74) або у конструкціях – запитання і відповіді:

«Що є життя? Це – проминання тіней. / Так у святому сказано письмі» (2, с. 508).

У поемі «Скіфська Одиссея» Л. Костенко визначає життя у міфологічних традиціях – «*Та на Олімпі знають, на вершині, / від самої хвилини відплиття, / три Мойри, три безжалісні богині, / що визначають все людське життя*» (2, с. 422). У цьому ж ключі життя порівнюється із зойком: «*Десь, кажуть. Є страшна богиня – Мойра. / Життя людське – як зойк на болотах*» (2, с. 379).

Своєрідно вибудовує філософське пояснення концепту життя засобом заперечних конструкцій: «*Не жарт, не шоу, не реприза, / не яв, не сон, не імпровіз. / Життя – це криза, криза, криза. / Життя – це криза, не круїз*» (7, с. 99). «Кризовість» людського життя письменниця вбачає в тому, що в ньому, як і в драмі людській, «*небагато дій: / дитинство, юність, молодість і старість. / Роби що хоч, ридай або радій. / Неси свій хрест. Все інше — позосталість. / Настане час — і піде все в архів. / Уламки долі винесе на сушу. / Життя — спокута не своїх гріхів. / Життя — це оббирання з реп'яхів, / що пазурами уп'ялися в душу*» (2, с. 178).

У такому осмисленні поняття «життя» щось є з того, як визначають словники: життя – це «існування всього живого; стан живого організму в стадії розвитку; спосіб існування живого» тощо [36, с. 369]. Але відмінність полягає в особливості художнього сприйняття світу буденному його осягненні в науці. Як слушно зауважує М.Я. Плющ: «Змістово-підтекстова інформація в поетичному тексті прихована, вона імпліцитно представлена контекстуально, оскільки передає також конотації, нарощені не тільки на значення слів, а й на структурні компоненти тексту» [162, с. 4].

Герой роману «Записки українського самашедшого» оприявлює життя за допомогою антонімічних лексем *погане-добре* у градації українців: «*Взагалі мені здається, що життя – це чекання найгіршого і надія на краще. Поки що не збулась*» (6, с. 229). Своєрідні характеристики, побудовані на протиставленні оцінок життя у часовому перебігу його: «*Інколи мені*

здається, що я не *живу*, а *одбуваю* життя. У нас всі так живуть. *Сьогодні* абияк, в надії, що *завтра* буде краще. А воно *завтра та й завтра*, і все уже *позавчора*. А життя як *не було*, так і *нема*» (6, с. 148).

Обставини життя самої письменниці у її художньому осмисленні концепту **життя** асоціюють його з поняттями **поле**, **лан**, що винесено в заголовок поезії «Одгородила доля шматочок поля...», де йдеться про концептуальний вияв феномену Часу, відведеного людині її долею: «*І що зорю? Який засію лан? / За Чорним Шляхом, за Великим Лугом*» (2, с. 4). Супутнім до цього мотивом є образ туману, із яким порівнює себе письменниця: «*Невже і я в тумані — як туман — / і я вже йду за часом, як за плугом?*» (2, с. 4). Життєвий шлях, як проходження крізь туман, знаходимо й в іншій поезії: «*Такий туман, аж піють сірі півні. / Людина йде з туману у туман. / Ми всі, по суті, живемо / якоюсь мірою в тумані. / Прозріння нам уже не притаманні. / Нема прозрінь в тумані підозрінь*» (2, с. 547).

Дотримуючись народних традицій, Ліна Костенко визначає життя як **дорогу**: «*Мені снилася дорога. Дорога – і все. / Ні куди, ані звідки, - не знаю, не знаю. / Просто снилась дорога, - ні шлях, ні шосе, а дорога й дорога, - іду й проминаю. / Тільки десь ніби вогник далеко в степах. / Може, мати стоїть на німому порозі. / Може, це вже Чумацький, а, може й не шлях. / Може, просто дорога, дорога в дорозі*» (7, с. 105). Л. Костенко заявляє, що її життя – це дорога, а не широкий шлях чи шосе, «**просто дорога, дорога в дорозі**» – життя в русі. В іншому місці письменниця життя порівнює з вузькоколійкою: «*Життя жене свою вузькоколійку, / і хто збагне душі людської вік?*» або з «велотреком часу» (7, с. 73]. Смісл асоціацій стає зрозумілим, філософськи осмисленим, за допомогою омофонів: «*Ця дорога мені дорога, - зупинитися, кажу, час і подумати. / А у мене фініш не там, навіть зовсім в іншому напрямі*» (7, с. 40). Оскільки життя – це дорога, то й виявляється воно у «різних стадіях буття» (2, с. 21). Воно може бути оприявленим і в різних способах руху, як у давнього грека – героя поеми «Скіфська Одиссея», який

пояснював дружині так: «*Я їду, отже, я існую, - / так пояснив їй, що життя – це рух*» (2, с. 421). Плинність життя вдало передає українська народна фразема «як листя за водою» (8, с. 43). У мовотворчому процесі Ліни Костенко концепт **життя** осмислено у вигляді **тривалості**: «*І вицвітали писані тарелі, / і плакав батько, і пливли роки,— / коли над нею не було вже стелі, / а тільки небо, небо і зірки...*» (2, с. 97). У наш час світ стає більш динамічним, а отже, пришвидшуються і темпи життя, воно уявляється не просто як рух, а як раллі: «*Калина міряє коралі / а ти летиш по магістралі / Життя — це божевільне раллі / Питаю в долі а що далі?*» (2, с. 263). Життя постає в образі контрастної метафоризованої картини: на фоні червоної калини, ідилічної природи як шалений урбаністичний сюжет. З іншого боку письменниця порівнює життя з вокзалом: «*Життя – як вокзал. / Хтось приїжджає, / хтось від'їжджає. / Поцілунки і рани, / клунки і чемодани, / слова і фрази – / все разом*» (2, с. 148).

Крім того, концепт **життя** увиразнений письменницею як **рух у різних напрямках**: «*Колись я жив. Тепер я розминаюсь / з людьми, з лісами, з небом і з життям*» (8, с. 124). Цей «розминальний» рух, як і все в нашому житті, залежить від часу: «*Конвейєр часу – тільки врізnobіч - / один в минуле, другий в майбутнє. / Отак всі й розминаються навік*» (2, с. 521).

Життя осмислено і в образі **проминання**: «*А ти, а я ... Чи він такий тут перший? / Ми всі прийшли, щоб тихо проминуть*» [Вибране. с. 508].

Отже, визначальною ознакою світосприйняття і зокрема концепту життя письменницею є філософське осмислення, об'єктивоване в мисленні і мовленні як досвід людських поколінь, представлений у мовних засобах. У синтаксичних конструкціях нема жодного натяку на імена – лише займенники різних розрядів, що надає конструкції всезагального характеру і не прив'язує до певної ситуації чи особи. Навіть згадуючи «картинку» зі свого дитинства про цвіт акації, Л. Костенко представляє їх як «*щось таке, що миналося із дня у день...*» (2, с. 117). Художниця слова проголошує: «*Не час минає, а минаєм ми. / А ми минаєм... ми минаєм... так-то... / А час – це*

відбивання такту. / тік-так, тік-так... і в цьому вся трагічність. / Час – не хвилини. Час – віки і вічність» (9, с. 232).

Яскравим прикладом філософського осмислення концепту життя в поетичному тексті є порівняння його з **багаттям**: «Я чую тишу вперше у житті. / Мені здається іноді, що глухну. / Шугають в п'їтьму іскри золоті. / **Я теж багаття. Погорю і виухну**» (1, с. 103). Це порівняння проростає своїм корінням у народну творчість. На схилі літ життя як вогонь семантично відрізняється за способом свого світіння: якщо спочатку це було багаття, то тепер – ледь жевріючий вогник: «**Оджевріло життя... Клубочаться примари... / Як був я молодим... як був я молодим ...**» (1, с. 59).

У концепції Ліни Костенко життя визначається також і як **долання перешкод**, чому присвячений вірш письменниці про Наомі Уемура, японського мандрівника, який долав екстремальні маршрути в різних куточках світу, а головне – робив це наодинці. Присвятивши вірш мандрівникові, Л. Костенко осмислює життя метафорично як подорож: «**Не напоказ, не в кадрі, не навмисне. / Не задля слави, грошей чи забав, - / своє життя, як скеля прямовисне, / сам наодинці з долею долав**» (7, с. 97).

Водночас концепт **життя** в Ліни Костенко асоціюється зі **стражданням**. У манері Т. Шевченка звучать такі слова: «**Я теж тут причепилась і катаюсь, / страждаю, мислю, плачу і сміюсь**» (9, с. 193). Страждання асоціюється з чорним кольором: «**Пливеш – пливи. І смійся, і радій. / Усе і всіх віки перетривали. / Життя – це чорний подіум подій, / венеціанські маски й карнавали**» (9, с. 276). Письменниця застерігає, що не можна показувати нікому, яким насправді є твоє життя і що робиться в твоїй душі: «**Друкуй свою печаль колесами по багнах. / Пиши своє життя зигзагом по соші. / Ходи собі, гадай по Гальшиках і Палагнах, / і хай ніхто не знає, що робиться в душі**» (2, с. 405). У письменниці «своє страждання» у житті – це неможливість випустити в люди Слово: «**Дні мої, а чим же вас згадати, / всі мої зацьковані слова**» (2, с. 172).

Аналізуючи поетичний доробок письменниці, констатуємо, що до її лінгвокультурного концепту «життя» входить і сприйняття його як **виконання певної повинності**, висловлене в чотириразовому дієслівному повторі: «Я все щось **мушу, мушу, мушу, мушу!** / А, власне, що я винна і кому?!» (2, с. 543). У вірші, відомому нам ще зі шкільної програми, дієслово «треба» замінено на «м'якшу» форму часткою «хай», однак її можна замінити формами «треба, щоб...» або «не варт», «не треба»: *«Хай буде все небачене побачено. / Хай буде все пробачене пробачено. / Хай буде вік прожито як належить. / На жаль, від нас нічого не залежить. / А треба жити. Якось треба жити. / Це зветься досвід, витримка і гарт. / І наперед не треба ворожити. / І за минулим плакати не варт»* (2, с. 13). В одній зі своїх поезій, яка належить до збірки «Неповторність», Л. Костенко замінює слово «треба» на латинське «nota bene»: *«А що тоді залишиться від мене, / якщо візьму я тільки **ноту бене?** / а де ж тоді симфонія життя?»* (2, с. 60). Письменниця наголошує, що людина не може бути вільною: *«Усе щось я мушу. Метафорично це звучить по-філософськи: Бог посіяв мене у жорстокі ґрунти. / Тут не можна пройти, не поранивши душу. / Тут **свобода** не сходить, тут сходять **хрести**»* (7, с. 38). Парадоксально виходить, адже хрест є символом життя, триєдиної єдності, а в цьому випадку він символізує, скоріше, кінець життя, в якого забрали свободу. Життя як виплату боргу сприймає і герой роману «Берестечко», зазначаючи, що *«життя – то є життя, **тягнути мусиш лямку**»* (1, с. 131).

Для Ліни Костенко ясно: коли ми не можемо прожити повноцінне життя, то воно втрачає свою красу і музику, і барви – воно стає **буденністю**. У такому житті не може бути казки чи чогось незвичайного, тому й *«Жар-птиці не буває. / **Жар-птицю будень убиває.** / Людина знівельована юрбою. / Заснути. Все забуть. Прокинутись собою»* (2, с. 541). Це не для неї – «говорити пошепки», «отримувати нагороди», «виконувати повинність» – вона завжди залишиться Собою. Для неї єдине, що може пробудити нас зі «сну буденності», є кохання: *«На голови, де, наче солов'ї, / своє гніздо щодня*

звивають будні, / упав романс, як він любив її / і говорив слова її незабутні» (2, с. 46).

Першою «межею», на яку людина не може впливати, є час, тобто момент її приходу в це життя і момент відходу з нього, Ліна Костенко вербалізує **перебіг років життя**. На жаль, терміни їх занадто короткі, як образно визначає письменниця – *«життя – великий цейтнот»* (7, с. 25). Вустами головного героя роману «Берестечко» застерігає, що *«життя людського строки стислі. / Немає часу на поразку»* (1, с. 182). А у романі «Записки українського самашедшого» об'єктивовано концепт **ЖИТТЯ** як *«посекундну тарифікацію... Доводиться платити за кожен секунду. А секунди летять. Отак можна вмерти й нічого не встигнути. Встигаєш тільки втомитися»* (6, с. 122). Ця метафора відбиває реалії сучасного життя, лексема «посекундна тарифікація» пов'язана з мобільним зв'язком. У контексті сутності життя Л. Костенко наголошує на його **швидкоплинності**: *«Життя ж коротке і шалене. / Летить, як цифри на табло. / Учора все було зелене. / Учора все ще було»* (9, с.90). Рефреном у поезії звучить рядок «за смутком за туманом за роками»: *«Далеко там в полях за вітряками / за смутком за туманом за роками – / За смутком за туманом за роками – / Немає там ні станцій ані пошт – / Стоїть мати моя при дорозі / заплітає у коси дощ»* (9, с. 48). Просторово-темпоральні координати виражає локальна лексема – *далеко*. Зазвичай зрозуміти спосіб руху будь-чого нам допомагають дієслівні лексеми. Швидкість проминання часу передає дієслівна лексема «промчали»: *«І ті роки, що так промчали, / і пароплав той, і гора...»* Скороминущість у житті передає метафоричний образ, залишений у пам'яті: *«Це вже невидимі причали / в глибокій пам'яті Дніпра»* (9, с. 246). Віддаленість у часі сигналізує прикметник «глибокий» у поєднанні з іменником «пам'ять». І як підсумок зазначено: *«Життя ж коротке, звікував і квіт»* (8, с. 67). Інтенсивність перебігу життя людини письменниця передає засобом порівняння: *«Час пролітає з реактивним свистом / Жонглює будень святістю і свинством»* (2, с. 5).

Зрозуміти невідворотність нашого «проминання» допомагає семантика чорного кольору – кольору печалі за втраченими роками, моментами, людьми: *«На старих фотографіях всі молоді. / За роками людина сама себе кличе. / У зіницях печалі, як в чорній воді, / відбиваються люди, дерева, обличчя»* (2, с. 392). Л. Костенко навіть прирівнює фотографа із Фаустом, який намагається здійснити магію зупинки часу – відбиття моменту життя на фотографії: *«У срібній тиші урочистих пауз — / магічний рух з-під темних завінал —/ старий фотограф, містечковий Фауст, / хвилини діловито зупиняв»* (2, с. 396).

Варто зауважити, що письменниця по-різному змальовує життя на його початку, коли говорить про дитинство, і коли приходить підсумок життя. Так, **початок життя** позначений якоюсь казковістю, романтизмом, письменниця порівнює себе маленьку із персонажем казки – Дюймовочкою: *«А в сні далекому, туманному, / не похиляючи траву — / Дюймовочка в листочку капустиному,— / я у життя із вічності пливу»* (2, с. 60). Через призму прозорості дитячих вражень показано сприйняття світу в цілому і всіх складностей життя вже дорослою людиною: *«І про життя спитаю у зозульки. / Вона мовчить, обкльовує бурульки. / Над нею висить шишечка кедрова. / Життя складне, зозулька паперова»* (2, с. 295). Ліна Костенко завжди згадує своє дитинство не лише з душевним трепетом, а й із щемом, адже тоді були живі батьки, вона, кучерявим, як Купідон, малям бігала поміж жоржин і мальв, і кожен день – то було нове життя, нова його сторінка, сповнена неповторних вражень. Про цей період письменниця говорить так: *«Сама від себе ще така далека, немов оце приніс мене лелека / та й опустил у мальвах і жоржинах / на тих ранкових росяних стежинах. / І я ще, як малесеньке дівчатко, / щоранку починаюся спочатку»* (8, с. 36).

Досить неординарно – за допомогою одних лише номінативних речень, які мають то розповідну інтонацію, що графічно позначається відповідним знаком, то питальну, що також відображено знаком питання, описують усю панораму людського життя, зокрема шляху письменниці: *«– Спадковість? /*

– *Совість.* / – *Мрія?* / – *Інститут.* / – *Любов?* / – *Життя.* / – *Зненависть?* / – *Трутні.* / – *Минуле?* / – *Труд.* / – *Позаминуле?* / – *Труд.* / *З таким минулим – можна і в майбутнє!*» (2, с. 153). До речі, цікаво порівняти героя роману «Записки українського самашедшого», який зазначає, що життя, мов дитяча іграшка «калейдоскоп»: струснеш – і нова картинка, тільки в реальності вона щоразу страшніша (6, с. 13). У цьому ж творі життя прирівнюється до «тимчасової схеми» (6, с. 104). І тут одразу сходяться два мотиви: конструктивний, тобто те, що кожен період життя можна вкласти в односкладне речення, як у попередньому прикладі, і екзистенційний, де ключовим словом є «тимчасовість людського життя» в своїй сутності. Незважаючи на те, що життя Ліни Костенко *«покремсали на частки, на тьмяну січку слів і суєти»* (2, с. 394), вона може з упевненістю говорити, що *«одробила свій вік сповна»* і, до того ж, *«одробила його по-людськи»* (9, с. 273). Із висоти прожитих років уже зрілій письменниці легко аналізувати життя інших – своїх знайомих, друзів, колег, бо перед нею – *«людських життів поздовжня панорама»*, а там ми бачимо, що *«одні стоять високі, як тополі, понад усім своїм життєвим шляхом. / А декого вітри уже зломали. / А декому і світ уже не милий. / А дехто став чомусь як покруч. / А з деким ти уже й не сядеш поруч»* (7, с. 74). Варто зазначити влучне використання письменницею аксіологічних порівнянь – *«високі, як тополі»* (йдеться про духовний зріст і висоту, а не про фізіологічну), і на противагу їм – *«зломлені вітрами»*, *«покручі»*.

Підсумок життя у сприйнятті Ліни Костенко зазвичай стає **печальним і гірким**: *«Пройшло життя. Не варт було і труду. / Лише образи наберешия вщертъ, – говорить Маруся Чурай, а потім розмірковує: – А що в житті потрібно ще мені? Одбутти всі ці клопоти земні. Оці останні клопоти одбутъ, іти туди, куди мене ведуть, – аби одбутти, все уже одбутти, – і щоб не бути, щоб уже не бути!»* (8, с. 35). Ключовою у цьому висловлюванні є сема **«бути»**, яка наповнює змістом відповідні «буттєві» лексеми. Невтішним є підсумок життя і в героя роману «Берестечко», який говорить: «Я в славі

був, і я уже **розбитий** / Достойно жив, тепер **напівживу**» (1, с. 83). Префікс **напів-** означає неповноту вияву ознаки. У цьому контексті варто згадати вірш Миколи Вінграновського «Ніч Івана Богуна», зокрема його частину, де автор використовує подібні за семантикою лексеми: *«І нинає помазаником Божим / Півправа, півсвобода, півжиття. / І за народом згорбленим та босим / Пильнує без'язике небуття. / З ножів і душ, де голо і де кволо, / В осліпленій сльозами сліпоті / Тікає воля, дух її і слово. / І грає рабство в сурми золоті»*. Отже, зрозуміло, яким чином і в якій манері письменниці змальовує старість, достатньо навести такі евфемізми *«то були усе прелюди, а тепер от-от **фінал**», «життя за мною **браму зачина**», «віджив літа. **Вже сиві мої скроні**»* тощо.

Іноді Л. Костенко використовує антоніми **«життя-смерть»** у роздумі над смислом існування: *«Було **життя** як вірш без пунктуації, а **смерть** поставить крапку і тире»* (2, с. 234) – в суто письменницькій манері. Позаземне життя вона називає **«остаточною формою існування»**: *«Там ні печалі, ані сліз. / Ні дня, ні вечора, ні рання. / Його нема ніде. Він скрізь, / вже в **остаточній формі існування**»* (7, с. 51). З усього сказаного можна зробити висновок, цитуючи Л. Костенко: *«В **життя** приходиш **чистий і красивий**. / З **життя** **ідеши заморений і сивий**...»* (8, с. 127). І її напутні слова: *«І все на світі треба пережити. / І кожен **фініш** – це, по суті, **старт**, / і наперед не треба ворожити, / і за минулим плакати не варт»* (1, с. 13).

3.2. Ментальна характеристика концепту «душа» у творчості

Ліни Костенко

За словами В.І. Кононенка, при вивченні концептів культури виділяють «етнопсихологічний, етносоціальний, етнолінгвістичний аспекти», які в контексті мистецького твору реалізуються у вигляді вербальних знаків і закономірних для тієї чи тієї семіотичної системи предметних позначень [103, с. 152]. На його думку, концептуалізація відрізняється тим, що в ній «свідоме, раціональне, метафізичне сполучається з емотивним, експресивним

складником, тобто концепт не лише осмислюється, а ще й переживається» [103, с. 153].

Можливості метаморфізму, символізації, реалізації у різних формах інваріантного наповнення концептів залежать від архетипного, загальнокультурного його смислу, різноманітності поняттєвих, значеннєвих і емотивних нашарувань, опосередкованих національним, культурним, соціальним і особистісним досвідом. Художньо осмислені реалізації характерних для свідомості народу концептів створюють більш-менш повну картину світобачення, властиву етносу в її традиціях, звичаях, віруваннях, процесах моделювання довкілля [103, с. 154-155].

У моделі Всесвіту як цілого, запропонованій у монографії українського мовознавця В. В. Жайворонка [81, с. 14], у нашому дисертаційному дослідженні лінгвокультурні концепти поділено на три великі підсистеми: «Всесвіт», до якого належать концепти на позначення рослинного і тваринного світу, а також землі і космосу; «Людина», яка містить лінгвокультурні концепти, що окреслюють характеристики людини як живої істоти, та суспільної і соціальної організації її життя, а також людини як істоти духовної, третя підсистема концептів позначає відношення «Людина-Всесвіт»– сутність буття, простору і часу (тобто «об'єктивно дане» аргіогі) і набуте досвідом, де найбільш представлено концепт «культура» в усіх його виявах і зв'язках. У підсистемі «Всесвіт» основна увага зосереджена на так званих концептах природи, оскільки цьому аспекту відображення Ліною Костенко дійсності у лінгвістичних дослідженнях присвячено низку наукових робіт. У дисертаційних дослідженнях І.М. Дишлюк «Лексико-семантичне вираження концепту «природа» у поетичній мові Ліни Костенко», С.Г. Барабаш «Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби», Т.Ф. Коляди «Інтенціональний світ поезії Ліни Костенко» розкрито концепт природа в органічному вияві сприйняття її митцем слова й оцінній парадигмі художньої образності, але недостатньо уваги приділено протилежному концептові – «анти природа», хоча сама Ліна

Костенко натякає нам у поезії, що у «народів є антинароди, а у світі є антисвіти», тобто у природи є антиприрода. Сутність протилежних понять «природа-антиприрода» Ліна Костенко розкриває на основі концепту душа як утілення духовних цінностей людини. У палітрі творів Ліни Костенко цей концепт постає як сутність у різних іпостасях. Насамперед, ремінісцентними мотивами з народною творчістю у письменниці постає уявлення про душу як «білий сніп»: *«Цей білий сніп душі, / який горить в людині, / його ж ніякий вітер не задме!»* (1, с. 129). Кожне слово у цій фраземі має свій підтекст: душа, те, «чого не бачили досі ми очима», сприймається на основі кольоративу «білий», який несе в собі сему чистоти, недоторканності, особливо коли йдеться про душу доброї людини, яку нічим не заплямовано; її «не зможе задути ніякий вітер»; по-друге, «сніп горить», бо у народних уявленнях, душа – це свічка, або як зірка, яка загоряється на небосхилі, коли народжується людина; по-третє, вітер її не може задути – суголосо народному розумінню: «незглибимі душі», праведні.

Одним із улюблених філософів для Ліни Костенко був Іммануїл Кант із його глибоко антропоцентричним принципом у філософуванні і відомим нам категоричним імперативом, які, здається, стали своєрідним «кодексом» і для письменниці. Ліна Костенко шукає відповіді на питання, чим є людська душа і в цьому, здається їй допомагає сам Господь: *«А як подумать, - що таке душа? / Як той казав, це – горизонт до Вічності»*. Можливо, письменниця навмисне не використовує прямих номінації, однак заміщує номінатив вказівним займенником «той»: але не дарма ж вона вдається до трансцендентування з хронологічними межами: ніхто не знає, що таке вічність, а головне – де той горизонт, який відділяє земне і небесні життя людини. Знову ж натрапляємо на так званий «ефект (принцип) айсбергу», про який жваво почали говорити після виходу в світ творів Ернеста Хемінгуея. Цей принцип розуміють так: на поверхні твору, тобто в його контексті, наявна лише восьма частина закладених автором думок (як айсберг лише на восьму частину височіє над водою), усе ж інше відкривається вдумливим

читачам і справжнім поціновувачам слова [141], якого вони, так, як і сама письменниця, «потребують, як молитви». Логічним продовженням такого міркування є роздуми Л. Костенко над межами **душі в просторі** як самодостатнього вияву людського єства: *«Душа – єдина на землі держава / де є свобода чиста як озон / **Кордон душі проходить над світами** / а там нема демаркаційних зон»* (2, с. 261). Найяскравішим авторським прийомом видається майже повне **уникання пунктуаційних знаків**, яке змушує читача кожного разу по-різному прочитувати строфи, експериментуючи із паузами, а відтак із їхнім смисловим навантаженням. Повертаючись до семантики самого вірша, «Летючі катрени», акцентуємо увагу на тому, що письменниця навіть не намагається окреслити кордон у просторі для душі, навпаки, заперечує його: тут «демаркаційних зон немає». Ліна Костенко ніби навмисне, використовуючи лексему «земля», «спускає людину на землю», але «грає на контрасті», бо **«кордон душі проходить над світами»**. Глибоко метафоричними є подальші роздуми письменниці: *«А я дивлюсь, а я чомусь радію. / **Моя душа від поля до небес»*** (9, с. 123). Інтимності сказаному надає використання присвійного займенника **«моя»**. Відтак, душа, в уявленні письменниці – це субстанція, яка не має обмежень ні в просторі, ні в часі. В одному із творів вона розвиває вустами героїні думку про причину, яка «скидає» людську душу, що має крила і здатна літати, на землю, ставлячи запитання і не знаходячи на них відповідей у своїх роздумах: *« – **Що ти все: мушу, мушу, мушу, мушу?! Земля, земля... А небо твоє де? Як будеш так розношувати душу, вона, гляди, із совісті спаде»*** (8, с. 44). Особливої гостроти сказаному надає синтаксичний повтор дієслова-предиката «мушу», який, крім усього іншого, відображає екзистенційні погляди письменниці, адже відомо, що філософи-екзистенціалісти вважали існування людини абсурдним – людина не може керувати своєю долею, ким би вона не була, що б вона не робила, бо її «початок» і «кінець» визначені заздалегідь. Виразності сказаному надають і інтонаційний малюнок, позначений багатокрапкою як сигнал для роздумів чи додумування, і наголос на питальних словах

риторично-питальних речень. Конструкції внутрішнього мовлення передають неспокій душі у роздумах про долю і віршові рядки: *«Ну, та й нічого. Так мені і треба. / Немає щастя, - можна жити без. / В душі людській, крім видимого неба, / є одинадцять всячеських небес»* (8, с. 124). У цьому зв'язку не можна не помітити ремінісценцій із відомим твором Данте Аліг'єрі «Божественна комедія», де душа людини проходить кола Раю, чистилища і Пекла. Вважаємо, що використання просторічного прикметника «всячеських» якраз і робить натяк на те, що в людині, крім духовного «небесного віддзеркалення», є і «віддзеркалення» темних сторін (описаних Данте), випробувань людської душі.

Душа – **субстанція без меж у просторі і в часі** – визначена Ліною Костенко як душа поета: *«Душа задивиться в туман і марить обрисами літа. / Чи, може, це приснилось нам / купання в річці Геракліта»* (9, с. 83). Хоча письменниця й використовує риторичне питання, однак відомо, що річка Геракліта – це своєрідний перехід із часових меж у позачасові (надчасові) виміри. Ліна Костенко постулює своє поняття душі на основі концепції про річку, в «яку не ввійдеш двічі», про те, що «все тече і все змінюється», яку висунув Геракліт Ефеський, якого вважають філософом-відлюдником, філософом-аристократом, «темним» філософом. За словами Д. Дроздовського, «Річка Геракліта – це знак переходу з історичних контекстів у позачасовий (надчасовий) і позапросторовий вимір; це філософсько-особистісний світ поета, в якому він установлює особливі взаємини з читачем – читачем підготовленим, вдумливим, уважним, здатним до читання – і перечитання – твору» (9, с. 281-282).

Для Ліни Костенко непідвладна часові душа **Митця** завжди залишається відкритою для сприйняття, вона завжди чиста і прозора, хоча вона вже не належить йому: *«Душа належатъ людству і епохам. / Чому ж її так раптом потрясли / осінні яблука, що сумно пахнуть льохом, / і руки матері, що яблука внесли?!»* (9, с. 47). Доказом того, що духовна сутність письменниці завжди залишається дитинно ніжною є те, що вона здатна

дорослим поглядом відчутти те, що відкривається лише «неотруєному» буденністю сприйняттю – *«Стоїш, як стогін, під склепінням казки. / Душа прозріє всесвітом очей./ Кричить гілля. З облич спадають маски/ З усього світить суть усіх речей»* (9, с. 25). Не важко помітити у цитованому уривковій перегуку з середньовічними уявленнями про очі як дзеркало душі. Всесвіт очей – образ Людини з її відчуттями. Лексема стогін «заряджена» семантикою смутку і страждання, це – своєрідний вихід негативних емоцій, які охоплюють людське єство зсередини, коли круговерть днів несе, як у бурхливому потоці, а душа шукає прихистку і *«летить в дитинство, як у вирій, / бо їй на світі тепло тільки там»*. У зрілому віці *«як зламалося весло. / І підхопило душу, й понесло, / і закрутило у такому вирі!..»*, людина осмислить: *«Було б тоді спинитися літам...»* (8, с. 39). Стилістично вмотивованим для цитованої строфи є використання однорідних безособових дієслів, які, в своїй сукупності створюють «ефект виру, життєвої круговерті».

Об'єктивація концепту душі в осмисленні Ліною Костенко полягає і в розумінні **чужої душі**. Життя людини не можливо уявити без спілкування і взаємин з іншими людьми. Таке ж своєрідне спілкування відбувається і між людськими душами, а успіх у цій справі досягається шляхом розуміння «чужої душі». У Ліни Костенко щодо цього є свої міркування: *«Чужа душа – то, кажуть, темний ліс. / А я скажу: не кожна, ой не кожна! / Чужа душа – то тихе море сліз. / Плювати в неї – гріх тяжкий, не можна»* (8, с. 18-19). Цитований уривок доводить вже неодноразово зазначене в науковій літературі твердження про своєрідне використання фразеологічних одиниць. Анафоричність, а то й навіть паралелізм у побудові віршових рядків, надають її поезії чіткості й ритмічності. Письменниця нерідко послуговується прийомом «гри слів», який досягається шляхом уживання омонімів: *«Чужа душа сиділа одесною / в чужій душі усе було чуже. / У цій журбі одплачу, одісную, / аж поки час тих днів не відпряже...»* (2, с. 308). Простежується використання архаїчної лексики. Так, прислівник «одерную» утворений від старослов'янської лексеми «десниця», тобто права рука. «Одесную» – це –

праворуч. Для надання думці більшої розлогості письменниця послуговується ще одним стилістичним засобом увиразнення мовлення, а саме – тавтологією. Так, прикметник «чужий» у різних граматичних формах використовується в цитаті тричі, так само архаїчним є префіксальні словотворення *одісную, одплачу*. Екзистенційний мотив простежується і в роздумах про те, що людина не може повністю керувати своєю долею, а може трапитись, як із Грицем Бобренком із історичного роману у віршах «Маруся Чурай» – *«Грицько ж, він міряв не тією міркою. В житті шукав дорогу не пряму. / Він народився під такою зіркою, / що щось в душі двоїлося йому»* (8, с. 20). Письменниця не вказує на точну причину такого «роздвоєння».

На противагу такому дещо негативному уявленню про душу іншої людини у письменниці є й суто інтимне переживання – «задивляння в душу»: *«О, розмотай шляхи мені, Богине! / Світ за очі від себе забіжу. / Рятуй мене, врятуй мене, бо гине / моя душа, задивлена в чужу»* (9, с. 256). Таке «задивляння в душу» переростає у справжнє кохання, коли *«Скільки душа прориває тенет! / З моря і суші – додому, додому! / Там, де у мене є той силует, / той силует у вікні золотому!»* (2, с. 317). Стилiстично вмотивований тут і повтор прислівникових лексем, і нагромадження окличних речень. Повторюваним є і вказівний займенник «той», яким письменниця окреслює найдорожчу для себе людину, навіть від силуету якого все навкруги стає золотим, (символом сонця), наповнюється сонячними барвами. За спогадами Оксани Пахльовської, такий малюнок – силует у освітленому вечірньому вікні – запам’ятався їй на все життя, - так її з мамою чекав Василь Цвіркунов. Цей стан об’єктивується у письменниці і тим, що є *«...наш дім і обрій твоїх рук, / і ще душа не відає розлук. / І ще є час для друзів і гостей. І щастя є. І донечка росте»* (7, с. 14). Інтимності всій фразі надають присвійні займенники «наш», «твоїх», та стилістичний засіб увиразнення поетичного мовлення – анафора, – що надають чітку ритмомелодію віршу. Важко навіть уявити, яке значення у житті Л. Костенко

мав В. Цвіркунов, у «обрїї рук» якою вона шукає прихистку, бо *«сахається розум! Втомилась душа від шулік»* (2, с. 316). У висловах ніяких прямих вказівок – лише особові займенники. Душа Митця не терпить фальші, її психіка не витримує обману, а метафоричний образ шуліки як символу жорстокості і хижацтва вивершує загальну картину. Однак, якщо розум сахається від «шулік», то «розгублена душа» сахається, *«почувши раптом тихі кроки щастя. І неповторність кожної хвилини шукає шлях від болю до перлини»* (2, с. 273). У цьому випадку душа «сахається», щоб не «налякати» щастя. У Ліни Костенко щастя особисте, інтимне, невіддільне від щастя її від реалізації своїх мистецьких задумів, як вона пише в іншому місці, *«здається, часу і не гаю, а не встигаю, не встигаю...»* : кожна хвилина для неї є неповторною, і та душа, яку намагаються залякати «шуліки», шукає шлях до перлини, що в критиків, символізує в митців слова найкращий і найвидатніший твір – «перлину творчості».

Справжню ж відряду душа ліричної героїні Ліни Костенко знаходить у єднанні з природою, про що сама вона говорить так: *«Моя душа у цьому літі – як скалка сонця в хризоліті»* (2, с. 539]. Так, душа письменниці така ж світла і прозора, наповнена сонцем і теплом, як золотавий коштовний камінь хризоліт, який виблискує під променями сонця. У своїй долі письменниця просить, щоб та *«...подарувала у вікнах березу»*, і тоді *«спочине душа в оберегах беріз»*. Справжній відпочинок і прихисток письменниці шукає в природі: *«Я прийшла у цей світ, щоб пройти обережно, / не завдавши нікому ні смутку, ні сліз»* (7, с. 38). Сумління письменниці від того чисте і *«в золотих поземках звіробою, / на громів гуркочучій гарбі, - / маю тільки небо над собою, / маю тільки душу при собі»* (2, с. 68). Письменниця використовує невластиву для української мови словоформу «гуркочучи» замість звичної – «гуркотлива», але все це задля того, щоб створити справжній колорит: згадаємо, що гарба – це високий віз на двох або чотирьох колесах, тому і «ефект» від неї буде сильнішим, а звуковий варіант «гуркочучи» за рахунок проривних і африкат стає різкішим. І Л. Костенко

відчуває себе по-справжньому добре на лоні природи, адже над нею – тільки небо, а небо – це завжди висота.

Концепт «душа» позначено атрибутом **відкрита**: душа людини відкрита для всього ззовні, «як Сезам», і тому часто *«Хтось потайки обнишпорює душу. Хтось на людей нацьковує юрму»* (2, 543). Поетеса не називає прямого виконавця цих «брудних справ», натомість користується анафоричними неозначеними займенниками. Так само, без прямої вказівки, з використанням лише безособових речень, вона продовжує розпочату думку: *«Мучено. Мічено. В душу насмічено. / Долю окрадено й плівку засвічено. / Втомилась я від філіалів пекла»* (2, 547). І зовсім не зайвим здається «вплетене» в загальну канву роздуму іншомовне слово «філіали». Лексикою зниженого стилю послуговується письменниця, коли мова йде про людей з обмеженими інтересами і вузьким кругозором: *«І не знало міщанське кодро, / коли я захлинулась лихом, / що душа між люди виходила/ забинтована білим сміхом»* (2, с. 193). Л. Костенко метафоризує поняття душі, наділяючи її якостями живої істоти, але об'єктивує її кольоратив білий – з одного боку, як відповідність «матеріалові», яким «прикрито» душу, а з іншого – як надію на те, що вона переможе своїх недругів, адже білий колір – це символ надії і сподівання, а сміх – це той засіб, яким можна досягти успіху всупереч незгодам. Хоча в цьому випадку авторка «грає на контрастах»: про який сміх можна говорити, коли душу поранено, роз'ятрено. З таким же настроєм письменниця виступає проти «обманів і підробок», – уже звичних для сьогодення: *«Обридли відьомські шабаші фікцій / і ця конфіскація душ під гармонь. / І хочеться часом в двадцятому віці / забитись в печеру і няньчить вогонь»* (9, с. 274). Гострота сказаного досягається різкими стилістичними прийомами, але найяскравішими є алітерація (ш, й, к, р) та асонанс (і, о), а також дієслівними лексемами, які надають фразі динамічності і ритмічності. Такі відчуття переповнюють головного героя роману Л. Костенко «Записки українського самашедшого», який говорить: *«Сон у мене нормальний, руки не сіпаються, тільки відчуваю якийсь неспокій, ніби якісь фантомні болі душі»*

(6, с. 5). Письменниця ніби застерігає від «конфіскації душі» – інакше потім залишаться такі «фантомні болі» (фантом – це що-небудь нереальне, що існує лише в уяві), а душі самої вже не буде.

У такій страшній ситуації Єдиний, хто може допомогти людині, – Бог, до якого з молитвою звертається лірична героїня: *«Боже мій, Боже мій, Боже! Душу врятуй від грабунку! Далекі слова мого крику від снів мого порятунку!»* (2, с. 217), – тільки «благанням» можна назвати це тавтологічне словосполучення іменника з присвійним займенником де смисловим ядром стає теонім «Бог» у кличній формі. На підтвердження сказаному наводимо цитату: *«Я тихо молився, Боже, тепер я кричу вже криком – прикрий мою душу, Боже, щитом малим і великим!»* (2, с. 218), побудовану на антитезі: *«Молитися тихо до Бога – кричати криком; прикрити душу щитом малим і великим»*. Такий прийом використаний і в сповіді Марусі Чурай, яка звертається до ікони Божої Матері: *«Усіх Скорблящих Радості... Я рада. / І що мене найбільше веселить, - / коли так душу випалила зрада, / то вже душа так наче й не болить»* (8, с. 38). Із вдячністю за отриману «полегкість» весь її монолог побудований на контрарних відношеннях, на опозиції «радість-біль», «радість-зрада» і причиново-наслідкових – «зрада-душевний біль». Фіналом таких душевних терзань стають метафорично-метонімічний образ душевного стану: *«І скільки їх! Я зіткана з печалі. / Для ближніх знято тисячу свитин. / Коліна приклонивши, як Почаїв, / стоїть душа перед усім святим»* (2, с. 71).

Почасти у поезіях Ліни Костенко метафоричний образ Душі стає головною діючою особою – тоді вона *«летить у посвіті епох»*, але вона *«ніде не дома»* (9, с. 169), або рветься увись, однак *«застрає у ґратах»* (8, с. 37), або шукає виправдання за поразку, *«гортаючи тисячі причин»* (1, с. 121) і, не знаходячи покути і виправдання, *«захрясає в хомутинні, де лиш горби вклоняються горбам»* (1, с. 120). Проте вона *«шукає не прощення – прощ»* (7, с. 15), а сучасний світ глобальний: *«душа не справляється...»* (6, с. 16), і замість чистих, як омофор, душ *«маєм бздуру модню, / амбіцій вистріпаний*

рюш. / І чорний викид сірководню / з отруєних століттям душ» (9, с. 109). Л. Костенко використовує неологізм зниженої семантики «бздур», а також метафоризує на основі позначень коштовних матеріалів для оздоблення, створення красивих виробів, як страшний шлях втрати душі. Найболючішим є те, що людина не може захистити свою душу, так само, як досі не змогла захистити природу – їх обох отруїли сірководнем.

Отже, через усю творчість Ліни Костенко червоною стрічкою проходить філософія екзистенціалізму, яка проявляється у відповідях письменниці на головні «питання життя», а також у ремінісцентних мотивах із творами класиків екзистенціалізму, таких як Жан-Поль Сартр і Альбер Камю, які, в свою чергу, багато чого взяли із давньогрецької міфології. Згадаймо хоча б головний мотив твору А. Камю «Міф про Сізіфа», його афористичний вислів «сізіфова праця», тобто важка, але марна справа, марна в тому сенсі, що за неї не слід чекати винагороди чи визнання. Ним послуговуються у мистецьких колах; Л. Костенко використовує цей мотив у своїх творах, головною темою яких є Мистецтво з великої літери: *«Душа стомилась піднімати брили. / Мені б забути всіх уже і все»* (2, с. 496). Праця Сізіфа стає метафорою всього сучасного життя, коли *«Душа розм'якла якось, заморилась, / хоч коники літи, як з м'якуша. / До всього звикла, із усім змиралась / і від життя схотіла бараша»* (8, с. 66).

У марноті днів, де «все минати поспіша», проходить наше життя: хоча ми «знаємо землю вшир і в глибину», однак «не можемо знайти на землі притулку», складаючи все «в душу, як в шкатулку», від чого вона стає «гіркіша полину» (8, с. 112). Л. Костенко, як бачимо, почасти послуговується стилістичним прийомом порівняння: *«Моя душа, мов витита карафа»* (1, с. 45). Однак героїня Ліни Костенко не збирається відступати, бо *«не з того заліза лито / і не в тому татовано вогні, / щоб їм вдалося на своє копито / перебороти душу у мені!»* (1, с. 179). По-різному можна трактувати вислів «на своє копито»: це і натяк на нелюдську натуру кривдників, і, можливо, варто згадати ту істоту, яка «сидить десь на Гіндукуші» і «вивчає звідти

всяку Божу твар. Питає: - Гей! Почім сьогодні душі? / Чому такий неякісний товар?» (7, с. 9). Ліна Костенко використовує лексику негативної семантики, номінуючи людину як «Божу твар», але, чи може бути інакше, коли «Упала тінь на батьківські гроби. / Вже й чорт гидує купувати душі» (9, с. 77).

В осмисленні Ліни Костенко душа Митця інша : він не може «продати душу» або чекати від життя «баріша», або ж допустити, щоб «душа його була, як в потолоччі». Письменниця заявляє: «А я не хочу пошепки. / А я не хочу крізь трати! / Не маю гріхів потаємних, / відкрита моя душа... Дай руку мені, Людино, це буде наш форум духа. / І я тобі, як на сповіді, скажу тільки чисту правду. / Отак – із душі у душу, / а не просто у мушлю вуха. Я ще маю ілюзії. Я не люблю зневіри» (2, с. 155). Ствердження свого духу звучить через заперечення: повторювана заперечна частка «не» набуває при предикаті більшої переконливості. Власне авторське розуміння завдання Митця анафоричний займенник «я», з яким стоїть Людина з великої літери.

У Ліни Костенко єдиним ланцюжком пов'язане мистецтво і любов, а елементом, який все це поєднує, є душа: «Душа шукає слів, як молитов. / До синіх вікон туляться дерева. / О, ця побожність, схожа на любов, / очей повільних ласка мигдалева! / А очі ближніх – зведені курки, / і душі в нас беззахисні, як тири» (2, с. 284). Спочатку «душа шукає слів», які необхідні письменниці, як молитва: у коханні ж слова іноді бувають зайвими. Письменниця впевнена, що духовна висота здатна вистояти перед будь-якими перешкодами і витримати будь-які випробування: «І то нічого, що чигали круки, / що проминуло так багато літ. / З такого болю і з такої муки / душа не створить бутафорський плід» (2, с. 85). Увагу привертає лексема «крук». В українському фольклорі ця пташка є символом загибелі. Доречно згадати легенду, за якою крук був проклятий Богом за те, що саме круки розгребли копицю сіна, де переховувався від слуг Ірода Ісус Христос. У Ліни Костенко цей символ об'єктивує ставлення до справжнього мистецтва. Мистецтво, що пройшло крізь біль і муку, не може бути несправжнім, воно

не може бути замінене чимось «дешевим», бутафорійним. Стилiстично забарвлена лексема «бутафорiя» належить до сфери театрального мистецтва i означає копiю речi, зроблену з легкого i дешевого матерiалу. Справжнього митця душа *«обчислює суму площ: минуле – майбутнє – живi i знищеннi правда – поезiя – атомний дощ. Дракон – Атлант – телефон – калина – вiра – вiрус – мiльярд – нулi... / Життя оперує безконечно малими./ Ми всi поодинокi – також малi»* (2, с. 156-157). На перший погляд може здатися, що це – уривок iз твору класика лiтературного напрямку, що отримав назву «потiк свiдомостi», зачинателем якого вважають iрландського письменника Джеймса Джойса (Джеймс Августин Алоiзiй Джойс). Однак це не набiр випадкових слiв, за кожним словом «заховано» авторське осмислення свiту i свiт життя людини, якiй пощастило увiйти в життя письменницi. Цiкавою видається пунктуацiя цiєї фрази, адже, якби пiсля кожного слова стояла крапка, то це б були просто номiнатиивнi односкладнi речення, але тут все значно складнiше: тире позначає складнi логiчнi вiдношення – причиново-наслiдковi зв'язки, антитезу. Кiнець фрази звучить як своєрiдний заклик до єднання, бо поодинокi ми – «безкiнечно малi», для досягнення будь-якої мети, необхідно об'єднуватись.

Для Л. Костенко мистецтво є справжнiм Абсолютом: *«Божевiлля моє, божемилля, / богомiлля моїм сльозам! / Один-єдиний дотик абсолютного – / моя душа відкрилась, як Сезам»* (2, с. 303). Таке плеоназматичне нагромадження слiв, основою яких є корiнь Бог – iз його варiантами i присвiйних займенникiв надає сказаному iнтимностi, особливої почуттєвостi, а метафоричний iменник – власна назва «Сезам», вiдома iз казки про «Алi-бабу i сорок розбiйникiв» («Тисяча i одна нiч»), яка розповiдає про таємну печеру, куди розбiйники ховали свої коштовностi, – у письменницi символiзує таємничий ключ, для вiдкриття яким є Слово. У справжнiй творчостi можливо все: iз повної коштовностей «печери» душа Митця може враз перетворитись на «знайди бiду» – *«Душа моя, знайдибiда! Знайди бiду, не вернешся. / Яку бiду надибала? / Стоїш i не одвернешся. / Душа моя*

обпалена, / І як ти ще жива? / шукаєш, мов копалини - / слова, слова, слова!» (2, с. 191). Неологізм на основі порівняння слова із копалиною прихований за рухом думки автора: як трудомістким є процес видобутку корисних природних запасів, – так само не простішим є і процес «видобування» справжнього художнього слова-образу. Тільки від такої тяжкої праці можуть народитися слова – «крик душі» Митця: *«Чого не бачив досі я очима, / побачив раптом саднами душі»* (1, с. 106). Отже, якщо очі – це дзеркало душі, то для митця все не так, як у простих людей: вони все глибоко відчують і пропускають крізь душу.

Лінгвокультурний концепт «душа» в художніх творах Ліни Костенко відображає місткий зміст, адресований своїм читачам, як заповідь митця слова: *«Віддай людині крихітку себе. / За це душа поповнюється світлом»* (2, с. 549); *«Поки віриш, поти й душа не піде в жєбри до тривог»* (1, с. 70); *«Здушили сльози – не виходь на люди. / Болить душа - не виявляй на вид»* (8, с. 43); *«Хто не змінє совість на харчі, - / душа його у бога на плечі... А хто від правди ступить на півметра, - душа у нього сіра й напівмертва... І хто всіляким ідолам і владам / ладен кадити херувимський ладан, - / душа у нього буде горобцем»* (2, с. 216).

3.3. Вербалізація космологічних концептів «світ» і «всесвіт» у парадигмі творчості Ліни Костенко

У всі часи головним філософським питанням була і залишається проблема відношення Людини і Світу. Починаючи з античності, філософи, а відтак й інші мислителі, намагалися визначити, де ж знаходиться Людина – у світі чи поза ним, яким чином відбувається зв'язок її зі світом, чи є якісь проміжні ланки між світом і людиною. Зрозуміло, що ці питання не могли не зачепити філософське за своєю природою сприйняття світу і Ліною Костенко. Значний пласт її творчого набутку відображає осмислені нею концепти Світу і Всесвіту та співіснування Людини і Світу. О.С. Арсенєв із цього приводу висловлює думку, що у всі часи і в усіх культурах

центрального, основоположним питанням була й залишається одна проблема – усвідомлення Людиною свого буття і місця в Світі, з'ясування своєї одноприродності зі Світом, причетності до світу як нескінченного цілого [7, с. 133].

Антропоцентрична спрямованість сучасної науки актуалізує дослідження теми «Людина». Низка лінгвістичних досліджень (Г.М. Абреїмова, А.С. Білоусова, В.Г. Гак, Е.А. Галієва, О.В. Кашпур, Дж. Лакофф, К.С. Мейрманова, О.О. Попова та інші) присвячена описові мовної репрезентації уявлень про людину. Найменування осіб із погляду мовної картини світу розглянуто в працях Ю.Д. Апресяна, В.Г. Гака, О.С. Кубрякової, О.В. Падучевої, Ю.С. Степанова.

В осмисленні Ліни Костенко тією силою, завдяки якій наша планета залишається такою красивою, неповторною і мирною, є гармонія: *«Земля кружляє у космічній вальсі / Вітри галактик — вічні скрипалі. / Гармонія крізь тугу дисонансів / проносить ритми танцю по землі»* (2, с. 74). Така казкова картина постає перед очима завдяки дії метафори: Земля кружляє, як юна дівчина в танку, його ритми сягають землі, що передають семантика лексеми на позначення музичних термінів. Латинське слово дисонанс, антонімічне до консонанс, характеризує сприйняття різних тонів, які звучать одночасно. Стилістичні засоби мови передають рух, динаміку небесних тіл як зачарований спостерігач чудову картину: *«і сам на сам зі Всесвітом імлістим / Летить Земля із людством на плечі»* (7, с. 15). Показово, що адвербіальна сполука способу дії «сам на сам» виокремлює Землю, ставить її на перший план з-поміж інших планет і небесних тіл. Нескінченність всесвіту передає в математичних термінах «плюс» і «мінус» із семантикою неточності підрахунків: *«Ідуть сніги... Плюс мінус безконечність.../ сніжинка тане в мене на щоці»* (9, с. 124). У сприйнятті і роздумах тон оповіді поступово змінюється на мінорний: *«І місячну сонату уже створив Бетховен. / І тінь місяцехода вже зорям не чужа. / А місяць все такий же: і молодик, і повен, / і сертик, і рогалик і місяць, як діжа. / А місяць все же, він — місяць,*

місяченько, / як вчора, позавчора і хтозна ще коли! / І добре, що над нами він висить височенько, / а то б уже й на ньому болото розвели... Стоїть над нами Всесвіт у зоряній кольчугі, / і повен місяць сходить над нами, ніби щит» (2, с. 86). Письменниця красу місяця описує синонімами, епітетами, порівняннями, але констатує: *добре, що місяць високо, а то б уже людина дісталась і туди, почала б там усе нищити*. Відразу з'являються лексеми на позначення захисних речей – *кольчуга, щит*. Концепт «світ» Л. Костенко осмислює нескінченним не лише у просторі, а й у часі, на що вказують прислівники *вчора, позавчора* і контекстуальний синонім – «*хтозна ще коли*». На часі убоління за природу, захист її, бо *«День нахмуриться нічю. Переглянуть зорі. / Озирнеться комета. Заплачуть дощі, / що Земля вже пустельна, і ріки вже хворі, / і немає ж куди повернутись душі»* (9, с. 186). Лексеми «день» і «ніч» сприймаються як світло і темрява – відповідно, бо згубний вплив людини доводить до того, що Земля «хворіє» не лише у плані фізичному, а й у духовному. Фразу *«нема куди повернутись душі»* можна трактувати як турботу про майбутнє, адже в уявленні на Землі душа людини, яка відходить в інший світ, потім відроджується у новій людині. Проблема світу і його захисту особливо різко звучить у романі «Записки українського самашедшого». Письменниця мислить глобально, переймаючись долею людства: *«Мозаїка світу мерехтить, сяє, обсипається. Із порохів, з диму, з темряви постає інша, омивається дощами й кров'ю, і знову проступає нова. Колісь обсиплеться й наша мозаїка»* (6, с. 202). Висловлюючись мовою сучасної науки, герой роману сприймає світ гештальтами, певними картинками, які утворюють мозаїку, а вона, в свою чергу, знаходиться під загрозою знищення, бо вже занадто омита, і то не тільки дощами, а кров'ю, і за все неодмінно прийдеться відплатити: *«Голуба дистанція — вічна перегонка. / А по силі й віддаль, а по честі й почесь»* (2, с. 149).

Ще одним аспектом, який є важливим для розуміння сприйняття письменницею світу в усіх його проявах, є проблема місця Людини у Світі, тобто того, яким чином вона співвідносить себе зі світом. На думку

О.С. Арсеньева, у цій диспозиції Людина постає як суперечлива нескінченно-скінченна істота, тобто як реалізація, втілення всезагального в одиничному [7, с. 135). Зазвичай, будь-яке пізнання починається з питання. Таке питання ставить і Л. Костенко: *«Хто ми йому? І що він бачить звідти? / Чумацький Шлях чи зоряну чалму? / Земля, що крутить хула-хуп орбіти, / мабуть, ще зовсім дівчинка йому»* (9, с. 1960. Письменниця замість лексеми «людство» вживає «ми», зближуючи тим самим «мешканців» універсуму. Вдало використано іншомовну лексему «хула-хуп», яка функціонує як контекстуальний синонім лексеми «орбіта». Відповідь на це питання письменниця дає під час внутрішнього діалогу-роздуму зі світом, який відбувається на невидимих для нас широтах і висотах: *«І скаже світ: — Ти крихта у мені. / Ти світлий біль в тяжкому урагані. / Твоя любов — на грані маячні / і віра — у наївності на грані. / Що можеш ти, розгублене дитя, / зробити для вселюдського прогресу? / — Я можу тільки кинути життя / історії кривавій під колеса. / Хоч знаю: все це їй не первина. / Але колись нан'ється ж до переситу! / Захоче випити не крові, а вина / за щастя людства, / за здоров'я всесвіту!»* (2, с. 151). Якщо подумати, то як точно, по-філософськи, осмислено письменницею місце і призначення людини у світі: вона лише «крихта», яка почасти дисонує із загальною гармонією Всесвіту. Продовжує ці міркування, відшуковуючи своє місце у світі, й герой роману «Записки українського самашедшого», вибудовуючи для цього своєрідну систему координат: *«З погляду антропології, я homo sapiens. У вимірах національних я українець. У масштабі держави я громадянин. З проєкції Космосу я землянин. З проєкції інших галактик геліотроп. Щодо мого батька, я його син. Щодо сина, я його батько. Щодо жінки, ніби ж мужчина. Така система координат робить мене стереоскопічним, багатовимірним і органічно вписаним у світовий, ба навіть у космічний контекст»* (6 с. 165). Примітно, що в такому маленькому уривку – мікротексті письменниця вміщує цілу гаму значень-координат і семантичних відтінків до лексеми «людина». «Приземлюючи», а точніше, осучаснюючи,

нашу оповідь, нагадаємо, що за словами письменниці, ми живемо у «сюрреалістичному Вавилоні» (6, с. 341). Іншомовне слово «сюрреалізм» означає надреалізм, коли використовуються алюзії і парадоксальне злиття форм. Найгірше випробування для митця слова – бачити, що люди, що належать до однієї нації, не розуміють один одного і спілкуються різними мовами, а тому письменниця заявляє: *«Цей світ божевільний – не мій, а моє вже тут тільки терпіння»* (9, с. 268). Причиною, яка стала поштовхом для появи «сюрреалістичного Вавилону», є глобалізація, яку так не любить письменниця: *«Якщо від мене нічого не залежить, то і я не залежу ні від чого. Я тримаю свою лінію оборони»* (6, с. 311). Відомо, що герой роману «Записки українського самашедшого» веде своєрідний щоденник, записуючи гучні події як у світі, так і в Україні, однак не витримує, бо нічого нового немає, *«все той самий преїскурант кошмарів, хіба що в кубі й квадраті»* (6, с. 334). *«А, може, ми живемо в якомусь анти-світі, а, може, ми – це анти-ми? У анти-світі, /там, де анти-я /на все дивлюся іншими очима, /мені моя малесенька Земля /всього лише у Космосі мачина»* (7, с. 44). Л. Костенко використовує фразеологізм «дивитися іншими очима» для означення відмінного від звичайного сприйняття. У читача постає питання: якщо для світу людина – «крихта», а для Космосу Земля – «мачина», то чим для космосу є людина? У цьому контексті Ліна Костенко, метафоризуючи, показує звичайне атмосферне явище снігу як квіткову феєрію: *«Сніги ідуть сумні і нетутешні, / ідуть і йдуть із неба врзночас – / мов пелюстки космічної черешні /холодний всесвіт струшує на нас»* (9, с. 124).

На жаль, людині, яка має не кам'яне серце і не зачерствілу душу, важко жити в глобальному світі: *«Як давить світ, як обступає, / як приголомшує, як мене! / Як зберегти в собі це серце, / коли воно не кам'яне? / Як зберегти в собі цю душу / в глобальній клітці біди? / Куди хоч викидаються на сушу. / А людству викидатися куди?!»* (2, с. 541) Дієслівні лексеми «давить», «обступає», «приголомшує» створюють досить страхітливую картину співіснування людини і світу, а гірше те, що виходу з цієї ситуації поки що

так і не знайшли. А якщо людство не знайде місця, куди «можна викинутися», своєрідної Обітованої Землі, то реальністю для кожного з нас стануть слова письменниці: *«Можє, це вжє через тисячу літ —/ я і не я вжє, розбуджена в генах, / тут на землі я шукаю хоч слід / роду мого у плачах і легендах!»* (2, с. 15).

Цікаво, що Ліна Костенко тут вторить Т. Шевченку, дотримуючись стилістичних особливостей його творів: використовує архаїчне книжне слово «юдоль» (смуток, страждання) і говорить світові: *«Юдоль плачу, земля моя, планета, / блакитна зірка в часу на плаву, / мій білий світ, міцні твої тенета,— / страждаю, мучусь, гину, а живу! / Страждаю, мучусь, і живу, і гину, / благословляю біль твоїх тенет. / Цю грудочку тепла — у Всесвіті — людину! / І Всесвіт цей — акваріум планет»* (2, с. 33). Рефреном звучать ремінісцентний рядок поезії *«страждаю, мучусь, і живу, і гину»* – до Шевченкового *«Караюсь, мучусь, але не каюсь...»*. Незважаючи на всі страждання, письменниця все ж благословляє «біль світових тенет», а відтак може з упевненістю говорити, що саме вона стала прототипом до образу благословляючої мадонни із поезії збірки *«Мадонна перехресть»*: *«Машини, шини, стрес, експрес, /кермо, гальмо, впритул, з-за рогу! /Стоїть Мадонна Перехресть, / благословляючи дорогу. / Всі всім на світі є ніхто – /ні хто куди, ні хто нізвідки. /Маршрути горя і безчесть. / Світ на століття постарішав /Стоїть Мадонна Перехресть, / Чи вжє Мадонна Бездоріжжя! /І мчать, і мчать, числа їм несть. / Дорога дальня й невідома. / Стоїть Мадонна Перехресть, / благословляюча Мадонна»* (7, с. 106).

Завершуючи оптимістичним акордом високе осягнення поетесою відношень «Людина-Світ», виокремимо аспект найбільш загального сприйняття людиною багатогранності і багатовимірності, нескінченності і неповторності всього, що нас оточує. Вчені в галузі педагогіки і психології стверджують, слідом за Дж. Локком, що людина приходить у цей світ як «*tabula rasa*» («чиста дошка»). Мабуть, так воно й є. Де в чому з ними погоджується й Ліна Костенко, вибудовуючи «горішні поверхи буття» з

позицій дитячого сприйняття світу: *«Стоїть у ружах золота колиска. / Блакитні вії хата підніма. / Світ незбагнений здалеку і зблизька. / Початок є, а слова ще нема»* (2, с. 28). Зрозуміло, що це – «пейзажі пам'яті» з дитинства самої письменниці: тут використане й діалектне слово «ружа», і вікна хати, метафоризовані у «блакитні вії», але головне, що для маленької дитинки світ постає занадто незбагненим. У дорослому житті сприйняття природи, яка здавалась такою звичайною в дитинстві, викликає справжнє потрясіння, що потверджують рядки з поезії Ліни Костенко: *«Буває мить якогось потрясіння: / побачиш світ, як вперше у житті. / Звичайна хмара, сіра і осіння, / пропише рантом барви золоті. / Стоїш, як стогін, під склепінням казки. / Душа прозріє всесвітом очей. / Кричить гілля. З облич спадають маски./ Зі всього світить суть усіх речей»* (2, с. 90). Як у взутті рант надає йому певної завершеності, так і в контексті вірша рант, прописаний хмарою, надає завершеності сприйнятій картині осіннього неба. Л. Костенко ніби протиставляє людину казковому світові природи. І оскільки дзеркалом душі є цілий всесвіт очей, то нічого не може залишитися непоміченим, усе навколо відкриває свою справжню сутність. Порівнюючи свої дитячі і дорослі враження, письменниця заявляє: *«Мене дивує, що в дитинстві мене нічого не дивувало»* (2, с. 540). Здається, що ця фраза є «важкою» з погляду побудови, адже нагромаджено два однокореневі дієслова, але саме повтор зосереджує увагу на відмінності у сприйнятті світу дитиною і дорослим. І додає: *«А тепер – якийсь листочок осінній, і вже стоїш у потрясінні»* (2, с. 540).

Як зазначає Володимир Моренець, явища і речі у світі Ліни Костенко є точно там і так, як вони називаються. Саме з позиції її письма, де немає відчуженню слова від автора на відстань зневіри чи зневаги, оголюється дешева суть позерства, що культивується нині і в житті, і в літературі. Про це, про нагальну потребу філософії для збереження світової гармонії сама письменниця каже так: *«Потрібна філософія. Натомість – всі форми напливання на свідомість. / Їмо плоди із дерева незнання»* (2, с. 547). А всі

наші нещастя через те, що Земля вже не народжує таких героїв, як Прометей, Геракл, Котигорошко тощо. Такий мотив бачимо й у поезії Л.Костенко: *«А лиха година якась безрозмірна. Перший же рік нового століття — суцільна смуга трагедій і нещасть. Та якби хоч смуга, а то ж все сплелось у такий всесвітній вузол, що нема того Гордія, який би його розрубав»* (6, с. 189). Письменниця розуміє, що трагічна доля спіткає не лише її народ, адже «смуга трагедій і нещасть» сплелася вже у «всесвітній вузол». Фразеологізм «гордіїв вузол» означає заплутану справу, а початки свої бере зі стародавньої історії й античної міфології. Олександр Македонський, розрубавши вузол мечем, став володарем Малої Азії. Письменниця завершує свою оповідь про світовий баланс, про зв'язок макро- і мікроуніверсумів риторичним питанням: *«Куди піду? Куди тепер піду? / Де на землі земля обітована? / Казарми в Гефсиманському саду, / і всі народи – як розкрита рана...»* (2, с. 366). В уривку в антонімічних контекстах двічі проступають біблійні мотиви: перший – обітована земля як місце, де панує лад і у всьому є достаток, а другий – Гефсиманський сад – місце, де було вчинено підлу зраду Ісуса Христа. Отже, всі народи мучаться і кровоточать, бо всі вони – суцільна рана, але все ж таки намагаються вижити.

3.4. Культурно-національна специфіка відображення концепту «природа»

Антропоцентричність мови проявляється у практичних, теоретичних і культурних знаннях, а також у досвіді мовної особистості. Людина стає основною точкою відліку, яка використовується в мові і у пізнанні світу [35]. Антропоцентризм же художнього тексту дістає вияв у тому, що індивідуальна картина світу письменника має в тексті відображувальний характер, а тому більшою мірою суб'єктивна і характеризується рисами мовної особистості її творця.

Результати осягнення світу митцем можна представити як набір концептів, які відобразатимуть складні взаємозв'язки і схрещення

міфопоетичних, наукових, антропологічних поглядів у художньому тексті. Концепти вибудовують художню картину світу митця, його уявлення про простір і час, структуру і єдність мікро- і макрокосму (Людина і Всесвіт) та антропологічні уявлення (любов, щастя, духовність, родина тощо). М.Ю. Лотман, говорячи про множинність мов художнього твору, зазначає: «Художній текст – це ніби хор, що одночасно розмовляє різними мовами. Відношення між ними можуть бути різноманітними: будь-хто може займати домінантне місце, нав'язуючи свою систему моделювання всім іншим. Однак «мови» можуть різнитися і навіть протистояти одна одній, утворюючи контрапунктний настрій» [123, с. 425].

У дисертаційній роботі аналіз цього концепту значною мірою перегукується з аналізом, присвяченим питанням духовності людини, оскільки С.Г. Барабаш у монографії «Ліна Костенко: Філософія поетичного живопису» зазначає, що «перегляд світоглядних та ціннісних орієнтацій сучасної людини, що дедалі частіше відбувається під впливом екологічних реалій, зумовлює потребу по-особливому глянути на складові феномену духовності – зваженість, мудрість, самообмеження, співчуття, любов. Усе більше усвідомлюється необхідність такого способу буття людини у світі, який орієнтує її не стільки на зовнішні перетворення природи, скільки на внутрішньо спрямоване перетворення душі, не на безмежне задоволення зростаючих матеріальних потреб, що спонукає до ескалації матеріального виробництва, а на пріоритет духовного вдосконалення» [14, с. 6]. Натомість Ліна Костенко з гіркотою констатує: *«Отакі ми йдемо в ХХІ століття. Над нами озонна дірка, під нами отруєні ґрунтові води. Купив екологічну карту України – плямиста, як саламандра, вже й нема де жити на цій землі. Все в завалах сміття, брухту, ядерних відходів, руйнівних енергій духу і болячок тіла, в суцільних зонах екологічного лиха, - то чого ж я надіюсь на той Міленіум, на те оновлення людства? Чи воно ж здатне оновитися? Дехто взагалі вважає, що Третє тисячоліття – це вже кінець Історії»* (6, с. 22). Перефразовуючи відомий афоризм, можна сказати, що «вустами головного

героя «Записок українського самашедшого» говорить істина». Уважне прочитання цих рядків засвідчує, що авторка наголошує на нерозривному зв'язку між екологією природи і «екологією» внутрішнього світу людини: крім сміття, брукху і ядерних відходів, природу забруднюють і «руйнівні енергії духу». Особливий акцент Л. Костенко робить на хрононазвах – Міленіум, Трете тисячоліття, кінець Історії.

Осмислюючи творчість Ліни Костенко, Світлана Барабаш закликає, разом з письменницею, докорінно «переоцінити феномен практичної діяльності». «Екологічні реалії сучасності вимагають негайного переосмислення пріоритетності значення різних специфічних форм активного ставлення до світу. Манія всемогутності сили, необмежене перетворення дійсності спричинені механістичним і разом з тим антропоцентричним новочасним світосприйняттям» [14, с. 6]. Л. Костенко з цього приводу має свої міркування: *«А часом вже і думаєш, – а, може, люди віруси, / от просто собі віруси на цій живій Землі?!»* (7, с. 63).

Основоположною в етиці українського народу є маніфестація єдності двох енергій – духу природи і духу людини. Природа в українців має постійну цінність, володіє потужною енергією і привабливістю, від чого творча душа митця з правіків намагається оволодіти її таємницею. У дисертації концепт «природа» потрактовано з позиції негативного впливу на неї людини – антиприродної дії. Загальнофілософське розуміння цього концепту є складним і багат шаровим, що позначається на неоднозначності і відсутності чіткості в його трактуванні у словникових статтях. У «Новітньому філософському словнику» зазначено, що стосовно його «будь-яка точна дефініція навряд чи взагалі можлива», оскільки «природа відноситься до так званих гуманістичних систем, до складу яких входить людина. Згідно із сучасною логікою, визначення подібних систем не відповідають високим стандартам чіткості і визначеності» [149, с. 545]. Отже, можна сформулювати лише загальні положення і виокремити спільні риси, які дозволяють зробити висновки про основні складові цього

загальнокультурного концепту, а саме: концепт «природа» займає важливе місце в системі знань і уявлень людини про світ, оскільки тісно пов'язується із культурою і менталітетом народу [30]. По-друге, концепт «природа» є одиницею суперординантного рівня. Е. Рош пропонує таксономічну модель концепту, за якою всі концепти об'єктивуються на трьох рівнях – суперординатному (рівень вищого порядку, де концепти мають найбільш загальний і найбільш абстрактний характер), базовий – середній (який є найбільш цікавим для дослідників) і субординатний рівень (який потребує спеціальних знань). У типологічному відношенні розглядає концепт можна схарактеризувати як фрейм: об'ємний, багатоконпонентний, який являє собою «інформаційний диск», що репрезентується значеннями слів, пов'язаними асоціативними зв'язками з іншими словами і лексико-семантичними групами [126].

Хоч у дисертаційному дослідженні не ставилося за мету дати поглиблений аналіз концепту «природа» в творчості Ліни Костенко, оскільки такий аналіз здійснено в працях вітчизняних мовознавців і літературознавців (С. Барабаш, В. Брюховецький, І. Дишлюк, М. Ільницький, Т. Салига та інші), проте основні засоби об'єктивації цього концепту як антиприроди розглянуто в нашому дослідженні з позиції вираження відношення людини і природи в їхньому протистоянні. До цього зобов'язують слова письменниці: *«Я, людина двадцятого віку. – і от, / зачудована бачу лише первозданність!»*. Ліна Костенко бачить своє щастя у спілкуванні з природою: *«Щасливиця, я маю трохи неба / і дві сосни в туманному вікні. / А вже здавалось, що живого нерва, / живого нерва не було в мені»* (2, с. 44). Замилування природою – основний лейтмотив її поезії: *«Ліси мої, гаї мої священні! / Пребудьте нам вівіки незнищенні!»* (2, с. 76). Тут використані повторювані присвійні займенники, які відображають інтимність «спілкування» Л. Костенко з природою. *«Я їх [ліси] люблю. Я знаю їхню мову. / Я з ними теж мовчанням говорю»* (2, с. 50). Оксана Пахльовська згадує, як мама просила В. Цвіркунова відвезти їх за місто, поблукати в лісі, поговорити з природою,

як це пізніше виливалося в рядках: *«Малі озера блискають незлісно, / колише хмара втомлені громи. / Поїдемо поговорити з лісом, / а вже тоді я можу і з людьми»* (2, с. 51). «Самотність – один із мотивів лірики Ліни Костенко. Але її самотність не та, що відгороджує від людей, а радше та, що допомагає зрозуміти їх, – слушно зауважує з цього приводу Іван Дзюба» [69, с. 80]. Саме про такі моменти написано багато поезій Ліни Костенко, серед яких і «оповідь» про ліс, який постраждав від утрочання людини, а був же живий і могутній, здатний «жити» віками: *«Ліс був живий. Він не прощався. / Віки, здавалось, прошумить. / Якби я знала, що то щастя, / я б зупинила оту мить»* (7, с. 18). На жаль, не в силах однієї людини «зупинити мить», а ще важче врятувати природу від людини: *«Століття – лише на розгін. / Звір'я – від мурашки до лева. / У сосен державний гімн: «Ненавиджу дроба із дерева!» / І тільки при людях, мабуть, / дерева тремтять від жаху, / бо кращих із них поведуть ні за що ні про що на плаху»* (2, с. 124). «Розгін» у Ліни Костенко виходить не лише у часових вимірах, а й у вимірах фауномешканців, а дерева наділяються якостями живих істот, та ще й до того ж суспільних. Із гіркотою письменниця констатує, що Природа вимирає: *«Червона качечка і сіра пташка каня, - / і ті вже під загрозою зникання. / І ті вже під загрозою зникання! / А ми усе звикаєм до звикання»* (7, с. 66), – рефреном звучать страшні слова, аби «пробудити» людей, які так «звикли до звикання» у всьому. Л. Костенко застерігає не чіпати природу, бо *«десь щось розпореться і заgrimить»* (6, 71). Такі ніби «невизначені», неконкретні натяки скажуть багато. Просить прощення вона у Природи від імені всього людства: *«Пробачте всі знуцання, / яких завдали вам люди. / За те залізничя іржаве, за токсичні відходи, / за випадково загублені бомби, / за атомні човни, що втонули, / за нафтові плями, / за береги в мазуті»* (7, с. 100).

Концепт антиприроди об'єктивовано через поняття стихій і аномалій, конвульсій: *«Хто вдарив землю в сонячне сплетіння / і спричинив конвульсії стихій?»* (2, с. 538) – риторично запитує письменниця, але так і не знаходить відповіді. Невипадково об'єктивують антиприроду концепти сфери гніву,

смерті у відповідь на знущання над собою. Виявилось, що атом не такий вже й мирний, як нас всіх так запевняли, і тепер ми – *«атомні заложники прогресу / Вже в нас нема ні лісу ні небес / Так і живем од стресу і до стресу / Абетку смерті маємо АЕС»* (2, с. 260).

Іван Дзюба зазначає, що «коли перед очима Ліни Костенко постає вистражданий нею Чорнобиль, тон її поезії змінюється, і починають звучати апокаліптичні мотиви, вимальовуються картини простої і разючої графічно-кольорової зримості» [69, с. 85]. Підтвердженням цьому є, наприклад, така сумна картина: *«Малина спіє... І на все, на все / лягає тил чорнобильської траси»* (2, с. 544). Картина контрасту передана, по-перше, яскраво-червоним кольором малини і чорним пилом Чорнобиля, а, по-друге, абстрактно визначеної неможливості існування живого (малини) і смертоносною енергією атома, що вирвалася на волю.

Світлана Барабаш вважає, що «просвітлений людський розум має здатність відчутти, уловити свідоме начало в природі й спрямувати цей пошук спільного на відновлення перерваних, занедбаних у просторах цивілізації одвічних зв'язків. Шлях засвоєння поезією таємничих сигналів всесвіту, фіксованих у цифрованих письменах природи, пролягає через сприйняття природи як трансцендентної субстанції. Як символу досконалості» [14, с. 15]. Один із учасників експедицій до Чорнобиля, незважаючи на те, що «слова втрачали сенс, а звуки німіли», зміг занотувати свої враження: «Перша реакція на зону – несподівана. Уздрівши, якого лиха накоїли тут люди, який страхітливий злочин вчинили, німієш. Слова втрачають сенс, розсипаються на безглузді звуки – бо немає серед них жодного, що передало би бодай частку страхіття, яке випалоє очі й паралізує душу. Залишається чистий аркуш свідомості. Писатиме по ньому сама Зона – твердими й жорстокими знаками – своє Одкровення» [158, с. 16].

Одкровення Зони пише і Ліна Костенко. Вона гостро відчуває, що сьогодення не залишає нам можливості простого замилювання природою: техногенна діяльність дуже скоро призведе до того, що просто нічим буде

милуватися. Відтак письменниця передає в своїх творах дві трагедії українців – трагедію людини, яка нищить природу, від чого страждає сама, і трагедію природи, яка потерпає від людської діяльності, бо всі етичні норми співіснування між цими двома живими енергіями вже давно порушено. Сьогодні це антиприрода. Як пише Ліна Костенко, *«Не ясні зорі і не тихі води. / І ліс рудий. І стежки аніде. / А він стоїть. Він цар Антиприроди. / І на вітрах антенами гуде»* (9, с. 115). «Царем антиприроди» для України стала Чорнобильська атомна електростанція. Виникає запитання: чому ж цар? Адже слово станція – жіночого роду. Вербалізації лінгвоконцепту «Чорнобиль» засвідчують такі його вияви в словах-образах:

- **атомний Вій**: *«Атомний Вій опустив бетонні повіки. / Коло окреслив навколо себе страшне»* (2, с. 537);

- **Звізда-Полин**: *«Чому Звізда-Полин упала в наші ріки?! / Хто сіяв цю біду і хто її пожне? / Хто нас образив, знівечив, обжер? / Яка орда нам гідність притоптала? / Якщо наука потребує жертв,— чому ж не вас вона перековтала?!»* (2, с. 537). Риторичні запитання звучать схвильовано, а то навіть і роздратовано, обурливо, бо навколо покинуті села, занедбана природа, а винуватці цієї трагедії так і залишилися непокараними. Розум підказує їй, що Чорнобильська АЕС – це один із численних і, на жаль, невдалих експериментів науковців, що приніс лихо не лише всеукраїнського, а й світового масштабу, до того ж не одного десятиліття, бо ці страшні токсини буде вдихати не одне покоління наших нащадків;

- **Чорнобиль**. Ліна Костенко озвучує як лихо: *«Не половіють в полі колоски. / Не ходять люди. М'ячики не скачуть. / В Чорнобиль повертаються казки. / Самі себе розказують і плачуть»* (7, с. 60). У цих рядках відчувається турбота не лише про теперішній стан Чорнобиля, але й про його майбутнє, тому що казка – це своєрідний «атрибут» дитинства, а, якщо «казки самі себе розказують...», це означає, що немає ні їхніх оповідачів, ні маленьких слухачів. Об'єктивація концепту антиприроди вербалізована і лексемою «прогрес»: *«Кричали «біс», тишались зробленим / Прогрес любили*

над усе», але «Летить лелека над Чорнобилем / нікому діток не несе» (2, с. 264).

У художньому полотні творів письменниці іноді просторові межі явищ штучно звужуються, щоб зосередити увагу читача на особливо важливому аспекті, як от: «Ми навіть 800-ліття Чорнобиля не зуміли відзначити. Ювілей мертвого міста, – де ще таке у світі є? Міста славного, старовинного, атомний попіл якого мав би стукати в наше серце, – не відзначили і забули» (5, с. 14). Як не страшно це визнавати, але Чорнобильська катастрофа навічно вписана в історію України: «І фахівці роз'їжджаються. І чорнобильці мітингують. І «саркофаг» небезпечний. І сховища для ядерних відходів не добудовані. І Дамоклів меч хилиться. Отакий «Чорнобиль forever» (6, с. 257), – така трагічно-викривальна інтонація передана дієсловами, посилена також повтором єднального сполучника *і*. Іронічного забарвлення надає висловлюванні сучасний англіцизм «forever»;

- **Зона (Чорнобильська зона)**. У роздумах Ліни Костенко **зона** об'єктивована як втрата буття: «І доля десь – на відстані печалі. / І час минув. І виростало дитя. / Вже ті човни до вічності причалили. / У Зоні віє вітер небуття» (9, с. 53). Так, минають роки, ростуть діти, але усе тримається «на відстані печалі». Концепт антиприроди розкриває образ «вітру небуття»: тут не залишилось мешканців, а отже, – немає життя, і ця територія вже ніколи не стане «живою». Образ зони небуття розкривається через опис наслідків трагедії: «Ліси хриплять застужено, як бронхи. / У Зоні тиша. Тиша гробова. / Лиш міліарним привидом епохи / «Чорнобиль-2» над лісом проплива» (9, с. 115). Іншомовний медичний термін «міліарний», який у перекладі з латини має значення «просовидний», і позначає множинне вогнище якоїсь хвороби, доповнює образ, що постає в уяві як привид епохи. Письменниця сама собі і людям ставить запитання: «І як же буде надалі? Коли й земля вже радіоактивна? Коли пилові бурі з чорнобильської зони покривають уже і цвіт, і плід? І смертельно загрожують кореню? Самому

кореню національного буття...» (3, с. 3). Що має на увазі Л. Костенко, говорячи про «корінь національного буття»? Можливо, має на увазі молоде покоління, адже старше покоління постраждало від цієї страшної катастрофи, особливо ліквідатори аварії та їх сім'ї, «цвіт», тобто українські діти, також страждають від недостатчі імунітету, стають дедалі кволішими і хворобливішими через погану екологію, яка, в свою чергу, «сягає корінням» у забруднені ґрунти і води, а радіоактивний пил, який осідає на всьому живому, умиртвляє його, висотуючи живильні соки з будь-якого живого організму. Із цих питань постають ще гостріші, ще болючіші: чи є на землі межа між зоною і не зоною: *«Ріка. Палатка. Озеро. Курінь. / Аборигени Острова Надії. / Босоніж дітки бігають малі. / Пройшла гроза і не була озонною. / А де тепер не зона на землі? / І де межа між зоною й не зоною?»* (2, с. 545). *«Вся Україна фактично у зоні ризику. П'ять атомних станцій, безліч техногенно небезпечних об'єктів, військових складів, сміттєзвалищ, абияк прикопаних відходів»* (6, с. 70). Страшна правда звучить у вустах головного героя «Записок українського самашедшого»;

- Дзвін Чорнобиля. Антиприрода зобов'язує задуматися, бо описані дії – це перший дзвін: *«А потім – дзвін Чорнобиля. І зону. / І серце знову в попелі руїн. / І Фукусіму, де вже й не до дзвону. / Який він буде наш наступний дзвін?»* (7, с. 101). Цей дзвін чути вже в усіх куточках нашої планети. Кольоратив, «чорний» присутній у кожній поезії Ліни Костенко, присвяченій темі Чорнобиля, передає сему горя, трагедії, нещастя, втрати, звинувачуючи людей за неправильні, ворожі дії: *«Загидили ліси і землю занедбали. / Поставили АЕС в верхів'ї трьох річок. / То хто ж ви є, злочинці, канібали?! / Ударив чорний дзвін. І досить балачок»* (2, с. 538). До кольороназв додаються назви-символи – птахів, рослин, які символізують ту ж семантику: *«Той чорний реактор – і пекло, і трон. / Він спить на піску, підібгавши коліна. / І сниться йому в ореолі ворон / вже вся Україна, вже вся Україна...»* (9, с. 207).

Андрій Паншчишин нагадує нам, що Чорнобильська зона «була колись Україною. Величезний шмат Вітчизни, який ми втратили назавше. Зона – це умовність, коло, викреслене на мапі чиновницьким циркулем і оточене терновим вінцем колючої загорожі. По обидва боки дроту – мертві села і міста» [158, с. 16]. А Ліна Костенко закликає своїх співвітчизників, отямитися і змінити ставлення до природи, адже ми «зовсім втратили совість»: вивозимо в ліс сміття і мотлох, загіджуємо річки й озера, вирубуємо ліси і насадження, отруюємо повітря, яким самі й дишемо: «Насмітило людство, накопичило терикони відходів, нігари сміття» [6, с. 219], – отакі страшні наслідки нашої життєдіяльності.

Висновки до розділу

Індивідуально-авторське сприйняття світу Ліною Костенко відображено в сукупності мовних одиниць усіх мовних рівнів, що мають значне змістове навантаження (філософське, етнічне, культурне, історичне).

Світоглядні позиції Л.Костенко визначили її життєві пріоритети, надали соціально значущого змісту творчій діяльності, сформували емоційно-чуттєве та аксіологічне підґрунтя світосприйняття митця слова, як мовної особистості, яка сформувалася під впливом суспільно-історичних, національно-патріотичних, культурних та естетичних чинників в українському середовищі.

Екзистенційний концепт «життя» класифіковано за двома параметрами: за провідною семою та за відображенням вербалізованими варіантами концепту різних періодів життя. Сему динамічності мають такі вербалізатори: «те, що переждалось», «те, що відбулось», «проминання тіней», «оббирання реп'яхів», «існування», «життя – це рух», «божевільне раллі», «розминання», «долання», «минання». На динамічність вербалізаторів указує значна кількість віддієслівних іменників. Часова сема домінує у таких вербалізованих варіантах концепту: «йти за часом», «великий цейтнот», «посекундна тарифікація», «коротке життя», «конвеєр часу» тощо.

Просторові характеристики життя об'єктивовано у таких лексичних одиницях: «ковзаниця», «зойк на болотах», «лан», «поле», «шлях», «дорога». Православно-християнську сему мають вербалізатори концепту: «спокута гріхів», «нести хрест» тощо.

У межах лінгвокультурологічного поля «душа» лінгвокультурні концепти за типом семантики поділяємо на: концепти, які актуалізують інформацію про душу як внутрішній простір («душа прозріє всесвітом очей», «одинадцять небес у душі»); концепти, які відображають окремішність душі Митця («незглибима душа», «від поля до небес», «горизонт до Вічності»); концепти, які актуалізують етичні цінності («білий сніп», «багаття», «плювати в душу», «конфіскація душ»); концепти на позначення психічних, фізичних відчуттів людини, її реакцій на світ, інших людей, процеси, відносини («втомилася душа», «фантомі болі душі», «обнишпорювати душу»); лінгвокультурні концепти, пов'язані з екзистенційними категоріями буття («врятувати душу», «прикрити душу Божим щитом», «шукати прощ»).

Вербалізація концептуальних відношень «людина-світ» у художніх та публіцистичних творах Ліни Костенко представлена трьома тематичними блоками: по-перше, сприйманням людиною Всесвіту як універсуму; по-друге, об'єктивацією відношень між світом і людиною; по-третє, усвідомленням людиною себе як частини світу. Перший тематичний блок у творах Ліни Костенко представлено такими лексико-семантичними одиницями: «Всесвіт», «Космос», «нескінченність», «Чумацький Шлях», «голуба дистанція», «гармонія», «космічний контекст», «холодний всесвіт», «акваріум планет», «всесвітній вузол». Сприймання Всесвіту позначено незбагненністю, надзвичайною складністю і навіть неможливістю його осягнення, наявністю таємниць, відособленістю від людини.

Значно ближчим постає світ, коли йдеться про відношення «людина-світ», у якому він стає освоєним, зрозумілим, близьким. Свідченням цьому є характер лінгвокультурних засобів вербалізації відповідних концептів:

«малесенька Земля», «у Космосі мачина», «білий світ», «земля обітована», «світ давить, обступає», «блакитна зірка» тощо.

Усвідомлення людиною себе як частини універсуму вербалізовано у таких концептуальних характеристиках: «крихта у світі», «розгублене дитя», «homo sapiens», «анти-я», «землянин», «грудочка тепла», «стереоскопічний, багатовимірний».

Вербалізація концептуальних відношень «людина-природа» в творчості Ліни Костенко представлена концептами трьох типів: концепти, які відображають гармонію у відношеннях «людина-природа» («первозданність», «люблю ліси», «мовчанням говорю», «поговорити з лісом», «ліс живий»); концептуальними вербалізаторами, які відображають згубний вплив людини на природу («озонова дірка», «дерева тремтять від жаху», «загроза зникання», «вдарити землю у сонячне сплетіння»); концепт «Чорнобиль», який реалізовано у таких лексико-семантичних полях: атомний Вій («Атомний Вій опустив бетонні повіки»), Звізда-Полин («Чому Звізда-Полин упала в наші ріки?!»), Чорнобиль («Летить лелека над Чорнобилем / нікому діток не несе»), Зона (Чорнобильська зона) («У Зоні віє вітер небуття»), Дзвін Чорнобиля («А потім – дзвін Чорнобиля... Який він буде – наш наступний дзвін?»).

Дефініції для кожного лінгвокультурного типу одиниць подано за семіотичним, культурологічним, антропоцентричним принципами, які в єдності відображають особливості світобачення носіїв української мови.

ВИСНОВКИ

Сила художнього слова Ліни Костенко зумовлена ступенем експресивізації текстового простору як комунікативно-прагматичної функції його адресанта. Художній текст, особливо поетичний, семантично предикуює викликати глибинні авторські інтенції, актуалізувати реакції адресата (читача, слухача, співрозмовника) на авторське бачення світу, стосунків між людьми, подій, соціальних проблем, особистісних невдач, переживань тощо й задуматися, зробити певні висновки і відповідно діяти. Це стосується насамперед творів філософського спрямування, тих, що відображають соціальні й моральні проблеми людини, які викликають емотивно-оцінні роздуми та пошуки активних дій не тільки окремих особистостей, а й усього народу. Саме в цьому аспекті актуальною сьогодні постала лінгвокультурна парадигма творчості Ліни Костенко.

Оцінюючи творчість Ліни Костенко з погляду її ролі як митця слова в житті української спільноти, доречно наголосити, що її прагматика ґрунтується у контексті радянської доби і доби незалежності України у руслі пристрасної ідеї – визнання українського народу в світі як спадкоємця великої культури й козацького духу свободи.

Визначаючи талант і оригінальність Ліни Костенко як поетеси, на особливу увагу заслуговує глибокий патріотизм, на тлі якого постає різкий спротив до сучасних збочень у політиці, в моралі, у взаєминах.

Аналіз семантики синтаксичних побудов текстових фрагментів слова у лінгвокогнітивному, лінгвокультурному, лінгвопрагматичному аспектах дозволив виявити особливості світобачення письменниці, зокрема у конструюванні ціннісної картини світу українського етносу у соціодискурсивному просторі її художньої творчості.

Людський чинник у мовномисленнєвій картині світу визначається в інтерпретації відображуваної ситуації в свідомості «народу й індивіда». Оскільки мовна і концептуальна картини світу внутрішньо співвіднесені між

собою, то інтерпретація актів пізнання людиною світу можлива на основі мисленнєвої інтерпретації практичної діяльності людини, її концептуального і соціального досвіду. Інтерпретація як побудова певної філософської системи поглядів на світ на основі логічних процесів, фіксованих у мові індивіда, відрізняється від громадсько-соціальної.

Індивідуально-авторське бачення світу включає, крім об'єктивних характеристик, оцінок, настанов тощо, осмислення дійсності на в роздумах на базі власних відчуттів, емоцій, прагнень та оцінок суцього. Зрештою, індивідуальне сприйняття світу (суспільних стосунків, владних структур держави, норм життя, моралі тощо) постає не тільки як загальнонародний, національний, а й як власне світ людини, що найбільшою мірою характеризує письменника-митця художнього слова. Щодо мовноконтекстуального відображення світу Ліни Костенко визначальними є аксіологічні характеристики її стилю: високої наснаженості її поетичного слова, а так само слова-образу в прозовому озвученні, зверненому до адресата – народу своєї країни.

Мовна картина світу як спосіб об'єктивації світу у свідомості людини як відображення сукупності знань та уявлень про світ є інтегративним номеном мовної та концептуальної картин світу, тому в мовленні, у текстах різних стилів і жанрів мовець завжди відображає у мовних засобах когнітивно-інформативні константи відповідно до інтенцій мовця і мети спілкування.

У прозових творах Ліни Костенко опорними виступають лінгвокультурні концепти: сфери менталітету і ментальності, етоси «душа» і «Слово», ціннісні орієнтири і концептуальні доміанти. Семіотична реалізація представлена в контекстах творів на означування їх референтів та додатково вторинними – у межах «пряме значення–метафоричне, конотативне значення».

Лінгвокультурні концепти представлені в мовних експлікаціях таких культурно релевантних явищ, як українська ментальність, стереотипи, які

конституують ціннісні виміри життя і діяльності етносу в соціодискурсивному просторі. В основі створення автором прозових творів художніх образів і текстових структур лежить мовленнєва особистість, орієнтована на реалізацію прагмакомунікативної функції.

Особливістю творчої манери Ліни Костенко є широке використання концептуальних метафор у потрактуванні дій людей, звичок, прагнень, емоцій, осмислених оцінно як позитивних на опозиції: критики, обурення з приводу байдужості, інертності, почуття меншовартості тощо.

Індивідуальна метафорична картина світу Ліни Костенко репрезентує її як творчу особистість, наділену особливим сприйняттям реальної дійсності та відображення її в поетичних і прозових творах як носія етнокультурних цінностей свого народу, палкого патріота і борця за його споконвічні ідеали. Неперевершена взірцева образність її поетичної мови, особливо метафоричне оцінне моделювання світу України (політики, влади та інших констант), як і аксіологічних характеристик українців, детерміновано концептуально на основі єдностей: світ-людина, слово-душа, людина-мислення-мова і протиставлень: природа-антиприрода.

Лінгвокультурні концепти представлено у тісному взаємозв'язку з іншими ментальними утвореннями, які є одиницями лінгвістичного простору свідомості носіїв мови, вербальними репрезентаціями образів культурної свідомості; одиницями мовної системи, що підлягали семантичному та лінгвокультурному аналізу.

Лінгвокультурні тексти зберігають та транслюють через лінгвокультурні одиниці різні типи культурологічної інформації (загальнолюдську, національну та індивідуальну культуру мовної особистості автора). Знаковими з цього погляду є художні та публіцистичні твори Ліни Костенко. Мова її творів характеризується багатством лексичних та фразеологічних лінгвокультурних концептів, пов'язаних із соціокультурним та суб'єктивно-екзистенційними контекстами їхньої об'єктивації.

Одне з ключових місць у мові творів Ліни Костенко посідають соціальні концепти, які відображають відношення «людина-суспільство», і «становище людини в суспільстві». Мовні знаки, які вербалізують культурний зміст соціальних концептів у контексті лінгвокультурних концептів, вербалізують лексичні та фразеологічні одиниці лінгвокультурологічних полів «нація», «народ», «культура», «мова», «слово», «влада», «політика». Лінгвокультурні концепти у вертикальному та горизонтальному контекстах творчості Ліни Костенко об'єктивують національне осмислення у художньому мовленні письменниці як носія української ментальності та культури. Аналізовані концепти «влада» і «політика» вербалізуються більшою мірою негативно – лексемами зниженого регістру, інгерентною та адгерентною лексикою негативної емоційно-експресивної тональності. Ліна Костенко вдається до прийомів індивідуально-авторського відображення сприйняття дійсності, спроектованих на стилістичний мовний рівень. Осмислюючи суспільно-політичну ситуацію в Україні, письменниця проводить паралелі з історією інших країн, з різними історичними періодами їхнього становлення, добираючи і порівнюючи ключові історичні події.

Як мовна особистість Ліна Костенко сформувалася під впливом суспільних, національно-патріотичних, культурних та естетичних чинників та історичних змін суспільного середовища на межі другої половини ХХ-початку ХХІ ст., що ознаменувалися розпадом Радянського Союзу й реалізацією одвічного прагнення – самостійної держави Україна.

Філософські інтенції письменниці засвідчені в екзистенційних концептах «світ», «всесвіт», «життя», «душа», «природа». Вербалізація концептуальних відношень «людина-світ» у художніх та публіцистичних творах Ліни Костенко представлена тематичними блоками, які відображають сприймання митцем слова Всесвіту як універсуму та об'єктивацію відношень між світом і людиною, усвідомлення людиною себе як частини світу.

Ядерними семами у вербалізації художницею слова концепту «життя» є семи простору, часу, руху, які об'єктивують реальний світ в усіх його виявах.

Лінгвокультурний концепт «душа» за типом семантичних характеристик у текстах письменниці об'єктивують концепт «душу» як внутрішній простір; як образ Митця; передають його етичні цінності; характеризують психічні, фізичні відчуття людини, її реакції на світ, на інших людей та лінгвокультурні концепти, пов'язані з екзистенційними категоріями буття в оцінних характеристиках, переважно критично негативних, з мотивацією змін на краще.

Система «людина-природа» в творчості Ліни Костенко вербалізована у концептах, які відображають не тільки гармонію у цих відношеннях, а й як антиприроду – як наслідки згубного впливу людини на природу.

Лінгвокультурний концепт є невід'ємним складником мови творів видатної української письменниці Ліни Костенко, що визначає досягнення нею світу з двох проекцій – як громадянина-патріота і як митця слова.

На основі аналітико-синтетичного опрацювання текстів осмислено два поняття: «ідіостиль» та «ідіолект». Перший стосується концептуального виявлення світогляду Ліни Костенко, а другий – експлікації його засобами мови. Якщо мовностилістичні особливості художньої мови стосуються авторського ідіолекту, то концептуалізацію письменницею дійсності відображено в її ідіостилі, який є способом виявлення особливостей мовностилістичної організації текстів художньої картини світу у творах письменниці.

Здатність письменниці уніфікувати об'єктивний світ із його властивостями, феноменами та характеристиками і світ мови зумовили феномен індивідуально-авторської манери письма. Унікальними рисами ідіостилю Ліни Костенко є сукупність глибинних текстопороджувальних домінант і смислових констант, які засобами інтерсуб'єктивності фіксують інтегральні смислові, культурні характеристики світогляду автора,

пізнавальні межі простору, в яких стає можливим досвід сприйняття будь-якої речі у світі. Ідіостиль Ліни Костенко характеризується поєднанням нейтральної і стилістично маркованої лексики, індивідуально-авторським слововживанням, майстерним володінням художньо-образною палітрою української мови. Однією зі специфічних рис мовотворчості митця є її філософічність. Мова публіцистичних творів Ліни Костенко актуалізує акціональні, соціально-історичні образи та поняття, універсальні для всього історіософського континууму. Аксиологічні та соціально-історичні і універсальні формують асоціативно-образне поле – систему словесно-образних національних знаків, за допомогою яких моделюється картина світу як макрообраз, що є аналогом реальності філософського світовідчуття і світорозуміння.

Домінантними у публіцистичних творах Ліни Костенко є концепти «культура» (гуманітарна аура нації) – фундаментальний концепт художнього освоєння дійсності; «мова» і «слово» як смислотворчий чинник, що виконує самоохоронну функцію народу, чинна форма збереження українства у процесі національного самоусвідомлення на ґрунті культурної ідентичності; концепт «людина», котрий акумулював індивідуальне світобачення письменниці, вписавши його в мисленнєвий Універсум, оптимізувавши цим буття особистості в реальному світі; концепти «суспільство», «політика», «влада», що постають як вербалізована рефлексія Ліни Костенко в історіософському просторі, поєднуючи гносеологічну енциклопедичність з онтологічною глибиною світоосягнення; «Митець», «мораль» і «творча праця», які розкривають філософсько-естетичний потенціал творчості художника слова.

Мова творів Ліни Костенко характеризується музичністю слова, якої досягнуто використанням словесних і фразових повторів, імпліцитності змісту твору, просодичними засобами асонансу, алітерації, полісиндетону, хоча фонетичний мовний рівень не є центральним у характеристиці мовотворчості Ліни Костенко.

Специфічні ознаки словесних експериментів Ліни Костенко спостерігаються й на словотвірному рівні, проте й він не є продуктивним із погляду лінгвокультурної характеристики парадигми творчості письменниці. Особливості авторських дериватів виразно виявлено у двох блоках: словотвірному і семантичному потенціалі префіксів у функції інтенсифікаторів експресивності при одночасній частковій нейтралізації значення, вираженого твірною основою; у вираженні різних часових і якісних характеристик і нашаруванні сем обмеженості; у використанні індивідуально-авторських юкстапозитів та осново складання; у використанні книжної лексики поряд із зниженою.

Одним із складників як загальномовної, так і індивідуально-авторської виразності є новотвори-номінативи на позначення осіб за фізичними ознаками, за характерологічними ознаками, за професійною діяльністю, а також тваринного і рослинного світу, космічних об'єктів, психофізіологічних станів, почуттів, фізичного стану навколишнього середовища тощо. Своєрідність письменниці полягає і в створенні власних назв осіб: («...він мав ім'я нечуване у світі: / По-Лицю-Дош, По-Лицю-Дош, / По-Лицю-Дош!»). У власних назвах Ліни Костенко має місце значна акумуляція культурологічного змісту: *Ассоль, Атлантида, Афродита, Байда, Богуславка, Вернигора, Вишгород, Візантія, Геродот, Гесіод, Голгофа, Гомер, Дебюссі, Джоконда, Кассандра, Княжа Гора, Мадонна, Паганіні, Почайна, Рабле, Страдіварі, Сувид, Троя, Труханів острів, Фауст, Федькович, Чумацький Шлях, Яготин* тощо. Експресивно-естетичними якостями наділені й оказіональні дієслова, дієприкметникові, прикметникові і прислівникові форми.

Ідіолект Ліни Костенко густо насичений мовними засобами, які постають як результат індивідуально-авторського осягнення світу, засвідчують майстерне володіння мовним інструментарієм і лексичним фондом: серед синонімів письменниця надає перевагу абсолютним та однокореневим, меншою мірою використано ті, що різняться конотативним

значенням, семантико-стилістичні, контекстуальні; важливі також евфемізми, перифрази тощо. Творам Ліни Костенко притаманне використання паронімічного багатства: вокалічна паронімія, метатезна епентетична, консонантна, аугментативна. Усі групи паронімів у контекстах виконують стилістичні функції змалювання певного образу, посилення метафоричності висловлювання, надання іронічного забарвлення змісту висловлювання, а також як прийом мовної гри.

Результатом глибинної оцінки світобуття українців, історії народу і конкретно-побутових картин є також використання фразеологізмів у творах Ліни Костенко.

Теми і мотиви творчості Ліни Костенко, виражені означуваним словом у власних метафоричних моделях, осмислюються несподіваними гранями («купання в річці Геракліта» (темпоральна), «Епоха зашморгнулась, як Дункан» (з конкретною культурно-історичною інформацією), «Із року в рік дожити до неділі» (циклічно-часова), «Моя пам'ять плаче над снігами» (персоніфікація). Різновидом метафори є й метафоричний епітет («Блакитні вії хата підніма», «Стоять садів квітучі повені»).

У перспективі подальших пошуків актуальними є дослідження та комплексний аналіз лінгвокультурних та інших концептів української мовної картини світу та укладання словника лінгвокультурних концептів як Ліни Костенко, так і інших українських письменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аврамова В. Аккумуляема – базовая единица лнговокультурологии / В. Аврамова // Русский язык за рубежом. – 2007. – № 6. – С. 52-55.
2. Акушин Н.П. Сучасні напрями європейської етнолінгвістики / Н.П. Акушин // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – № 3. – С. 347-351.
3. Андрейчук Н.І. Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики : ідеологія і програми досліджень / Н.І. Андрейчук // Лінгвістичні студії : Зб. наук. праць [Укладач Ан. Загнітко та ін.]. – Донецьк ДонНУ. – Вип. 17. – 2008. – 348 с. – С. 273-278.
4. Андрейчук Н.І. Парадигма як термін // Вісник : Проблеми української термінології. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2008. – № 620. – С. 254-257.
5. Апресян В.Ю. Метафоры в семантическом представлении эмоций / В.Ю. Апресян, Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 27-35.
6. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка : попытки системного описания / Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37-67.
7. Арсеньев А.С. Размышления о работе С.Л. Рубинштейна «Человек и Мир» / А.С. Арсеньев // Вопросы философии. – 1993. – № 5. – С. 130-160.
8. Арутюнова Н.Д. Язык и время / Н.Д. Арутюнова // Язык и мир человека. Языки русской культуры. – М., 1999. – С. 687-736.
9. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
10. Ахмедьяров К.К. О функционально-динамической природе художественного слова / К.К. Ахмедьяров, Ю.Н. Тынянов // Текст. Структура и семантика. – М., 2001. – Т.1. – С. 176-182.

11. Бабаянц В.В. Связь языка и культуры / В.В. Бабаянц // Сборник трудов Северо-Кавказского гос. техн. ун-та. Сер. : Гуманитарные науки. – Ставрополь, 2005. – № 1. – С. 124-127.
12. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка [Текст] / А.П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1996. – 103 с.
13. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка; под ред. : Будагов Р. А. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
14. Барабаш С.Г. Ліна Костенко : Філософія поетичного живопису / С.Г. Барабаш. – Кіровоград, 2003. – 97 с.
15. Барабаш С.Г. Поетична історіософія Ліни Костенко : безсмертя духу / С.Г. Барабаш. – Кіровоград, 2003. – 81 с.
16. Бартминьський Е. Языковой образ мира : очерки по этнолингвистике / Е. Бартминьський; [пер. с пол.]. – М. : Индрик, 2005. – 528 с.
17. Батракова С. П. Образ мира в живописи XX века : к постановке проблемы / С.П. Батракова // Мировое древо, 1992. – № 1. – С. 82-108.
18. Бацевич Ф.С. Антропоцентризм як один із способів вияву людського фактора в мові / Ф.С. Бацевич // Культура мови і культура в мові : Зб. наук. праць. – К. : НМК ВО, 1991. – 182 с. – С. 81-86.
19. Бацевич Ф.С. Духовна синергетика рідної мови : Лінгвофілософські нариси [монографія] / Ф.С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 192 с. (Серія «Монограф»).
20. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики : Монографія. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 281с.
21. Бацевич Ф.С. Філософія мови : Історія лінгвофілософських учень : Підручник / Ф.С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 240 с. (Альма-матер).
22. Бельчиков Ю.А. Русский язык. XX век / Ю.А. Бельчиков. – М., 2003. – 318 с.

23. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
24. Бицилли П.М. Избранные труды по филологии / П.М. Бицилли. – М. : Наследие, 1996. – 711 с.
25. Біленко Т. Феномен слова в українських реаліях (Філософський аспект) : [монографія] / Т. Біленко. – К. : Знання України, 2003. – 432 с.
26. Боас Ф. Границы сравнительного метода в антропологии / Ф. Боас // Антология исследований культуры. – СПб. : «Университетская книга», 1997. – Т. 1. – С. 509-518.
27. Бромлей Ю.В. Создано человечеством / Ю.В. Бромлей, Р.Г. Подольский. – М.: Политиздат, 1974. – 272 с.
28. Брутян Г.А. Язык и картина мира / Г.А. Брутян // Язык и культура: Хрестоматия для студ.-филол. / [Л.Г. Саахова, Н.В. Рапопорт, Р.А. Газизов]. – Уфа. : Изд-во Башкирского ун-та, 2000. – 174 с. – С.55-59.
29. Брюховецький В.С. Ліна Костенко : Нарис творчості / В.С. Брюховецький. – К.: Дніпро, 1990. – 262 с.
30. Будагов Р.А. Философия и культура / Р.А. Будагов. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 303 с.
31. Бук С.Н. Сучасні методи дослідження мови письменника у слов'язнознавстві / С.Н. Бук // Проблеми слов'язнознавства : зб. наук. пр. / [гол. ред. В. Черній]. – Львів, 2012. – С. 86-95.
32. Бурвикова Н.Д. Жизнь в мимолётных мелочах / Н.Д. Бурвикова, В.Г. Костомаров. – СПб. : Златоуст, 2006. – 68 с.
33. Васильев С.А. Философский анализ теории лингвистической относительности / С. А. Васильев. – К. : Наукова думка, 1974. – 136 с.
34. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков: Пер. с англ. А.Д. Шмелева / Под. ред. Т.В. Булыгиной / А. Вежбицкая. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1999. – 780 с.
35. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М., 1996. – 416 с.

36. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В.Т. Бусел (уклад. та голов. ред.). – К. : Перун, 2005. – 1728 с.
37. Верещагин Е.М. Язык и культура : лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. 4-е изд. Перераб и доп. / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М. : Рус. яз., 1990 (Библиотека преподавателя русского языка как иностранного). – 246 с.
38. Винокур Г.О. Заметки по русскому словообразованию // Избранные работы по русскому языку. – М. : Наука, 1959. – 451 с.
39. Вітгенштайн Л. Філософські дослідження / Людвіг Вітгенштайн ; [пер. з нім. Є. Поповича] // Вітгенштайн Л. Tractatus logico-philosophicus; Філософські дослідження. – К. : Основи, 1995. – С. 87-309.
40. Волошин Ю.К. Общий американский сленг : состав, деривация и функция (лингвокультурологический аспект) : [монографія] / Ю. Волошин. – Краснодар : Изд-во КубГУ, 2000. – 282 с.
41. Воркачев С.Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация : истоки и цели / С.Г. Воркачев // Филологические науки. – 2005. – № 4. – С. 76-83.
42. Воркачев С.Г. Становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки – 2001. – № 1. – С. 64-72.
43. Воркачев С.Г. Национально-культурная специфика концепта любви в русской и испанской паремиологии / С.Г. Воркачев // НДВШ ФН. – 1995. – № 3. – С. 56-66.
44. Воробьев В.В. Лингвокультурология : монография [Текст] / В.В. Воробьев. – М. : Изд-во РУДН, 2008. – 336 с.
45. Воробьев В.В. Теоретические и прикладные аспекты лингвокультурологии [Текст] : дисс. ... доктора филологических наук : 10.02.01 / В.В. Воробьев. – М., 1996. – 395 с.
46. Вундт В. Проблемы психологии народов / В. Вундт. – СПб. : Изд-во «Питер», 2001. – 160 с.

47. Гавеля О.М. Антропологізм та антропоцентризм як основні джерела культурної антропології / О.М. Гавеля // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – К. : Міленіум, 2009. – Вип. 23. – С. 110-123.

48. Гадамер Г.-Х. Истина и метод : Основы филос. герменевтики: Пер. с нем. /Общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова / Г.-Х. Гадамер– М.: Прогресс, 1988. – 704 с.

49. Герд А.С. Введение в этнолингвистику [курс лекций и хрест.] / А.С. Герд. – СПб. : СПбГУ, 2005. – 457 с

50. Голик С.В. Мовна особистість як об'єкт лінгвокультурологічних досліджень // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови / [ред. кол. : Р. С. Помірко (гол. ред.) та ін.]. – Львів, 2013. – Вип. 21. – С. 258-264.

51. Голобородько К.Ю. Проблема ментального світу митця в теорії мовної картини світу / К.Ю. Голобородько // Лінгвістичні дослідження [зб. наук. праць / За ред. проф. Л.А. Лисиченко]. – Харків, 2003. – Вип. 10. – С. 105-112.

52. Голованова А. Категория ценности и её репрезентация в польской языковой картине мира / А. Голованова // *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*, red. J. Bartmińskiego. – Lublin: UMCS, 2003.

53. Голубничий В. Суть української культури й українська культура в діаспорі. Доповідь на підготовчій сесії для справ культури в Торонто 30-го березня 1964 р. / В. Голубничий. – Торонто, 1965. – 51 с.

54. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира : [Монография] / И.А. Голубовская. – К.: Изд.-полиграф. центр «Киевский университет», 2002. – 293 с.

55. Голубовська І.О. Проблеми зіставно-конфронтативного вивчення національно-мовних картин світу / І. О. Голубовська // Вісник КНУ ім.Т. Шевченка. – К., 2010. – Вип. 24. – С. 39-42.

56. Голянич М.І. Внутрішня форма слова і дискурс : Монографія / М.І. Голянич. – Івано-Франківськ : Вид.-диз.від. ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – 296с.

57. Голянич М.І. Ключова внутрішньоформна номінація в реалізації смислотвірного потенціалу художнього тексту / Марія Голянич // Актуальні проблеми синтаксису : сучасний стан і перспективи дослідження: матеріали Міжнародних наукових читань, присвячених пам'яті доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри сучасної української мови ЧНУ Ніни Василівни Гуйванюк– Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С. 242 – 243.

58. Гриценко П.Ю. Відповідальність перед словом / П.Ю. Гриценко // Вона як хліб : на пошану творчості Ліни Костенко : публікації 2005–2011 рр. / упоряд. : Л. Голота, Є. Букет. — К.: Укр. пріоритет, 2011. – 160 с. (Бібліотека «Слова просвіти» ; кн. 4). – С. 34-39.

59. Гумбольдт В фон. Избранные труды по языкознанию / В. Фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 396 с.

60. Гумбольдт В. фон О различии строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человеческого рода / В. фон Гумбольдт // Звегинцев В.А. Хрестоматия по истории языкознания XIX - XX веков. – М., 1956. – 459 с.

61. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 451 с.

62. Гураль С.К. Мировоззрение, картина мира, язык: лингвистический аспект соотношения / С.К. Гураль // Вестник Томского государственного университета. – 2007. – № 299. – С. 14-21.

63. Гуссерль Э. Философия как строгая наука / Э Гуссерль. – М.: АСТ, 2000. – 752 с.

64. Даниленко В.П. Языковая картина мира в концепции Л. Вайсгербера. / В.П. Даниленко [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.islu.ru/danilenko/articles/vaiskart.htm>.

65. Даниленко Л.І. Лінгвістика ХХ-початку ХХІ ст. у пошуках цілісної теорії взаємозв'язку мови, культури і мислення / Л.І. Даниленко // Мовознавство. – 2009. – № 5 –С. 3-11.

66. Дельоз Ж. Что такое философия? / Ж. Дельоз, Ф. Гваттари – М.; СПб., 1998. – 286 с.
67. Демьянков В.З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке / В.З. Демьянков // Вопросы филологии. – М., 2001. – №1. – С. 35-47.
68. Денисова С.П. Картина світу та суміжні поняття в зіставних дослідженнях / С.П. Денисова // Проблеми зіставної семантики. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – Вип. 7. – С. 9-15.
69. Дзюба І. Є поети для епох / І.М. Дзюба. – К.: Либідь, 2011. – 208 с.
70. Дзюба І.М. Вимирання Слова / І.М. Дзюба // Вісник НАН України. – 2004. – № 12. – С. 34-40.
71. Дмитриева О.А. Лингвокультурные типажи России и Франции XIX века : [монография] / О.А. Дмитриева. – Волгоград: Изд-во ВГПУ «Перемена», 2007. – 307 с.
72. Дороз В.Ф. Українська мова в діалозі культур: [навч. пос.] / В.Ф. Дороз. – К.: Ленвіт, 2010. – 320 с.
73. Драгоманов М. Вибрані праці. – Т.1. –Кн.2: Історія. Публіцистика. Політологія / М.П. Драгоманов; упоряд., авт. прим. В. Ф. Погребенник. – Київ : Знання України, 2007. – 272 с.
74. Елизарова Г.В. Культурологическая лингвистика (Опыт исследования понятия в методических целях) / Г.В. Елизарова. – СПб.: Бельведер, 2000. – 140 с.
75. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М.: КомКнига, 2006. – 408 с.
76. Естетика [підручн.] / За заг ред. Л.Т. Левчук. – К.: Вища школа, 2005. – 431 с.
77. Єрмоленко С.Я. Методи стилістичних досліджень / С.Я. Єрмоленко // Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст. : система понять і бібліографічні джерела / за ред. д-ра філол. наук, проф. С. Я. Єрмоленко. – К.: Грамота, 2007. – С. 13–17.

78. Єрмоленко С.Я. Мого народу гілочка тернова / С.Я. Єрмоленко // Вона як хліб : на пошану творчості Ліни Костенко : публікації 2005–2011 рр. / упоряд. : Л. Голота, Є. Букет. – К.: Укр. пріоритет, 2011. – 160 с. (Бібліотека «Слова просвіти» ; кн. 4). – С. 40-45.

79. Жаборюк О.А. Комунікативно-когнітивна сутність мови та мовлення (філософські аспекти) / О.А. Жаборюк // Мовознавство. – 2004. – № 1. – С. 39-45.

80. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 23-35.

81. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси [навч. пос. для студ. вищ. навч. закл.] / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.

82. Железнова Ю.В. Лингвокогнитивное и лингвокультурное исследование концепта «Семья» : Автореф. дис... на соиск. уч. степени канд. филол. наук. 10.02.19 – теория языка / Ю.В. Железнова. – Ижевск, 2009. – 27 с.

83. Загнітко А. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум. Науково-навчальний посібник / А. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 289 с.

84. Закс Л.А. Художественное сознание / Л.А. Закс. – Свердловск: Изд-во Урал, ун-та, 1990. – 212с.

85. Залевская А.А. Психолингвистический подход к проблеме концепта / А.А. Залевская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 39-51.

86. Звегинцев В.А. Теоретико-лингвистические предпосылки гипотезы Сепира-Уорфа / В.А. Звегинцев // Новое в лингвистике. – М.: Изд-во иностранной лит., 1960. – Вып. 1. – С. 111-134.

87. Иванова Л.П. Язык культуры. Язык национальной культуры (попытки категоризации) / Л.П. Иванова // Мова і культура; Зб. наук. праць. Сер.: Філологічні науки, Культурологічний компонент мови. – К.: Вид дім Дм. Бураго, 2001. – Вип. III. – Т. 2. – С. 85-87.

88. Избранные труды по языкознанию [Текст] / В. Гумбольдт; Пер. с нем. под ред. и с предисл. Н. В. Рамишвили; Послесловие В. А. Звегинцева, А. В. Гулыги. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.

89. Іващенко В.Л. Науковий концепт і наукове поняття : проблема диференціації / В.Л. Іващенко // Українська мова. – 2005. – № 3. – С. 62-76.

90. Іващенко В.Л. Типологічна диференціація концептуальних структур як одиниць ментального простору / В.Л. Іващенко // Мовознавство. – 2004. – № 1. – С. 54-61.

91. Карасик В.И. Институциональные концепты / В.И. Карасик // *Vita in lingua*: К юбилею профессора С. Г. Воркачева: сборник статей [ред.: В.И. Карасик]. – Краснодар: Атриум, 2007. – 256 с. – С.51-57.

92. Карасик В.И. О категориях лингвокультурологии / В.И. Карасик // *Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности*: Сб. науч. труд. – Волгоград: Перемена, 2001. – С. 3-16.

93. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс [Монография] / В.И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.

94. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1981.

95. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1976. – 355 с.

96. Кибрик А.Е. О «невыполненных обещаниях» лингвистики 50-60-х годов // *Московский лингвистический альманах*. Вып. 1 «Спорное в лингвистике». – М., 1996. – С. 230 – 233.

97. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до концепції мовного релятивізму) / Р. Кісь. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.

98. Клоков В.Т. Основные направления лингвокультурологических исследований в рамках семиотического подхода / В.Т. Клоков // *Теоретическая и прикладная лингвистика*. – Воронеж, 2000. – Вып. 2. – С. 60–67.

99. Ковалевський О.В. Ліна Костенко. Нарис творчо-світоглядної біографії. Вид. 2-ге переробл. і доп. / О.В. Ковалевський. – Х.: Прапор, 2004. – 192 с.
100. Колесов В.В. Язык и ментальность / В.В. Колесов. – СПб, 2003. – 240 с.
101. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский – М.: Наука, 1990. – 108 с.
102. Комар О.С. Етнокультурна парадигма національно-маркованих мовних одиниць [Текст] : автореферат дис... канд. філолог. наук: 10.02.01 / О.С. Комар. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, Ін-т філології, 2009. – 21 с.
103. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія: [навч. пос.] / В.І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
104. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія: аспекти вивчення / В.І. Кононенко // SOUČASNÁ UKRAJINISTIKA Problémy jazyka, literatury a kultury IV. Olomoucké sympozium ukrajinistů 28. – 30. srpna 2008. – Olomouc 2008.: Univerzita Palackého v Olomouci. – 472 с. – С. 539-546.
105. Кононенко В.І. Мова у контексті культури: [монографія] / В.І. Кононенко. – К. – Івано-Франківськ, 2008. – 390 с.
106. Конституція України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
107. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О.А. Корнилов. – М. : Издательство МГУ, 1999. – 341 с.
108. Косенко О.С. Мовна картина світу / О.С. Косенко // ФКЖ. – 2010. – № 34. – С. 104-114.
109. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. Космеда. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – 350 с.
110. Кравець Л.В. Ідесь над гранями свідомості є те, чого іще нема / Л.В. Кравець // Слово Просвіти. – Ч. 12, 25–31 березня 2010 р. – С. 6.

111. Кравцова Ю.В. Метафорическое моделирование мира : поэзия и проза / Ю.В. Кравцова. – К. Изд-во НПУ им. М.П. Драгоманова, 2011. – 360 с.

112. Кубрякова Е.С. О когнитивной лингвистике и семантике термина «когнитивный» / Е.С. Кубрякова // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2001. – Вып. 1. – С. 4-10.

113. Кузнецов А.М. Когнитология, «антропоцентризм», «языковая картина мира» и проблемы исследования лексической семантики / А.М.Кузнецов // Этнокультурная специфика речевой деятельности: сборник обзоров. – М. : ИНИОН, 2000. – 112 с. – С. 8-22.

114. Кузнецова Т.Ф. Картина мира и образы культуры // Культура: теории и проблемы / Т.Ф. Кузнецова, В.М. Межуев, И.О. Шайтанов [и др]. – М., 1995. – С. 135-161.

115. Кузнецов В.І. Поняття та його моделі / В.І. Кузнецов // Філософська думка. – 1998 – № 1. – С. 61-80.

116. Кущева О.Ю. Антропоцентрическая парадигма в современной лингвистике / О.Ю. Кущева // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2006. – № 4. – С. 224-226.

117. Лебедева Л.Б. Лингвокультурные особенности картины мира Великобритании (коммуникативное поле «путешествие»). 24.00.01-теория и история культуры : Автореф. на соиск. уч. степени канд. культурологи. / Л.Б. Лебедева. – М., 2008. – 23 с.

118. Левченко О.П. Етнолінгвістика і лінгвокультурологія: специфіка об'єкта й завдання / О.П. Левченко // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна.: Серія «Філологія». – Х., 2007. – Вип. 52. – 368 с. – С. 12-15.

119. Леонтьев А.А. Языковое сознание и образ мира / А.А. Леонтьев // Тезисы IX Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникаций. – М., 1988. – С.105-106.

120. Лингвокультурный концепт : типология и области бытования [Текст] : [монография] / под общ. ред. проф. С. Г. Воркачева. – Волгоград: ВолГУ, 2007. – 400 с.

121. Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу / Л.А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 36-41.

122. Лихачёв Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачёв // Известия Академии наук ; Сер.: Литература и язык. – М.: Наука, 1999. – Т. 52. – № 1. – С. 3-9.

123. Лотман Ю.М. Текст у тексті / Ю.М. Лотман // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред.. М. Зубрицької. – Львів, 1996. – 814 с.

124. Лотман Ю.М. О семиотическом механизме культуры / Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский // Лотман Ю.М. Избранные статьи: в 3 т. – Т. III : Статьи по истории русской литературы; Теория и семиотика других искусств; Механизмы культуры; Мелкие заметки / Ю. М. Лотман. – Таллинн: Александра, 1993. – 494 с.

125. Лотман Ю.М. Семиосфера / Ю.М. Лотман. – СПб.: Искусство-СПб., 2000. – 704 с.

126. Лурье С.В. Историческая этнология: [Уч. для вузов] / С.В. Лурье - М.: Аспент-пресс, 1997. – 447 с.

127. Маврицкий С. Страноведение: культура – язык – человек / С. Маврицкий // Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного: сб. науч.-метод. ст. – М.: Рус. яз., 1979. – 216 с.

128. Магировская О.В. Национально-культурные особенности лингвистической картины мира (на материале английских и русских пословиц и поговорок) [Текст] / О.В. Магировская. – Красноярск : РИО КГПУ, 2004. – 116 с.

129. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / В.Н. Манакин. – Киев : Знання, 2004. – 326 с.

130. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Маслова – М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 208 с.

131. Маслова В.А. Культурная коннотация как экспонент культуры в языковом знаке / В.А. Маслова // Этносоциоллингвистика: [хрестоматия / авт. и сост. Н.И. Коновалова]. – Екатеринбург, 2004. – С. 98-115.

132. Мацько Л. Дискурсивний аналіз тексту [Електронний ресурс] / Л. Мацько. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/article/1289.html>.

133. Мацько Л.І. Актуальність лінгвокультурологічних ідей Карла Фослера / Л.І. Мацько // Актуальні проблеми слов'янської філології. – Випуск XXIII. – Частина 1. – С. 437-443.

134. Мацько Л.І. Методологія і методи стилістики / Л.І. Мацько // Стилiстика української мови : підручник / О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – С. 11–20.

135. Мельник М. Р. Ономастика творів Ліни Костенко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова'» / М. Р. Мельник. – Одеса, 1999. – 21 с.

136. Менгель С. Концепт-ментальность-язык: философия языка В. фон Гумбольдта и А.А. Потебни в свете современных лингвистических теорий / С. Менгель // Відображення історії та культури народу в словотворенні [Текст]: доп. XII Міжнар. наук. конф. Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнар. комітеті славістів / НАН Укр. [та ін.]; упор. та наук. ред. Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська. – К.: Вид. дім Дм. Бураго, 2010. – 472 с.– С. 165-175.

137. Мех Н.О. Інтерпертація концептів слово, мова в українській культурній традиції / Н.Мех. – Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г.Сковороди, 2008. – 211 с.

138. Мех Н.О. Структура лексико-семантичного поля «мова- слово» в українській поетичній мові XIX – початку XX ст. [Текст] : автореф. дис...

канд. філол. наук: 10.02.01 / Мех Наталія Олександрівна ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2000. – 18 с.

139. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика / Н.Б. Мечковская. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 207 с.

140. Мова і культура. [Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко П.Ю. а ін.] / За заг. ред. В.М Русанівського. – К.: Наукова думка, 1986. – 185 с.

141. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша / А.К. Мойсієнко. – К.: Сталь, 2006.–300 с.

142. Мойсієнко А.К. Мова як світ світів / А.К. Мойсієнко // Наукові записки Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – К., 2004: Ін-т філології – Т. XIII. – С. 259-263.

143. Мойсієнко А.К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур : [наукове видання] / А.К. Мойсієнко. – Умань: РВЦ «Софія», 2008. – 280 с.

144. Москалюк В.М. Мова як естетичний простір української культури / В.М. Москалюк. – Луганськ.: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2008. – 260 с.

145. Москвин В.П. Русская метафора. Семантическая, структурная, функциональная классификация / В.П. Москвин. – Волгоград: Перемена, 1997. – 92 с.

146. Нерознак В.П. От концепта к слову: к проблеме: филологического концептуализма / В.П. Нерознак // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. – Омск, 1998. – С. 80-85.

147. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики: Учеб. пособие / М.В. Никитин – СПб: Науч. центр проблем диалога, 1996. – 757 с.

148. Ніка О.І. Аспектологія аналізу суб'єктивного в лінгвістиці // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: Зб. наук. праць. Випуск VII. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 2000. – С. 15-22.

149. Новейший философский словарь: 3-е изд., испр. / Сост. А.А. Грицанов. – Минск: Книжный Дом, 2003. – 1280 с.

150. Новикова Е.Ю. Проблемы категоризации и концептуализации в сфере наименований лиц по профессии в современном немецком языке / Е.Ю. Новикова // Германистика: состояние и перспективы развития: тез. докл. Междунар. конф., посв. памяти профессора О.И. Москальской. – М.: Изд-во МГЛУ, 2004. – С. 110-113.
151. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К., 1991. – 272 с.
152. Олікова М.О. Словник соціолінгвістичних та етнолінгвістичних термінів / М.О. Олікова, А.А. Семенюк, О.М. Тарнавська; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Л. Українки, 2010. – 364 с.
153. Ольшанский И.Г. Лингвокультурология в конце XX в.: итоги, тенденции, перспективы / И.Г. Ольшанский // Лингвистические исследования в конце XX в. – М., 2002. – С. 26-55.
154. Павшева А.В. Взаимодействие кодов культуры и естественного языка / А.В. Павшева // Известия Самарского научного центра РАН. – Самара, 2010. – № 3. – т. 12. – С. 776-778.
155. Падучева Е.В. Говорящий как наблюдатель: об одной возможности применения лингвистики в поэтике / Е.В. Падучева // Изв. РАН. Серия Литературы и языка. – 1993. – Т.52. – №3.
156. Падучева Е.В. Дейктические компоненты в семантике глаголов движения / Е.В. Падучева // Динамические модели в семантике лексики. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 373-390.
157. Панова О.Б. Язык и философия культуры / О.Б. Панова // Язык и культура. Вестник Томского гос. ун-та. – Томск, 2009. – № 2 (6) – С. 57-68.
158. Панчишин А. Експедиція в істину / А. Панчишин // Урок української. – 2000. – № 2. – С. 16-17.
159. Пилипак В. Антропоцентричні та егоцентричні концепції в лінгвістиці / В. Пилипак // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць [Укладач Ан. Загнітко та ін.]. – Донецьк ДонНУ. – Вип. 18. – 2009. – 310 с. – С. 13-18.

160. Пименов Е.А. Объективация концепта ЖИЗНЬ в русской языковой картине мира / Е.А. Пименов, М.В. Пименова // *Vita in lingua: К юбилею профессора С. Г. Воркачева: сборник статей* [ред.: В.И. Карасик]. - Краснодар: Атриум, 2007. – 256 с. – С. 81-90.

161. Пименова М.В. Введение в когнитивную лингвистику. Предисловие / М.В. Пименова [Попова З.Д., Стернин И.А., Карасик В.И., Кретов А.А., Борискина О. ., Пименов Е.А.]; Под ред. М.В. Пименовой. – Кемерово, 2004. – Вып. 4. – 208 с.

162. Пінчук О.Ф. Нариси з етно- та соціолінгвістики / О.Ф. Пінчук, П.І. Черв'як. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2005. – 152 с.

163. Плющ М.Я. Аксиологічні параметри мовної особистості Михайла Драгоманова / М.Я. Плющ // *Відомий – невідомий Михайло Драгоманов : науковий збірник до 170-річчя від дня народження М.П. Драгоманова / упор.: В. Погребенник, С. Шевчук, Н. Осьмак; Мін-во освіти, науки, молоді та спорту України; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова*, 2011. – 332 с. – С. 141-153.

164. Плющ М.Я. Іntenційно-прагматичні особливості стилістично-маркованих фрагментів внутрішнього мовлення у поетичному тексті Тараса Шевченка / М.Я. Плющ // *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови.* – 2013. – Вип. 10. – С. 3-7.

165. Плющ М.Я. Словоформа в семантично елементарному та ускладненому реченні. Вибрані праці. Видання друге, доповнене. – К.: Вид-во національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2013. – 423 с.

166. Позднякова Е.Ю. Языковая картина мира и языковое пространство во взаимосвязи «Язык – Культура» / Е.Ю. Позднякова // *Филология и человек. Научный журнал.* –№ 1. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2010. – С. 20–28.

167. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
168. Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В.И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке; отв. ред. Б.А.Серебрянников. – М.: Наука, 1988. – 242 с.
169. Постовалова В.И. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) / В.И. Постовалова // Фразеология в контексте культуры; Отв. ред. Телия В.Н. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 333 с. – С. 25-33.
170. Потебня А.А. Мысль и язык: полное собрание сочинений / А.А. Потебня; [подготовка текста Ю. Рассказова и О. Сычева; комментарии Ю. Рассказова] – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
171. Потебня О.О. Эстетика і поетика слова: збірник / О.О. Потебня [пер. з рос., упор., вступ ст., прим. І.В. Іваньо, А.І. Колодної]. – К.: Мистецтво, 1985. – 302 с.
172. Радзієвська Т.В. Концептуалізація ментального простору в українській мові / Т.В. Радзієвська // Мовознавство, 1998. – № 2-3. – С. 107-117.
173. Радченко О.А. Лингвофилософские опыты В. фон Гумбольдта и постгумбольдтианство / О.А. Радченко // Вопросы языкознания. – 2001. – № 3. – С. 96–125.
174. Рамишвили Г.В. Вопросы энергетической теории языка / Г.В. Рамишвили. – Тбилиси : Ганатлеба, 1978 – 230 с.
175. Руднев В.П. Словарь культуры XX века / В.П. Руднев. – М.: Аграф, 1997. – 384 с.
176. Русанівський В.М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі / В.М. Русанівський // Мовознавство. – 2004. – № 4. – С. 3-7.
177. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики / В.М. Русанівський. – К.: Наукова думка, 1988. – 240 с.

178. Салига Т. «Держава слова» Ліни Костенко / Т. Салига // Поезія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних: Матеріали круглого столу / Ред.-упоряд. Т.В. Шаповаленко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 105 с. – С. 50-54.

179. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2010. – 769 с.

180. Селіванова О.О. Методи дослідження тексту в сучасній лінгвістиці / О.О. Селіванова. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://selivanova.net/ru/publications/>

181. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрямки та проблеми / О.О.Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2008. – 712 с.

182. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля –К., 2006. – 716 с.

183. Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. [2-е вид. фототипне] / М. Семчишин. – К.: АТ «Друга ріка» МП «Фенікс», 1993. – 550 с.

184. Сепир Э. Грамматист и его язык / Э. Сепир // Избранные труды по языкознанию и культурологии [пер. с англ.; общ. ред. и вступ. ст. А.И. Кибрика]. – М.: Изд. гр. «Прогресс», «Универс», 1993 – С. 248-258.

185. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии [пер. с англ.; общ. ред. и вступ. ст. А.И. Кибрика] / Э. Сепир. – М.: Изд. гр. «Прогресс», «Универс», 1993. – 656 с. (Филологи мира).

186. Сергеева О.В. К вопросу о классификации концептов в художественном тексте / О.В. Сергеева // Вестник ТГПУ. Сер.: Гуманитарные науки (Филология). – Томск, 2006. – Вып. 5 (56). – С. 98-103.

187. Серебренников Б.А. Как происходит отражение картины мира в языке? / Б.А. Серебренников // Язык и культура: Хрестоматия для студ.-филол. / [Л.Г. Саахова, Н.В. Рапопорт, Р.А. Газизов]. – Уфа.: Изд-во Башкирского ун-та, 2000. – 174 с. – С.79-86.

188. Серебрянников Б.А. Роль человеческого фактора в языке: язык и мышление / Б.А. Серебрянников. – М., 1988. – 242 с.
189. Серио П. В поисках четвёртой парадигмы / П. Серио // Философия языка: в границах и вне границ. Т. 1. – Харьков: «Око», 1993. – С. 37 – 52.
190. Скурту Н.П. Искусство и картина мира / Н.П. Скурту. – Кишинев: Штиинца, 1990. – 86 с.
191. Словник синонімів української мови : В 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук [та ін.]. – К. : Наукова думка, 2001. – Т. 1. – 1040 с.
192. Сологуб Н.М. Поняття індивідуальний стиль письменника в контексті сучасної лінгвістики / Н.М. Сологуб // Науковий вісник Чернівецького національного університету: [Зб. наук. праць / наук. ред. Б.І. Бунчук]. – Чернівці : Рута, 2001. – Вип. 117-118 : Слов'янська філологія. – С. 34-39.
193. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М.: Прогресс, 1977. – 695 с.
194. Срезневский И.И. Мысли об истории русского языка. 3-е изд. / И.И. Срезневский. – М.: Ком книга, 2007. – 136 с. – Сер.: История языков народов Европы.
195. Ставицька Л.О. Про термін ідіолект / Л.О. Ставицька // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 3-17.
196. Степаненко М.І. Рідне українське слово / М.І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2005. – 392 с.
197. Степанов Ю.С. В трёхмерном пространстве языка (Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства). – М.: Наука, 1985. – 335 с.
198. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры. – изд. 3-е, испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2004. – 992 с.
199. Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики. – изд. 4-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 312 с.

200. Степанова О.І. Метафора в когнітивному аспекті / О.І. Степанова // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. – К., 2009. – Вип. 5. – С. 84-87.

201. Стернин И.А. Методика исследования структуры концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. – С. 58-65.

202. Тарасов Е.Ф. Язык как средство трансляции культуры / Е.Ф. Тарасов // Фразеология в контексте культуры; Отв. ред. Телия В.Н. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 333 с. – С. 34-37.

203. Таценко Н.В. «Концепт» як ключове поняття когнітивної лінгвістики Н.В. Таценко // Вісник СумДУ. Серія «Філологія». – 2008. – № 1. – С. 105-110.

204. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово / Slovo, 2000. – 624 с.

205. Тильман Ю.Д. Культурные концепты в языковой картине мира (поэзия Ф.И. Тютчева): Автореф. дис. канд. фил. наук. / Ю.Д. Тильман. – М., 1999. – 25с.

206. Товстенко В. Жаргонізми як одне із джерел поповнення просторічної лексики / В. Товстенко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / М-во освіти і науки України, Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського ; [голов. ред. Л.Н. Іваницька]. – Вінниця : Плапер, 2015. – Вип. 21. – С. 60–64.

207. Толстая С.М. Стереотип и картина мира / С.М. Толстая // Этнолингвистика. Ономастика. Етимология: Материалы международной научной конференции. – Екатеринбург, 2009. – С. 262-264.

208. Толстой Н.И. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н.И. Толстой. – М.: Издательство «Индрик», 1995. – 512 с.

209. Толстой Н.И. О предмете этнолингвистике и её роли в изучении языка и этноса / Н.И. Толстой // Ареальные исследования в языкознании и этнографии. – Л., 1983. – С. 181-190.

210. Трифонов Р. Лінгвокультурний зміст топонімів у метамовному аспекті (за есеїстикою Юрія Андруховича) / Р. Трифонов // Вісник Львівського університету ім. Івана Франка. Серія філологічна / [гол. ред. Т. Ю. Салига]. – Львів, 2009. – Вип. 46. – С. 146–154.

211. Тупиця О. Проблематика дослідження мовної картини світу художнього тексту / О. Тупиця // Філологічні науки [Текст] : зб. наук. пр. / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава : ПНПУ, 2010 – Вип. 1 / [редкол. : М. І. Степаненко (голов. ред.) та ін.]. – 2010. – 125 с. – С. 107-110.

212. Уорф Б. Лингвистика и логика / Б. Уорф // Новое в лингвистике. – М.: Изд-во иностранной лит., 1960. – Вып. 1. – 463 с.

213. Усачов В.А. Епістемологія культури як лінгвoseміотичний дискурс у контексті української культурологічної школи / В.А. Усачов // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – К.: Міленіум, 2009. – Вип. 23. – С. 104-110.

214. Уфимцева Н.В. Образ мира русских: системность и содержание / Н.В. Уфимцева // Язык культура: Вестник Томского гос. ун-та. – 2009. – № 4 (8). – С. 98-111.

215. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. – М.: Сов. Энциклопедия. – 840 с.

216. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1993. – 984 с.

217. Фрумкина Р.М. «Теории среднего уровня» в современной лингвистике / Р.М. Фрумкина // Вопросы языкознания. – 1997. – №4. – С. 55-67.

218. Фрумкина Р.М. Куда же нам плыть? / Р.М. Фрумкина // Московский лингвистический альманах. Вып. 1. «Спорное в лингвистике». – М., 1996. – С. 67 – 81.

219. Фрумкина Р.М. Культурологическая семантика в ракурсе эпистемологии / Р.М. Фрумкина // Известия АН. Сер. лит-ры и яз. 1999. – Т. 58. – №1. – С. 3–10.

220. Хайдеггер М. Время картины мира / М. Хайдеггер // Время и бытие: статьи и выступления. – М.: Республика, 1993. – С. 41-62.

221. Хайдеггер М. Из розговора на просёлочной дороге / Мартин Хайдеггер ; [пер. с нем. А.С. Солодовниковой]. // Хайдеггер М. Из розговора на просёлочной дороге : сборник. – М. : Высшая школа, 1991. – С. 112-133.

222. Хворостин Д.В. Философский смысл гипотезы лингвистической относительности Эдуарда Сепира и Бенджамена Уорфа / Д.В. Хворостин [Электронный ресурс] / Режим доступа : <http://www.philology.ru/hvorostin/2>.

223. Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии [учеб. пос.] / А.Т. Хроленко/ Под ред. В.А. Бондалетова. 2-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 184 с.

224. Хуторянская А.Д. Картина мира в современной гуманитарной науке / А.Д. Хуторянская // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2010. – № 1 (41). – С. 204-208.

225. Цивьян Т.В. Модель мира и её лингвистические основы / Т.В. Цивьян. – М.: КомКнига, 2005. – 280 с.

226. Цимбалістий Б. Родина і душа народу / Б. Цимбалістий // Українська душа. – К.: МП «Фенікс», 1992. – С. 66-96.

227. Черемисина Н.В. Языковые картины мира: типология, формирование, взаимодействие / Н.В. Черемисина // Лексика, грамматика текст в свете антропологической лингвистики: Тез. докл. и сообщений Международной научной конференции. – Екатеринбург, 1995. – С 13-16.

228. Черемисина Н.В. Языковые картины мира и их семантическое взаимодействие в художественном тексте / Н.В. Черемисина // Материалы Международной научно-практ. конф. – М.: МГПУ, 2002. – С.12-23.

229. Черняк Н.А. Понимание традиции и язык: анализ герменевтической концепции Г.-Х. Гадамера / Н.А. Черняк // Язык. Человек. Картина мира: лингвоантропологические и философские очерки; [редкол. М.П. Одинцова]. – Омск : Омский гос. ун-т, 2000. – Ч 1. – 224 с. – С. 182-187.

230. Шаховский В.И. Эмоции и их концептуализация в различных лингвокультурных концептах / В.И Шаховский // Междунар. журнал славистов : сб. науч. труд.. – К., 2001. – Вып. 1. – С. 13-19.

231. Шелякин М.А. Язык и человек: К проблеме мотивированности языковой системы. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 296 с.

232. Шишкина Л.С. Моделирование социальных процессов и язык / Л.С. Шишкина // Вестник СпбГУ. Сер. 2., 1994. – Вып. 1 (№ 2). – С. 48-58.

233. Шкарупа В.М. Мезо- и глоттореальность в структуре опосредствования человека и мира / В.М Шкарупа // Язык. Человек. Картина мира: лингвоантропологические и философские очерки (на материале рус. яз). [Под. ред. М.П. Одинцовой] – Омск.: ОмГУ, 2000. – Ч.1. – 224 с. – С. 187-195.

234. Шпет Г. Введение в этническую психологию / Г. Шпет. – СПб.: Изд-во «П.Э.Т» при участии изд-ва «Алетейя», 1996. – 155 с.

235. Штейнталь Г. Мысли о народной психологии / Г. Штейнталь, М. Лацарус // Филологические записки. – Воронеж, 1864. – Вып. 3. – С. 248-273.

236. Юрченко О. Словник сталих народних порівнянь / О.С. Юрченко, А.О. Івченко. – Харків : Основа, 1993. – 176 с.

237. Якимович Е.В. Лингвокультурная характеристика немецкой аксиологической картины мира / Е.В. Якимович // Vita in lingua: К юбилею профессора С.Г.Воркачева; авт. Карасик В.И. : сборник статей. – Краснодар: Атриум, 2007. – 256 с. – С. 132-138.

238. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира (Модели пространства, времени и восприятия) / Е.С. Яковлева. – М., 1994. – 344 с.
239. Gudavičius A. Etnolingvistika / A. Gudavičius – Siauliai: Siauliai universitetas, 2000 – 181 p.
240. Hansen K.P. Einleitung // K. P. Hansen Kulturbegriff und Methode: der stille Paradigmenwechsel in den Geisteswissenschaften. – Tübingen: Narr. – S. 7 – 16.
241. Miller R. The linguistic relativity principle and Humboldtian ethnolinguistic / R. Miller. К. P. – The Hague, 1968. – 158 p.
242. Wierzbicka A. Lingua Mentalis: The semantics of natural language / A. Wierzbicka – Sydney, ect.: Academic Press, 1980. – XI. – 367 p.
243. Znaniecki F. Cultural Sciences: Their Origin and Development / Znaniecki F. – Urbana.: University of Illinois Press, 1963 – 438 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костенко Л.В. Берестечко: історичний роман / Л.В. Костенко; [авт. післямов. І. Дзюба, В. Панченко]; іл. С. Якутовича. – К.: Либідь, 2010. – 232 с.
2. Костенко Л.В. Вибране / Л.В. Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
3. Костенко Л.В. Геній в умовах заблокованої культури / Л.В. Костенко // Урок української. – 2000. – № 2. – С. 2-7.
4. Костенко Л.В. Гіацинтове сонце: поезії / Л.В. Костенко; упорядкув., музика Ольги Богомолець; малярство Івана Марчука; авт. ст. Оксана Пахльовська. – К.: Либідь, 2010. – 168 с.
5. Костенко Л.В. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала / Л.В. Костенко // Урок української. – 2000. – №2. – С. 9-15.
6. Костенко Л. В. Записки українського самашедшого / Л.В. Костенко. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010. – 416 с.
7. Костенко Л.В. Мадонна Перехресть / Л.В. Костенко. – К.: Либідь, 2012. – 112 с.

8. Костенко Л.В. Маруся Чурай : Істор. роман у віршах / Художник Н.О. Лопухова. – К.: Веселка, 1990. – 159 с.

9. Костенко Л.В. Річка Геракліта/ Л. Костенко; упор. та передм. О. Пахльовської; післямова Д. Дроздовського; художн. С. Якутович. – К.: Либідь, 2011. – 336 с.

10. Костенко Л.В. УКРАЇНА як жертва і чинник глобалізації катастроф / Л. Костенко // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/akciya-dnya/ukrayina-yak-zhertva-i-chinnik-globalizaciyi-katastrof>. – 2003. – № 75.